

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

**'A E HOU'EIKI MEMIPA
'O E**

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	5
'Aho	Tusite, 7 Fepueli 2023

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineta

'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue, Polisi & Tāmata Afi & Potungāue Tau Malu'i Fonua	Hon. Siaso Sovaleni
'Eiki Tokoni Palēmia, Minisitā ki he 'Atakai, Fakamatata 'Ea, Ma'u'anga Ivi & Ma'u'anga Fakamatata	
'Eiki Minisitā Lao & Pilīsone Vaipulu	Hon. Samiu
'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua & Kasitomu mo e Tānaki Pa'anga Hu Mai	Hon. Tiofilusi Tiueti
'Eiki Minisitā Fonua & Ngaahi Koloa Fakaenatula	Lord Tu'i'āfitu
'Eiki Minisitā Mo'ui	Hon. Dr. Saia Piukala
'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki mo e Fakalalakala	Hon. Dr. Viliami Lātū
'Eiki Minisitā Toutai	
'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua	Lord Vaea
'Eiki Minisitā ki Muli & Takimamata	Hon. Fekita 'Utoikamanu
'Eiki Minisitā Ngoue, Me'atokoni & Vaotātā	Hon. Lord Fohe
'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi	Hon. Sevenitini Toumoua

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Tongatapu
Lord Tu'ilakepa	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u
Lord Tu'iha'angana	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai
Lord Nuku	'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua
HSH Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili	'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 1, Tongatapu	Tevita Fatafehi Puloka
Fakafofonga Kakai 2, Tongatapu	Dr. 'Uhilamoelangi Fasi
Fakafofonga Kakai 4, Tongatapu	Mateni Tapueluelu
Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu	Dr. 'Aisake Valu Eke
Fakafofonga Kakai 6, Tongatapu	Dulcie Elaine Tei
Fakafofonga Kakai 7, Tongatapu	Paula Piveni Piukala
Fakafofonga Kakai 8, Tongatapu	Johnny Grattan Vaea Taione
Fakafofonga Kakai 10, Tongatapu	Dr. Pohiva Tu'i'onetoa
Fakafofonga Kakai 11, 'Eua	Dr. Taniela Liku'ohihifo Fusimālohi
Fakafofonga Kakai 12, Ha'apai	Mo'ale Finau
Fakafofonga Kakai 13, Ha'apai	Veivosa <i>Light of Life</i> Taka
Fakafofonga Kakai 17, Ongo Niua	Vātau Mefi Hui

FALE ALEA 'O TONGA

**'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 5/2023 FAKATAHA 'A E
FALE ALEA 'O TONGA**

**'Aho: Tusite 7 Fepueli 2023
Taimi: 10.00 am**

Fika 01		Lotu
Fika 02		Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea
Fika 03		Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea
Fika 04		KOMITI KAKATO:
		NGAAHI TU'UTU'UNI:
	4.1	Tu'utu'uni Fika 4/2023: Ngaahi Tu'utu'uni ki he Laiseni Toutai (Ngaahi Vaka Toutai) 2020
	4.2	Tu'utu'uni Fika 3/2023: Ngaahi Tu'utu'uni ki hono Pule'i 'o e Faama Ika 2020
	4.3	Tu'utu'uni Fika 5/2023: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonotonu) ki he (Ngaahi Founa Tautea) ki he Ngaue Fakapule'anga 2022
	4.4	Tu'utu'uni Fika 6/2023: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonotonu) ki he (Founa Ngaue ki he Loto Mamahi mo e Va Tamaki) Ngaue Fakapule'anga 2022
	4.5	Tu'utu'uni Fika 2/2023: Ngaahi Tu'utu'uni ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Ngaue Tanaki Pa'anga Hu Mai (Sisitemi Lesisita Faka'elekitulonika 'i he Taimi 'o e Fakatau) 2022
	4.6	Tu'utu'uni Fika 7/2023: Tu'utu'uni (Fakatonotonu) ki he Tukupau 'Ekisia 2022
		NGAAHI FAKAMATALA FAKATA'U:

	<p>4.7 ‘Omipatimeni 2021/2022</p> <p>4.8 Potungaue ki he Ngaahi Ngāue Lalahi 2021/2022</p> <p>4.9 Potungaue ‘a e Ngaahi Pisinisi ‘a e Pule’anga 2021/2022</p> <p>4.10 ‘Ofisi ‘o e Palemia 2021/2022</p> <p>4.11 Potungaue Ngaahi Ngāue Fakalotofonua 2021/2022</p> <p>4.12 Komisoni Fili 2022</p>
	<p>LIPOOTI FOLAU FAKA-FALE ALEA:</p> <p>4.13 Lipooti Folau Fika 2/2023: Fakataha ‘a e Kulupu Tekinikale ‘a e Konifelenisi ‘a e Ngaahi Fale Alea ‘a e ‘Otu Motu Pasifiki (PIPG), Papeete, Tahiti, 6 – 7 Sepitema 2022</p>
	<p>NGAAHI NGĀUE KUO TALI ‘E HE KOMITI KAKATO:</p> <p>4.14 Tu’utu’uni Fika 1/2023: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakapekia) Fakaha 'o ha Tu'unga Fakatu'utamaki ki he Mo'ui (Covid-19) 2022. <i>Tali mo e fakatonutonu.</i></p>
Fika 05	Ngaahi Me’a Makehe
Fika 06	Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea ‘o Tonga.....	9
Lotu	9
Ui ‘a e Fale	9
Poaki.....	9
Me’a ‘Eiki Sea.....	9
Me’a Sea Le’ole’o.....	10
Tu’utu’uni Fika 4/2023, Ngaahi Tu’utu’uni ki he Laiseni Toutai & Ngaahi Vaka Toutai, 2020.....	10
Tokanga pe ko e <i>CEO</i> pe Minisita ‘oku fai ki ai tangi ha ta’efiemālie he kole laiseni toutai	14
Tali Pule’anga ko e <i>CEO</i> ‘oku ne foaki e laiseni pea fai e tangi ki he Minisita	14
Kupu 28 ‘o e tefito’i Lao ‘asi ai kupu ki he ngaahi tangi.....	15
Fokotu’u ke tukuhifo ki he Komiti Lao Tu’utu’uni fika 4/2023.....	17
Kolea ke toe vakai’i mu’a ngaahi totongi he tēpile 1 e Tu’utu’uni.....	19
Pālōti ‘o tali tukuhifo ki he Komiti Lao ‘a e Tu’utu’uni fika 4/2023.....	21
Fakama’ala’ala he Tu’utu’uni Fika 3/2023	21
Kole fakama’ala’ala he kupu 39 ‘o e Tu’utu’uni fika 3/2023 fekau’aki mo e faka’atā he Minisita ha ngāue fakalalakaka	22
Fokotu’u ke tukuhifo ki he Komiti Lao Tu’utu’uni fika 3/2023.....	23
‘Ikai pou pou’i Pule’anga fokotu’u ke tukuhifo Tu’utu’uni fika 3/2023 ki he Komiti Lao..	23
Kupu 27 ‘o e Tefito’i Lao ‘asi ai makatu’unga ki ha faka’atā he Minisita ha ngāue fakalalakaka.....	24
Tokanga ‘ikai fakangatangata mafai ma’u he Minisita & te ne faka’ai’ai me’a ko e faihala	24
Tokanga ki he sino ‘oku ne foaki ‘a e laiseni ki he faama ika	25
Tokanga ke fakamahino ‘a e ngaahi fiema’u ki he tohi kole ke ‘oua tau’atāina Minisita ke ngaue hala’aki hono mafai	25
Tokanga ‘oua ngaue’aki fakamatala fakatekinikale kae fakamatala mahino ‘a e ongo ‘iuniti kehekehe he tepile 2 & fika 5	26
Tokanga ki he kehekehe ‘a e fakaTonga mo e fakapilitānia he kupu 7 tēpile 2	26
Ngaahi fokotu’u fakatonutonu ‘a Tongatapu 5 ki he Tu’utu’uni fika 3.....	27
Fakama’ala’ala Sea ki he tu’utu’uni ngaue ‘a e Fale fekau’aki mo e ngaahi tu’utu’uni.....	31
Fakatonutonu ki he founa ngāue ‘a e Fale.....	32
Fokotu’u ke ‘ave Tu’utu’uni fika 3/2023 ki he Komiti Totonu ke ‘alu ki ai	32
Pou pou ke ‘ave Tu’utu’uni fika 3 ki he Komiti Lao	33

Fokotu'u 'ave Tu'utu'uni fika 3 & fika 4/2023 ki he Komiti Lao & Komiti Ngoue mo Toutai	34
Fakafoki Minisita Ngoue 'ene fokotu'u	34
Pāloti'i 'o tali ke 'ave loua Tu'utu'uni fika 3 & 4/2023 ki he Komiti Lao & Komiti Ngoue & Toutai	34
Alea'i Tu'utu'uni Fika 5/2023	34
Fepaki e Tu'utu'uni pea mo e Tefito'i Lao	35
Faka'ikai'i Pule'anga tukuaki'i mamafa ne fakahoko fekau'aki mo e Palu <i>Aviation</i>	36
Fakamahino Pule'anga ta'emo'oni tukuaki'i ne fai ange 'aneafi fekau'aki mo e kole laiseni kautaha Palu <i>Aviation</i>	37
Fakahā Pule'anga ne kei a'u mai pe ki he 'aho ni e fakataha mo e Palu <i>Aviation</i>	37
Fakamālō'ia Pule'anga he ngaahi fakamatala tukumai fekau'aki mo e kole laiseni Palu <i>Aviation</i>	38
Tui Tongatapu 5 malava pē Pule'anga ke faitu'utu'uni ki he fakatangi mei he Palu <i>Aviation</i>	38
Fakahā Pule'anga te'eki ai ha taimi te nau ta'ofi ai ha kole ngofua puna vakapuna	38
Taukave Tongatapu 7 fiema'u Palu <i>Aviation</i> ha fakamahino mei he Pule'anga he 'ikai nau fakafe'atungia nau feinga fakalele pisinisi vakapuna	39
Fakamahino Pule'anga nau fiema'u Palu <i>Aviation</i> ke tomu'a tukuange 'enau palani ngāue ka nau toki faitu'utu'uni	39
Kole Palēmia ke hoko atu ngāue Fale Alea he 'ikai lava ke nau veteki e palopalema heni	41
Kaunga 'a e PASO ki he Potungāue Fefolau'aki Vakapuna Sivile e Pule'anga	42
Fakamahino 'Eiki Sea mahino 'ikai ha feinga Pule'anga ke fakafe'atungia feinga ha taha pe kautaha ke fokotu'u kautaha vakapuna	43
Tapou 'Eiki Sea 'oua fiekau Fale Alea he ngaahi alea fekau'aki mo e folau vakapuna telia ha palopalema hoko ai.....	44
KOMITI KAKATO.....	46
Hoko atu alea'i Tu'utu'uni fika 5/2023.....	46
Fokotu'u ke liliu e Tefito'i Lao ke 'aho 'e 30 kae 'ikai 'aho 'e 14 'aho fai ai tali kau ngāue ki he Fakamaau'anga Fakatonutonu.....	46
Fokotu'u tali Pule'anga ke fakafoki Tu'utu'uni fika 5/2023 ke liliu Tefito'i Lao ke liliu mei he 'aho 14 ki he 'aho 30 ke tangi ai kau ngāue fakapule'anga	47
Fakamālō'ia Tongatapu 5 Pule'anga ki hono tokangaekina kau ngāue fakapule'anga	47
Tokoni Sea fekau'aki mo e Tu'utu'uni fika 5/2023 kae toki monomono Tefito'i Lao 'amui	49
Kole ke tu'u pe 'aho 30 he Tu'utu'uni kae liliu e Tefito'i Lao ke 'aho 30 pea toki fakahu mai.....	49

Poupou ki he fokotu'u Palēmia ke fakafoki Tu'utu'uni fika 5/2023 kae toki fakahū mai Tefito'i Lao	49
Fakafoki Pule'anga nau Tu'utu'uni fika 5/2023 kae toki fakahu mai liliu ke 'aho 30 Tefito'i Lao	49
Tu'utu'uni Fika 6/2023	49
Kole Pule'anga ke holomui mai mo e Tu'utu'uni fika 6/2023 fai nau ngāue ki he Tefito'i Lao.....	50
Tu'utu'uni Fika 2/2023	50
Fakama'ala'ala Pule'anga he Tu'utu'uni fika 2/2023.....	50
Fakama'ala'ala Tongatapu 4 he taumu'a e Tu'utu'uni fika 2/2023 he'ene kei faifatongia ko e Minisita mālōlō e potungāue	51
Tokanga ki ha tautea 'i hano pā'usi'i (hufanga he fakatapu) e sisitemi.....	52
Fakamahino Palēmia 'i ai pe ngaahi aleapau ngāue mo e <i>supplier</i>	52
Tokanga ki ha tautea fakalukufua ke hilifaki ke fakakau he Tu'utu'uni	53
Fehu'ia pē 'oku fakalukufua ke 'inasi mo e ngaahi pisinisi iiki he ngaue'aki mīsini lesisita	53
Kamata ngāue potungāue ki he ngaahi pisinisi fakamovetevete.....	54
Tokanga ki he lahi mafai ma'u he Minisita he'ene 'asi he Tu'utu'uni	54
Fou pe Potungāue he founa ngāue angamaheni <i>Procurement</i> pe fakatau fakapule'anga ..	55
Tokanga ki ha kongā he Tu'utu'uni 'oku lave ai ke malu'i e sisitemi mei hano pa'usi'i ngaue'aki me'a faka'ilekitulōnika.....	56
Taukave Palēmia 'i ai pe Lao ke tautea'i 'aki ngāue ta'efakalao he ngaahi me'a faka'ilekitulōnika	57
Kole Tongatapu 7 tuku Tu'utu'uni fika 3 ki he Komiti Lao ke vakai'i fakalelei ai	57
Tokanga ki ha makatu'unga ke malu'i 'aki Minisita mei ha ngaahi 'ahi'ahi ke uesia ai pule lelei.....	58
Tokanga Tongatapu 4 ki he kupu 7 & 8 e Tu'utu'uni.....	58
Fou ma'u pe ngaahi fakatau e Pule'anga he founa <i>Procurement</i> angamaheni	59
Fakamālō'ia Pule'anga he a'usia ha taimi ke ngaue'aki ai mīsini faka'ilekitulōnika he ngaahi falekoloa	60
Tui 'a Ha'apai 12 'e si'isi'i faihala hono ngāue'aki misini lesisita 'ilekitulōnika ke fakangata	60
Poupou Sea ki he sisitemi kā ke malu ange hono ngāue'aki.....	61
Fehu'i ko e pisinisi fē 'oku 'ai ki ai 'a e sisitemi ngāue fo'ou ko eni	61
Taumu'a e sisitemi fo'ou ki he pisinisi laka he 100,000 pa'anga nau tanaki he ta'u	62
Tokanga pē na'e 'osi femahino'aki Pule'anga mo e ngaahi pisinisi he sisitemi fo'ou.....	63
Fokotu'u ke faka'asi he Tu'utu'uni 'oku fakataumu'a Tu'utu'uni ki he ni'ihī pe 'oku totongi <i>CT</i>	63

Tokanga pe ko e faka-Tonga pē fakapālangi ‘oku tonu he kupu 10 (2) e Tu’utu’uni	63
Kole mei he Pule’anga ke toki fakapapau’i mai fē kupu he 10(2) ‘oku tonu	63
Kole ke pālōti’i pē Tu’utu’uni & tākaki ki ai mo e ngaahi fakatonutonu fai mai	64
Toloi alea’i Tu’utu’uni fika 2/2023 kae fakapapau’i mai Pule’anga fē he faka-Tonga pe fakapālangi ‘oku tonu he kupu 10 (2)	64
Tu’utu’uni Fika 7/2023 Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukahau ‘Ekisia 2022.....	64
Fakama’ala’ala Pule’anga he Tu’utu’uni fika 7/2023	64
Tali Pule’anga ko e tukuhau pē eni ngaahi kautaha ‘oku ngaohi sikaleti mei he tapaka Tonga.....	65
Tui Sea ‘ikai ha fu’u uesia kau ngoue he tukuhau’i ko eni tapaka Tonga	66
Tui Fakafofonga Nopele ‘Eua ‘oku uesia kau ngoue he Tu’utu’uni Tute ‘Ekisia ko eni	66
Fakamahino Pule’anga fakataumu’a Tu’utu’uni ki he ngaahi kautaha ngaohi tapaka	67
Kelesi.....	67

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho: Tusite, 7 Fepueli 2023

Taimi: 1015 – 1020 pongipongi

Sātini Le’o: Me’a mai ‘Eiki Sea Fale Aleá

‘Eiki Sea: Kātaki Hou’eiki mou hiva mai e lotu ‘a e ‘Eiki

Lotu

(Na’e hiva’i he Hou’eiki Mēmipa ‘a e lotu ‘a e ‘Eiki)

<010>

Taimi: 1020 – 1025

‘Eiki Sea: Kole atu ki he Kalaké ke ui e Hou’eiki.

Kalake Tēpile: Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Aleá, tapu mo e ‘Eiki Palēmiá mo e Hou’eiki Minisitā pea tapu mo e Hou’eiki Minisitā pea tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nōpelé. Tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakaí kae ‘atā ke fakahoko hono ui e Falé ki he ‘aho ní, ‘aho Tūsite 07 Fepueli 2023.

Ui ‘a e Fale

‘Eiki Sea Fale Alea, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Fonua mo e Koloa Fakaenatula, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki mo e Fakalalakala Faka’ekonōmika, ‘Eiki Minisitā ki Muli mo e Takimamata, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi, ‘Eiki Minisitā Ngoue Me’atokoni mo e Vaotātā, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Pa’anga mo e Palani Fakafonua, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Nuku, *His Serene Highness* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, Tevita Fatafehi Puloka, ‘Uhilamoelangi Fasi, Mateni Tapueluelu, ‘Aisake Valu Eke, Dulcie Elaine Tei, Paula Piveni Piukala, Johny Grattan Vaea Taione, Pohiva Tu’i’onetoa, Taniela Liku’ohihifo Fusimālohi, Mo’ale Finau, Veivosa Light of Life Taka, Vātau Mefi Hui, Sea ko e ngata’anga ē ‘o e taliui.

Poaki

Ko e poaki ‘oku ma’u heni e poaki me’a tōmui mai e ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua. Kei hoko atu e poaki ‘a ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa pea mo ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana. Ma’u heni mo e poaki tōmui Dulcie Elaine Tei, kei hoko atu e poaki ‘a Pōhiva Tu’i’onetoa, kei hoko atu mo e poaki ‘a Taniela Fusimālohi, kei hoko atu mo e poaki ‘a Vātau Mefi Hui, mālō ‘Eiki Sea.

Me’a ‘Eiki Sea

‘Eiki Sea: Fakatapu ki he ‘Afio ‘a e Ta’ehāmai hotau lotolotonga, tapu pea mo e Tama Tu’i

Tupou VI kae ‘uma’ā Ta’ahine Kuini Nanasipau’u. Tapu atu ki he ...

<010>

Taimi: 1025-1030

Eiki Sea: ... 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, mo e Hou'eiki Minisitā tapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e kau Nōpele, tapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. Mālō ho'omou laumālie lelei ki he pongipongi ni, ko e fakataha hono 2 eni 'i he uike ni 'a e Fale Alea, pea 'oku kei toe pē 'etau 'asenita, 'a ia 'oku lolotonga 'i he Komiti Kakato Hou'eiki, fakatokanga'i ko e fika 4 'etau 'asenita ko e ngaahi tu'utu'uni 'oku kei toe, hoko hake leva ki he ngaahi fakamatala fakata'u, pea mo e Līpooti Folau Faka-Fale Alea 'e taha, na'e tukuhiho ki he Komiti Kakato.

Ko e toenga 'o e ngāue ki he uike ni Hou'eiki ko e Līpooti Folau Faka-Fale Alea 'e 2, 'oku ou tui ko e taha kuo 'osi tufa atu 'i he pongipongi ni, ka 'oku toe taha ke tufa atu kae lava 'a e ngaahi līpooti folau mei he ta'u kuo 'osi. 'A ia 'oku lava lelei pē 'etau ngāue Hou'eiki, 'ikai ke u toe fie fakalōloa koe'uhi he 'oku 'i he Komiti Kakato 'etau 'asenita, te u fakamanatu atu pē Hou'eiki ko e faingamālie ki he ngaahi me'a makehe hangē ko e ngaahi tali na'e faka'amu 'a e Pule'anga ke fakamahino ia he 'aho ni, toki tuku atu 'a e faingamālié hili 'etau foki mai 'i he 2 ho'atā.

'Ikai ke toe 'i ai ha me'a lahi Hou'eiki, kole atu ke tau liliu 'o Komiti Kakato.

(Liliu 'o Komiti Kakato, me'a mai Sea Le'ole'o 'o e Komiti Kakato, *Hon* Tevita Fatafehi Puloka)

Me'a Sea Le'ole'o

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Tapu pea mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, tapu atu ki he 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Minisitā, fakatapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Hou'eiki Nōpele, pehē 'eku fakatapu ki he kau Fakafofonga 'o e Kakai.

Hou'eiki ne mou me'a hifo pē ki he 'etau 'asenita 'oku mahino 'oku tau kei hoko atu pē 'o ngata 'a eni 'oku 'i he 4.1, Tu'utu'uni Fika 4/2023, Ngaahi Tu'utu'uni ki he Laiseni Toutai mo e Ngaahi Vaka Toutai, 2020. Mahino na'e kei hoko atu pē 'a e feme'a'aki ki ai pea 'oku tuku atu ai pē ki he fakataha ni ke hoko atu. Mālō. Tongatapu 4.

Tu'utu'uni Fika 4/2023, Ngaahi Tu'utu'uni ki he Laiseni Toutai & Ngaahi Vaka Toutai, 2020.

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea mālō ho'o laumālie ki he pongipongi ni, fakatapu atu ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato Sea, kae fai pē ha toe ki'i lave nounou pē 'i he tu'utu'uni mātu'aki mahu'inga ko eni 'e Sea, pea 'oku 'i ai 'emau lave'i atu 'oku 'i ai 'a e tokoni ofi 'o e 'Eiki Minisitā Toutai 'i he pongipongi ni, 'oku mau tui 'e tokoni 'aupito ia ki he ngaahi fakama'ala'ala ki he tēpile 'a e mātu'a ko eni.

Sea ko e fehu'i eni na'a ku kole mu'a ke fai mai ha fakama'ala'ala ai 'aneafi, ko e tu'utu'uni ko eni 'oku ha'u fakataha pea mo e tu'utu'uni ko eni 'a e Potungāue Toutai ki he faama, faama kehekehe.

Lord Nuku: Sea, 'Eiki Sea kātaki pē mu'a, ko 'eku, kātaki pē Fakafofonga, ko 'eku ki'i fie lave'i pē 'a'aku he na'a tau tuku ko ē 'aneafi na'e fakaholomui 'a e tu'utu'uni ko eni mei he Pule'anga, 'i Fale Alea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Ko ia.

Lord Nuku: Ka ko 'eku fie lave' i pē 'a'aku ia pē 'oku, na'e holomui foki 'aneafi 'a ia ko eni 'oku ...

'Eiki Tokoni Palēmia: Fakaholomui mai pē ki he pongipongi ni Sea.

Lord Nuku: ...ko e hā 'a e 'uhinga. Pea ko e hā 'a e tu'unga ko ē 'oku 'i ai.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: 'Io, me'a mai angé 'e Tokoni Palēmia.

'Eiki Tokoni Palēmia: Ko e holomui pē 'aneafi ki he pongipongi ni koe'uhi ke lava mai 'a e *CEO*, mālō Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Ko ia 'oku hoko atu pē 'e Hou'eiki, 'oku hoko atu pē, ko ena mahalo na'e holomui foki 'aneafi ka ko ena 'oku toe foki mai 'i he pongipongi ni. Ko ia.

Lord Nuku: 'Ikai, ko ia ko e 'uhinga pē ia koe'uhi ke fakamā'opo'opo 'a e anga ko ē 'a e tu'unga 'o 'etau ngāue Sea. He kapau na'e fakafoki 'aneafi, 'oku tonu ke toe fakahū mai pē ia ki Fale Alea, ko eni ia 'oku hangatonu mai pē ia 'o hoko atu pē 'i he tu'unga ko ē na'e 'i ai 'aneafi, hili ko ia na'e fakafoki, pea tali 'e he Fale ni ke fakafoki 'a e tu'utu'uni ko eni kae toki fakafoki, kae toki 'omai, pea ko e 'uhinga pē ia 'a e hoha'a ki ai, ka 'oku, koe'uhi ko hono fakafoki. Pea kapau 'oku

<005>

Taimi: 1030-1035

Lord Nuku: Pehē pē e anga e founa ngāue hotau Fale ke ...

'Eiki Minisitā Lao: Sea na'e te'eki ai ke fakafoki ia pea na'e te'eki ai ke fai ha pālōti ia ai. Na'e fokotu'u atu ke tatali kae fai 'a e ngāue ko eni, ko eni ko e *CEO* eni kuo 'i heni ke tau hoko atu ā.

Lord Nuku: 'Ikai ke u tokanga au 'Eiki Sea. Ko u tokanga ki he ngāue 'a e Fale na'a tau tuku'aki ko ē 'aneafi kapau 'e pehē pē ia, kapau 'e fa'ifa'iteliha pē 'a e Pule'anga ia he anga 'o e founa ngāue holomui atu hū mai. 'Oku 'i ai 'a e founa hono tuku kitu'a pea 'i ai 'a e founa hono fakafoki mai ki he Fale ni 'Eiki Sea.

'Eiki Palēmia: Sea ke tokoni atu pē. Ko e me'a pē ke vakai ki he miniti pē ko e hā e me'a na'e tali he Fale ni Sea 'uhinga tau fakafekiki tautolu talamai he tokotaha ko ē 'oku pehē talamai he tokotaha ko ē 'oku pehē 'o kapau 'e *confirm* mai pē fakapapau'i mai pē he Kalake he 'oku tatau mo 'eku ma'u 'a'aku ia na'e 'ikai ha holomui na'a tau lolotonga fai 'a e feme'a'aki ia ki he pa'anga 'e 100 mo e me'a ko ē *application form* mo e me'a, 'o kapau pē 'oku fiema'u he Mēmipa pea ko u kole atu Sea ke mai mu'a he Kalake 'a e miniti pē ko e hā e me'a na'e tali mālō Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Nōpele. Ko e Tu'utu'uni eni eni, na'e 'ikai ke tau fakafoki 'etautolu ke toe fou ki he Fale Alea, 'oku hangē pē eni na'a tau toloi 'aneafi fakataha pē mo e 'osi 'a e taimi. Ko e me'a ko eni 'oku fokotu'utu'u mai 'e he Pule'anga pea

kuo pau ‘o kapau kuo maau e ‘Eiki Minisitā ke hoko atu e feme’a’aki ki ai ‘oku ‘ikai ke u tui au ‘oku ‘i ai ha me’a ke ne ta’ofi.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: ‘Io me’a mai.

Lord Nuku: Ko au na’a ku fehu’i ki he ‘Eiki Minisitā pē ‘oku holomui e Tu’utu’uni ko eni. Miniti ia fakamuimui ‘aneafi pea me’a mai e ‘Eiki Minisitā ‘io ‘oku holomui ko e anga pē ia ‘eku tokanga ko ē ki ai. He koe’uhí na’e lahi ‘a e ngaahi me’a ia na’e ‘alu he feme’a’aki ko ē ‘aneafi ‘oku fetō’aki kehekehe ‘a e fakapālangi pea mo e faka-Tonga pea na’e ‘uhinga pē na’e fehu’i ‘a e ‘ū me’a ko ia ‘aneafi Sea ki he anga ko ē Tu’utu’uni ‘oku ‘i ai e tafa’aki ‘oku ‘ave mafai ki he pule ngāue.

‘Eiki Palēmia: Fakatonutonu atu Sea. Na’e ‘osi me’a atu ‘a e Minisitā Lao ‘a e tali ko ē ke ‘alu ki he *CEO* kae toki tangi ki he Minisitā ‘asi pē mo ia ‘i he miniti na’e ‘ohake eni ‘e Tongatapu 4 pea na’e ‘osi ‘oatu ‘a e tali ‘a e Pule’anga ko e *amendment* ia ko e tali ia ko ē ki ai ke liliu ko e ‘uhinga ko e tama ‘oku ne hanga tali ‘a e laiseni ko e *CEO* kae tangi ki he Minisitā ‘o kapau ‘oku ta’efiemālie ki ai ‘a e tokotaha ko ia mālō Sea.

Lord Nuku: Ka na’e ‘osi fai ‘a e fakatonutonu ko ia Sea?

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Ko ‘eku ‘amanaki ia kapau ‘oku ‘asenita ai ‘o hoko atu ‘a e fakataha ‘aneafi kuo u tui kuo maau e ‘Eiki Minisitā mo e ngaahi me’a ko ia.

‘Eiki Palēmia: Ko e angamaheni pē ia Sea ‘i hotau Fale ni kapau ‘e fai ha fakatonutonu pea toki pāloti’i pea mo e fakatonutonu he ko ‘etau angamaheni, ka ko e ‘uhinga mau ‘osi tali atu ‘emautolu ‘a e fokotu’u na’e ‘omai ka ko e ‘uhinga leva ia ko e taimi ko ē ‘e toki fai ‘a e pāloti ‘e pehē mai pāloti mo e fakatonutonu. Ko e taimi ia ko ē ‘e tali ai ‘a e ‘ū fakatonutonu ‘e loto ki ai ‘a e Pule’anga hono fokotu’u mai he Hou’eiki Mēmipa mālō Sea.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea ko u kole fakamolemole atu au ia ‘oku ‘ikai ko ha’aku fakakikihi, ka ko e me’a ko eni na’e tali ‘aneafi pea kapau ‘e foki pē ki he miniti pea ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hano maumau ia ‘o’ona, ka ko e ‘uhinga ko e pehē ko ē ke holomui ko e me’a ia ko ē ‘oku ‘uhinga atu ki ai. Pea kapau ‘oku pehē ‘e he Pule’anga ‘oku sai pē ia pea ‘oku sai pē ia.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: ‘E fakatefito ia ‘o kapau kuo maau ‘a e Pule’anga. ‘Io na’e ‘osi fai ‘a e ngaahi fakatonutonu na’e ‘osi ‘ohake pē pea fai hono tali ka ‘o kapau ‘oku maau ‘a e Pule’anga mo e ‘Eiki Minisitā mo e potungāue ko eni ke hoko atu ‘a e feme’a’aki ki heni pea te tau hoko atu.

‘Eiki Minisitā Le’ole’o Toutai: Ko ia ‘Eiki Sea.

Lord Nuku: ‘Oku ‘i ai ‘a e hoha’a atu ki he me’a ko eni ‘oku tuku mai ‘e he Pule’anga. Ko e ‘ai hake pē ki’i me’a pehē mai tau pāloti, ‘ai atu pē fokotu’u mai ke pāloti. ‘Oku ke ‘osi mea’i e tu’unga e Fale ni ‘i he ngāue’aki ‘a e me’a ko ia ko e ‘ai pē pāloti ‘ai pē pāloti.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Fakafofonga kuo pau pē ke tau pāloti ko e founɡá ia, ko e hā ‘a e feme’a’aki kotoa ‘e fai he Fale ni ‘e Tu’utu’uni ‘aki ‘a e pāloti kuo pau pē ke tau pāloti. ‘Oku ‘ikai ke tau ‘amanaki atu ke tau toe pāloti’i ‘a e me’a ko eni kuo hoko. Ko ena

kuo maau e 'Eiki Minisitā pea ko 'ene *CEO* ena kuo lava mai mo ia ki ha toe fehu'i ange 'oku fiema'u ke ne fale'i'aki 'ene 'Eiki Minisitā ka tau hoko atu. 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Le'ole'o Toutai: Tapu mo e Sea 'o e Komiti Kakato, fakatapu kia Pilinisi Kalaniuvalu mo e tēpile 'a e Hou'eiki fakatapu ki he Palēmia kae 'uma'ā 'a e kau Minisitā pea pehē fakatapu ki he kau Fakafofonga ...

<007>

Taimi: 1035-1040

'Eiki Minisitā Toutai : ... 'i he tēpile 'a e Kakai. 'Eiki Sea ko e fakahoko atu pē 'a e ngāue ko eni fekau'aki mo e fehu'i 'a Tongatapu 5 ki he vaka toutai ko eni pē na'e ma'u 'i he ta'u kuo 'osi 'oku 'ikai ke, na'e 'ikai ke 'i ai ha vaka pehē. Pea fakatatau ki he'ene ki he ngaahi Tu'utu'uni ko eni 'oku 'asi ai 'a e 250,000, ko e tefito'i lao 'oku 500,000 pea ko e tu'utu'uni ko eni ki he 250,000 tukukehe ia. 'A ia 'oku toe 'i ai 'a e, fakatokanga'i pē 'i he tēpile 'oku 'i ai 'a e tu'utu'uni ia 'oku toe kehe ia mei he mei ha vaka toutai 'e ha'u 'o toutai ta'efakalao. Mālō 'Eiki Sea.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Mālō 'Eiki Minisitā. Tongatapu 4 kātaki.

Mateni Tapueluelu : Mālō 'Eiki Sea. Ko e ki'i me'a pē 'e 3 'oku ou loto au ke fakama'ala'ala he pongipongi ni Sea. Ko e 'uluaki pē na'e fai e fehu'i ko eni Sea ko e kole pē ke fakama'ala'ala mai, pPē 'oku ai ha founa 'e fai ai ha tangi pē ko ha kole ko e *appeal process* ē 'i he Tu'utu'uni Ngāue ko eni fekau'aki mo e ngaahi vaka toutai. 'O hangē ko ia 'oku hā 'i he Tu'utu'uni ki he ngaahi faama ika. 'Oku mahino 'aupito hono *set out* mai ai 'a e founa ke fai e tangi, tangi ki he fai tu'utu'uni 'a e *CEO* kae fai e tangi ki he 'Eiki Minisitā pea mei ai ki he Kapineti. 'Oku 'ikai ke u ma'u 'e Sea ha founa pehē 'i he tu'utu'uni ko eni kapau ko u hanga 'e au ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea ke u ki'i tokoni atu ki he Fakafofonga kapau te ne tali.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : 'Io me'a mai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato. Ko e, kātaki pē 'a e Fakafofonga ke tau vakai hifo pē ki he kupu 28 'o e tefito'i lao. 'A ia ko e ngaahi tangi ki hono kaniseli pē ko hono to'o ha laiseni 'a ia 'oku hā kotoa pē ki ai. Ko e kupu si'i (*a*) ka fakafisi 'a e 'Ofisa Pule Ngāue ke 'oatu e fakafo'ou ha laiseni ha vaka fakalotofonua, 'e ngofua 'i loto 'i he 'aho 'e 30 ke ne tangi ki he Minisitā pea ka toe ta'efiemalie pē ki he tu'utu'uni 'a e Minisitā pea 'e fakahoko leva ki he Kapineti 'i loto he 'aho 'e 30. 'A ia 'oku hā ia 'i he tefito'i lao 'a e kupu ko ia ki he tangi. Mālō Sea.

Mateni Tapueluelu : Mālō Sea ka 'oku hā ia he tefito'i lao ko e Tu'utu'uni eni 'oku tufa mai 'Eiki Sea. Pea, ka u toe 'oatu mu'a...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea kātaki pē kae ki'i fakatonutonu atu pē. Ko e tu'utu'uni 'e makatu'unga 'i he tefito'i lao. Pea kuo pau ke fakama'u kotoa 'a e ngaahi Tu'utu'uni 'e 'ikai fepaki 'a e Tu'utu'uni mo e tefito'i lao. Ko e tefito'i lao 'e pule. Ko e Tu'utu'uni ia 'oku fa'u...

Mateni Tapueluelu : Mahino ia Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Pea ko eni 'oku tau fakatonutonu. Mālō Sea.

Mateni Tapueluelu : Ka 'oku 'ikai ke tufa mai 'a e tefito'i lao ko e poini ia. Ko e Tu'utu'uni eni ia 'oku fekau'aki.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea ko e tefito'i lao 'oku pau ke fakama'u ki ai 'etau ngaahi feme'a'aki Sea 'i he tu'utu'uni kotoa pē 'i he Fale ni mālō.

Mateni Tapueluelu : Mahino pē ia ki he mātu'a ni Sea ko e Konisitūtone 'oku pule 'ikai fepaki mo e Lao pea 'ikai fepaki e Lao mo e Tu'utu'uni, mahino pē ia kia mautolu. Ka ko e Tu'utu'uni *Regulation* ko eni 'oku tufa mai 'ikai ke tufa mai 'a e tefito'i lao. Ko 'emau fekumi...

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Ko ia 'e Fakafofonga Fika 4 ko u tui mahalo ko hotau fatongia ia ke tau ki he kau Kalake mo e kau ngāue he Fale ni ke kole ke 'omi 'a e tefito'i lao ke fai ki ai ha'atau 'uluaki vakai kimu'a 'oku tau tu'u 'o fai ha'atau. Ko e taha ia e tui 'a e motu'a ni ia ke tau ngāue ki ai,. Ka 'o kapau 'oku ke fiema'u 'a e tefito'i lao kae tukuatu kae vakai kae kole e Kalake ke tuku atu ke ke me'a ki ai.

Tokanga pe ko e CEO pe Minisita 'oku fai ki ai tangi ha ta'efiemālie he kole laiseni toutai

Mateni Tapueluelu : Sai pē ia Sea ko ē kuo me'a mai 'a e 'Eiki Minisitā pea 'oku ou falala au ki he'ene me'a ko ia 'oku fakahoko mai. Ka u hanga pē 'e au 'o fakahoko atu Sea ko e tangi ē 'oku mahino 'oku kamata 'i he 'Eiki Minisitā. Kapau leva 'oku pehē Sea, 'e fēfē ai 'a e ngaahi laiseni 'oku tali ia 'e he 'Eiki Minisitā pē...

<008>

Taimi: 1040-1045

Mateni Tapueluelu: ... 'a ia 'oku hā eni 'i he kupu 16 mo e kupu 22 'o e Tu'utu'uni ke ki'i fakama'ala'ala mai angé toe tangi pē 'a e tu'utu'uni 'oku fai 'e he 'Eiki Minisitā ki he 'Eiki Minisitā pē 'oku, ko e 'uhinga ke u ...

'Eiki Palēmia: Sea ko u ki'i fakatonutonu atu e Fakafofonga. Na'a tau feme'a'aki heni 'aneafi ...

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Me'a mai.

Tali Pule'anga ko e CEO 'oku ne foaki e laiseni pea fai e tangi ki he Minisita

'Eiki Palēmia: 'Aneafi Sea pea na'e 'osi tali atu 'e he Minisitā Laó ko e 'uhinga ko e CEO 'oku ne tali e laiseni. Ko e 'uhinga pē ko e poini ko eni 'a e tangi. Na'e 'osi tali atu 'a e fakatonutonu neongo 'oku kehekehe 'a e fakapālangi mo e faka-Tonga 'asi he fakapālangi ko e Minisitā kae 'asi he me'a ko e Pule Ngāue 'a ia ko e, ko 'etau anga foki 'oku tau lele 'aki e faka-Tonga pea na'e 'osi tali ko e CEO 'oku 'ikai ko e Minisitā ke ne tali pea toe tangi pē ki ai mālō Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Ko ia ko 'eku ma'u ia 'e Fika 4 'a e me'a ko eni 'oku me'a mai 'aki 'e he 'Eiki Palēmia 'aneafi 'oku tukuhifo ki he *CEO*.

Mateni Tapueluelu: Sea kapau 'oku tali ke tukuhifo 'a ia 'oku liliu 'a e Tu'utu'uni faka-Tonga he 'oku hā ia 'i he kupu 16 kupu (2) ko e ngaahi kole laiseni 'oku fokotu'u ia 'i he 'oatu fakataha mo e totongi kuo tu'utu'uni pea fakahū 'aki ...

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: 'A Fika 4 kātaki ē, ko e me'a eni 'oku 'omai ko eni mei he Kalaké 'a ia ko e ko e kupu 38 'oku ko e *foreign license* ia ko ē pē ko e *fisheries* 'oku fakahoko hangatonu pē ia ki he 'Eiki Minisitā ko e *local* ko ia 'oku fai ko eni 'a ē ko ē 'oku 'alu ki he Pule Ngāue pē ko e *CEO*. Ko ia 'oku tau tonu 'etau, mou me'a ki ai? Ko e me'a ia? Ko eni ia ko eni 'oku fakatonutonu mai mei he Kalake?

Mateni Tapueluelu: Ko ia Sea ko u feinga ange ke fakama'ala'ala he 'oku fakahoko mai 'oku 'ave 'a e laiseni ke tali 'e he *CEO* kae kamata e tangi he 'e Minisitā ko u feinga pē au ke mahino ko e hā ko ā e me'a 'oku pau? Ka kapau 'oku fai 'a e tangi ki he 'Eiki Minisitā ka ne toe foaki pē laiseni 'e hā leva ia kiate kimautolu toe tangi pē Minisitā ko ia pē 'oku ne foaki e laiseni pea toe fai pē tangi ki ai.

'Eiki Palēmia: Ki'i tokoni atu Sea ki he Fakafofonga.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Me'a mai.

'Eiki Palēmia: 'A ē ko ē 'asi ko ena he tefito'i la'o Fakafofonga 'oku, pea kapau 'oku 'ikai ke ke fiemālie ki he tu'utu'uni 'a e Minisitā 'oku ngofua ke ke tangi ki he Kapineti. 'A ē pē ko ē 'oku 'asi ko ē he tefito'i la'o mālō Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Fika 4 ko e ...

Mateni Tapueluelu: Kole ia Sea ke ki'i fakahoko mai angé kupu 'oku hā ai kapau he 'ikai ke fiemālie ki he tu'utu'uni 'a e Minisitā pea fakahoko e tangi ki he Kapineti 'e lava nai ke ...

'Eiki Palēmia: Kupu 28 Kalake 'a ē na'e fakahoko atu ko ē he Minisitā Leipa.

Mateni Tapueluelu: 'O e tefito'i laó.

'Eiki Palēmia: 'Io 'i he kupu 28.

Mateni Tapueluelu: Ko u faka'amu pē Sea 'oku tokamālie e tu'utu'uni ko eni ...

Kupu 28 'o e tefito'i Lao 'asi ai kupu ki he ngaahi tangi

'Eiki Palēmia: 28, Kalake ... 28 'ikai ko e 38. Ko e kupu ko ē ki he tangi 'a ē na'e 'oatu ko ē he Minisitā, 28 ki he tangi 'o kapau 'oku te ta'efiemālie ki ai.

Mateni Tapueluelu: Ko ia ko e feinga eni ki he *appeal process*.

'Eiki Palēmia: Ko ia. Ko ia ngaahi tangi 'alu hake ki 'olunga 28 'olunga ko ia. 'E ngofua ke tangi ki he Kapineti 'i loto he 'aho 'e 30 mei he'ene ma'u e fanongonongo.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Tongatapu 4 ko ho'o fehu'i 'i he toutai fakalotofonua pē ko e tu'apule'anga, muli?

Mateni Tapueluelu: Ko 'eku fehu'i Sea 'i he kupu 16 ko eni 'o e tu'utu'uni, 'a ia 'oku pehē "ko ha tohi kole ki hono foaki pē fakafo'ou 'o ha fakamafai' 'i he kupu 32 'o e laó ke fakahoko 'a e fekumi toutai fakasaienisi, toutai 'ahi'ahi pē ngaahi ...

<009>

Taimi: 1045 – 1050

Mateni Tapueluelu: ... savea kuo pau ke, fokotu'u atu 'i he foomu 7 'o 'oatu fakataha mo e totongi kuo tu'utu'uni pe fakahū atu ki he Minisitā." 'A ia kapau ko e kupu 28 ē Sea 'e ngofua 'i loto he 'aho 'e 30 mei ai 'ene ma'u 'a e fanongonongo 'ene tangi ki he Minisitā.

Lord Nuku: Fakafofonga ki'i tokoni atu pē ko e me'a ko ení 'a eni ko ē kupu 28 'oku fekau'aki ia mo e toutai fakalotofonua. Ko e me'a ko ē 'oku tau alea ko ē ki ai ko e laiseni ia e ngaahi vaka muli.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato: Ko ia

Mateni Tapueluelu: Ko ia Sea ko 'eku feingá ke mahino mai angé ko fē 'a e *appeal process* he 'oku 'uhingá 'oku kau e Minisitā he faitu'utu'uni ke tali e laisení. Ke hanga 'e he Pule'angá fakamahino mai, kapau leva 'e 'ikai ke fiemālie ha ni'ihī he ngaahi laiseni ko eni 'oku kole ko ení, ko hai 'oku fai ki ai e tangi he 'oku 'ikai ke tuhu'i pehē mai ē ia.

Kupu 28 ko e laiseni ia ki he vaka toutai fakalotofonua, ko e kolé pe ke fakama'ala'ala mai Sea. 'Ikai ko ha fakafekiki noa'ia ia.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato: Ko ia Tongatapu 4 ko e kole atu ki he 'Eiki Minisitā ko u tui 'okú ke mea'i pe fehu'í ē 'a e me'a ko eni 'oku tau faka'amu ke mahinó. Ko 'ene tu'u he taimi ní 'oku 2, ko e fakalotofonua pea ko *e foreign fishing vessels* 'a eni 'oku kehekehé. 'O kapau ke ke hanga angé 'o me'a mai'aki lōua 'a e fakalotofonua péa ke me'a mai 'a e *process* ko ē 'i he ngaahi vaka mulí.

'Eiki Minisitā Le'ole'o Toutai: Mālō 'Eiki Sea pea tapu mo e Feitu'u na kae 'uma'ā ho Kōmiti Kakatō. Ko e tefito'i Laó 'oku hā ia 'a ena 'i he fakapālangi ko e tangi 'oku fai ki he Minisitā. Pea 'i he fakatonga ia 'oku hā ai ki he *CEO* kātaki 'o liliu ia ko e Minisitā 'oku

Mateni Tapueluelu: 'I he kupu fiha Sea fakamolemole

'Eiki Minisitā Le'ole'o Toutai: 'A eni mo hono foaki ko ē laiseni ngaahi vaka mulí

Paula Piveni Piukala: Sea ke u ki'i tokoni atu mu'a

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato: 'Oleva Tongatapu 7 kātaki, Tongatapu 4 kātaki angé 'o toe fakamahino'i ho'o fehu'í. Ko e tangi pe ko e kole laiseni.

Mateni Tapueluelu: Sea 'oku fekau'aki 'a e kole laisení mo e tangi he ko e kole laiseni ko eni fekau'aki pea mo e ngaahi vaka savea mo e 'ahi'ahí 'oku kole ki he Minisitā 'i he'ene 'asi

‘i he kupu 16. Pea ko e tangi ‘oku fehu’i atú kia hai leva, ko e fakahoko mai ko ē ‘oku tangi ki he Kapineti ko e vaka toutai ia, ‘ikai ko ha savea ia mo ha ‘ahi’ahi. Ko e kole pē ke fakama’ala’ala mai e founhá ke mahino ki he mātu’á ni Sea.

Sea Le’ole’o Kōmiti Kakato: ‘Eiki Minisitā ‘okú ke ma’u pe fehu’i ē ‘a e me’a ‘oku tau faka’amu ke mahinó

‘Eiki Minisitā Le’ole’o Toutai: Ko ia Fakafofonga ko e tangi ‘oku ‘i he mafai pe mo ia ‘o e Minisitā.

Mateni Tapueluelu: Fakamolemole Sea ‘i he kupu fihá ia, ko e ‘uhingá ka ko e ‘uhinga e feinga atú he ‘oku ‘asi ‘i he tu’utu’uni ko e kolé ‘o e laiseni ‘e ‘ave ki he Minisitā ‘i ha *envelope*, ‘i ha sila pea mo e totongi. Pea kapau ‘e ‘ikai ke fiamālie pea toe tangi pe ki he Minisitā. ‘Oku ‘asi ‘i he tu’utu’uni ko ia ‘i he kupu fē.

Paula Piveni Piukala: Sea ‘ai ke u ki’i tokoni atu ko e

Sea Le’ole’o Kōmiti Kakato: Me’a mai Tongatapu 7

Paula Piveni Piukala: Pango pe na’á ku kau he hiki nima

Sea Le’ole’o Kōmiti Kakato: Ko ho ‘uluaki me’a ko ē ki ‘olunga ko ē ‘i he Kōmiti ko eni te ke ‘uluaki fakatapu mai ki he Sea

Paula Piveni Piukala: Sea tapu

Sea Le’ole’o Kōmiti Kakato: Ko ia

Fokotu’u ke tukuhifo ki he Komiti Lao Tu’utu’uni fika 4/2023

Paula Piveni Piukala: Tapu mo e Sea pea tapu ki he kau Mēmipá Sea, ‘e Sea ‘oku ou ongo’i faingata’a’ia ‘aupito he tu’u ‘a e ki’i lao ko eni he ‘oku mahu’inga ke tau fakapotopoto. ‘Oku ‘i ai e me’a he Tō Fofolá lahi e ngaahi lao ‘oku tau tali meí he Falé ni toe faingata’a’ia e kau fakamaau hono feinga’i ke fakatonu lea.

Ka u ‘oatu pe fo’i fakatātā ko eni pea toki ‘oatu e me’a ‘oku ou fokotu’u atú Sea. Ko e kupu 23 ko ē ki’i tohi tu’utu’uni ‘oku ‘asi ai ko e fe’ave’aki. “Kuo pau ‘e ‘ikai lava ke ‘ave ha laiseni kuo ‘oatu ‘o fekau’aki mo ha vaka toutai ‘i he ngaahi tu’utu’uni, ngaahi tu’utu’uni ko eni ki ha vaka ‘e taha. Tukukehe ‘aki ha fakangofua tohi he ‘Ofisa Pule Ngāue pē ...

<010>

Taimi: 1050-1055

Paula Piveni Piukala: Kapau ko ha vaka ko ha laiseni vaka toutai muli, ko e Minisitā.” Sea ko e tu’unga fakatu’utāmaki ia, ‘oku ne hanga ‘o *cultivate* ‘a e ‘ātakai ke tau taki ‘a e Minisitā, taki mo e Pule Ngāue, ki ha fakatauele lahi.

Ko e mahu’inga kia au Sea ke fakapotopoto ‘etau fa’u lao. Ko e kaveinga na’e ngāue’aki ‘e Tupou 1, tapu mo ia, ke fakatalatala ‘a e mafai mei hono sino ‘o tohi’i ‘i he lao, he ko e ‘omai

‘o e mafai ‘o tuku ‘i he Minisitā pē ko e *CEO*, te tau iku ki he me’a ‘oku ui ko e *subjective assessment*, ko hai pē te u loto ki ai, te ne hanga ‘o taki koe ki he fakatauele, kapau ‘e ha’u ‘a e vaka muli mo ha sila ‘oku ‘omai ‘a e *application* ‘i ‘olunga kae tata’o mai ‘a e panatolo ‘i lalo, fakatu’utāmaki ‘aupito ia Sea.

‘Oku ‘i ai ‘eku fokotu’u Sea, ‘ikai ke u hanga ‘o ‘ilo ki he *process* ka ko e me’a eni ‘oku ‘uhinga lelei. Fakafoki mu’a ‘a e ki’i tohi tu’utu’uni ko eni ki he Komiti Lao ‘omai ki ai ‘a e *CEO*, ‘omai ki ai ‘a e ngaahi *stakeholder* he ‘oku fiema’u ke vetevete lelei he ko e me’a eni te ne hanga ‘o *govern* ‘a e kakai, kau toutai.

Ko e fakatu’utāmaki ‘e taha ko e kupu 25, kupu 25 ko e tautea fakalukufua ki hono maumau’i ‘o e ngaahi tu’utu’uni. Sea ‘oku ou ui ‘e au ‘a e me’a ko eni ‘i he ako ko e *machinegun approach*, fana pē. pe ko fē me’a ‘e tau. ‘Oku totonu ke talamai ka maumau’i ‘a e kupu 21 ko e anga ia ‘a e fakakaukau, ke fakapotopoto ki he Fakamaau, he ‘oku tau toe taki mo e Fakamaau ki he fakatauele, kapau ‘e ta’efiemālie ‘a e Fakamaau ki he taha ko eni ‘oku ‘oatu ‘o fakamaau’i, sio ki he fu’u lahi ‘o e silini, ‘oku a’u ‘o 250,000. ‘Oku ou fokotu’u Sea, ‘i he’ene pehē Sea ‘oku ou fokotu’u ke tukuhifo mu’a ‘a e ...

‘Eiki Palēmia: Sea kātaki pē ‘oku ou fakatonutonu atuSea.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Ko e fakatonutonu e ‘e Tongatapu 7 kātaki.

‘Eiki Palēmia: Hangē pē ‘e Fakafofonga, ko e fakatonutonu ko e *fee* ia ko eni ko e hangē ia ha’o *charge* ‘a e vaka, ‘oku ‘ikai ko e pehē ia ko e tautea. ‘A ia te ke lava koe ‘o ‘i ai ha’o vaka toutai ‘oku laiseni ‘e lava koe ‘o *charge* ki ai ‘a e *fee* ‘o a’u ki he 250,000, ka ‘oku ‘ikai ko e pehē ko e tautea, ‘e *depend* ‘i he *tonnage depend* ho’o ngāue’aki ‘a e vaka ko eni. Ko e ki’i tokoni pē ia ‘e Fakafofonga ki he, ‘oku ‘ikai ko e tautea eni ia ‘i ha taimi ‘oku ke faihala ai. Mālō Sea.

Paula Piveni Piukala: Ka u lau’i atu pē ‘e au ha ki’i kupu’i lao. “Tautea fakalukufua ki hono maumau’i ‘o e ngaahi tu’utu’uni.” Ko e fakalea eni ‘o e fo’i lao, “ka ‘i ai ha taha te ne maumau’i ha tu’utu’uni ‘i he ngaahi tu’utu’uni,” sio, ko e poini ia ko ē ‘a’aku, talamai, ka maumau’i e kupu 21, ko e *scale* e ‘e ngāue’aki ‘e he Fakamaau, ka maumau’i e kupu 23, ko e *scale* e. ‘Oku ou kole Sea, koe’uhi ko e taimi ne me’a mai ‘a e Sea ‘o e Fale Alea ko e ‘asenita kātoa eni ki he uike ni, toe pē ‘etau ‘aho ‘e 2.

Sea ko ‘eku ki’i tālalakulaku atu pē ke ‘ave mu’a eni he ‘oku lahi ‘a e me’a ia ke talanoa’i, fakaikiiki, ‘oku mahu’inga e lao ke ‘ilo ‘e he kakai ko e hā ‘a e me’a ‘oku nau maumau’i, ‘ilo ‘e he kau polisi ko e hā ‘a e me’a ‘oku faka’ilo, ‘ilo ‘e he Fakamaau ko e hā ‘a e me’a ‘oku ‘ai ke tautea, kae ‘oua ‘e ‘ai ke *compound* pehē Sea.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: ‘E Tongatapu 7 na’a ke me’a mai ‘anenai ke fokotu’u mai? Ko ho’o fokotu’u e, ko ho’o fokotu’u ke fakafoki ki he Komiti Lao?

Paula Piveni Piukala: Ko ‘eku fokotu’u atu ke fakafoki ki he Komiti Lao ...

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: ‘Oku ‘i ai ha pou pou ki he fokotu’u ko ē.

Paula Piveni Piukala: ... ‘o fai ai ‘a e talanoa ko eni Sea, mole taimi ...

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: 'Oku 'i ai ha pou pou ki he fokotu'u koē.

'Uhila mo e Langi Fasi: Pou pou pē Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Ko eni 'oku pou pou 'a Tongatapu 2.

Kolea ke toe vakai'i mu'a ngaahi totongi he tēpile 1 e Tu'utu'uni

Mateni Tapueluelu: Fakamolemole ka u ki'i faka'osi atu pē mu'a Sea. 'Oku ou pou pou au ki he fokotu'u, ka ko e 'uhinga ke tānaki atu ai pē ko e ngaahi *fee* ko ē 'i he tēpile 'uluaki na'e fai 'a e kole ke vakai'i mu'a mo ia, 'a ē ko ē 'oku 'asi ai 'a e ngaahi pa'anga 'e 100 'i he kole laiseni, ke ki'i fakafenāpasi mai angé ke 300 'a e kupenga faka-*local*. Ko e 'uhinga ko e kole 'oku ki'i lahilahi e fanga ki'i me'a 'oku ou tui au ia he 'ikai ke fuoloa eni Sea, ko 'emau kole pē manatu'i ko e fakama'ala'ala ko e tokoni atu ia te mau ala fakahoko atu Sea, pea fakafoki mai vave ange ia, mālō 'aupito Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Ko e fehu'i ko ena na'a ke me'a 'aki 'aneafi, 'a hono fakatatau ko ē 'o e pa'anga 'e 100 laiseni, na'e fakamahino mai mei he Pule'anga ko e pa'anga 'e 100 ko e fakahū koe ko e 'uhinga ko e *paper work* mahalo. Ka toki tali ia 'oku toki 'i ai 'a hono totongi, ka ko e fakatatau na'a ke me'a mai 'aki 'aneafi Tongatapu 4, ko ho'o hanga 'o fakatatau ...

<005>

Taimi: 1055-1100

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: ... 'a e pa'anga 'e 100 ko ia mo e 300 ko eni 'a ē 'oku 'asi ko eni lahi 'asi he *social media* ki he kupenga pea na'e 'osi 'i ai pē 'a e me'a 'a e 'Eiki Minisitā ki ai 'aneafi. Ko u tokanga atu he ko e fokotu'u ko ē ke fakafoki ki he Komiti Lao 'oku pou pou'i?

'Eiki Palēmia: Sea ko e ki'i tānaki atu pē kimu'a pea toki fai ha faitu'utu'uni ho komiti.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Me'a mai.

'Eiki Palēmia: Mahalo ko e fetō'aki 'i he fakapālangi foki ia 'oku 'asi ai ko e *fees and other charges* 'a e ngaahi me'a ko eni kupu 25 'a ia ko e 'uhinga ia mahalo 'o kapau te te lau pē kita e fakatonga 'oku hangē ia ko ē tautea ka 'oku mahino he fo'i fakapālangi ko e 'uhinga ko e ngaahi kongā pē ia 'o e ngaahi totongi 'oku pau ke fakahoko.

Paula Piveni Piukala: Sea ko e tokoni atu pē ki he 'Eiki Palēmia Sea. Ko e fakapālangi ko e *general penalty for breach of regulations*.

'Eiki Palēmia: Ko 'eku talanoa eni ia 'a'aku ki he Lao ko ē *Fisheries Management Act* 'oku ne hanga 'o tokanga'i fakakātoa ko ē e Toutai. 'A ia 'oku na kehekehe pē ko e 25 ē 'a e fo'i Lao kehe ko e 25 ē na'a ku 'uhinga au ki ai. Sea ko u tui au 'oku tukukehe 'o kapau 'oku 'ikai ke loto ki ai 'a e Minisitā ke 'ave ā ia ki he Komiti Lao ke ...

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: 'Io me'a mai 'Eiki Minisitā ko e fehu'i pē eni 'a e 'Eiki Palēmia ki he Feitu'u na ke alea'i pē ko hono tukuhifo ki he Komiti Lao.

‘Eiki Minisitā Le’ole’o Toutai: ‘Oku faka’ofu’ofa pē ia ke tukuhifo ki he Komiti Lao.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō. Tongatapu 5.

‘Aisake Eke: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea pehē ki he Hou’eiki Komiti Kakato. ‘Eiki Sea ko e ki’i lave atu pē ‘a’aku mahalo kapau na’e tukuhifo ka ko ‘eku kole pē ‘a’aku ko e taimi ko ē ‘e ‘alu ai ‘o tukuhifo ko ē ki he Komiti Lao ‘a e ‘uhinga ko ē na’e fatu ai ‘a e ngaahi tu’unga totongi ko eni ‘o hangē ko eni totongi mahu’inga ‘o e toutai pēseti ‘e 5. Na’e ‘osi me’a ki ai ‘a Tongatapu 2 kapau ko ho’o 1 miliona ‘omai pē ‘e koe ‘a e 50000.

‘Eiki Palēmia: Sea ‘oku tukuhifo ki he Komiti Lao pē tau hoko atu pē ā.

‘Aisake Eke: ‘Ikai ko ‘eku ‘ai pē ‘a’aku ke tokoni ki he....

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Kuo ‘osi tali ‘e he ...

‘Eiki Palēmia: Kuo ‘osi tali ‘e he Pule’anga ia ke ‘ave ki he

‘Aisake Eke: Ko ‘eku ‘oatu pē ‘a’aku ke tokoni ke tukuhifo ko e ‘uhinga pē ‘eku ki’i lave, pea Kupu pē ‘e taha ‘i ai ...

‘Eiki Palēmia: Sea pe’i tuku ā ‘a e holomui ia Sea.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Tongatapu 5.

‘Eiki Minisitā Mo’ui: Sea ko u fakatonutonu atu Sea.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Me’a mai e ‘Eiki Minisitā Mo’ui.

‘Eiki Minisitā Mo’ui: Sea ko u fakatonutonu atu Sea e Fakafofonga Tongatapu 5. Ko eni kuo ‘osi tali he ‘Eiki Minisitā ke tukuhifo ki he Komiti Lao. Ko e ngaahi ‘isui ko eni ‘oku tau talanoa mai ki ai ‘e tālanga’i ia he Komiti Lao. Kapau ‘oku toe me’a mai ia heni Sea pea tau toe feme’a’aki pē ā he Lao ko eni.

‘Aisake Eke: Ko ‘eku kole pē ‘a’aku ia ke ...

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: ‘E lava Tongatapu 5 ke ke mai mo e ‘ū fakakaukau ko ena tokoni mai ki he Komiti Lao.

‘Aisake Eke: Ko ia Sea na’a ku ‘ai atu ke mau kau atu ki ai? Koe’uhí ki he ngaahi me’a ko eni Sea mālō, ‘oku ‘i ai e ngaahi me’a ke mau kau atu ai mālō ‘aupito.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō. Tongatapu 8.

Vaea Taione: Tapu mo e Sea tapu mo e kau Mēmipa e Komiti Kakato mālie ‘aupito ‘a e tālanga Sea. Ko e me’a pē ‘oku ou fiamālie hono tukuhifo ki he Komiti Lao ko e ‘uhinga ko ‘ene ha’u ‘a’ana mei ai Sea ‘oku ‘osi paasi foki ‘a e *Anti-Corruption* na’a tau hanga ‘o ‘ai pea ko u fiefia au ia he ‘ikai pē tau toe fehalaaki tautolu ia hangatonu atu pē me’a ia ki ai Sea mālō.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō Tongatapu 8.

'Eiki Palēmia: Poupou atu ki he 8 tau fokotu'u e sino ko ē ke ne 'ai e *corruption* ko 'ene faingamālie 'a'ana ia ke ne fai 'ene ngāue kae 'oua 'e tukuaki'i e me'a, ka 'oku fiemālie lahi 'oku poupou atu 'a e Pule'anga ki he me'a 'a e Minisitā ke 'ave atu ai leva 'a e *Regulation* ko eni ki he Komiti Lao ke fai ā ha'anau feme'a'aki ai pea toki tuku mai mālō Sea.

Pālōti 'o tali tukupō ki he Komiti Lao 'a e Tu'utu'uni fika 4/2023

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō 'aupito sai te tau pālōti. Ko e Lao ko eni ki he Toutai ko eni kuo fokotu'u pea poupou ke tukupō ki he Komiti Lao mou kātaki 'o hiki hake homou nima mou loto ke

Lord Nuku: Sea ko u kole fakamolemole atu pē ko e tokotaha eni ha'ana e Lao 'oku ne fakafoki mai 'a e 'Eiki Minisitā Toutai pea kapau te tau toe pālōti pē sai pē.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Kātaki hiki hake homou nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a e 'Uhilamoelangi Fasi, Māteni Tapueluelu, 'Aisake Valu Eke, Paula Piveni Piukala, Vaea Taione, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, "Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā ki Muli, 'Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngoue, Veivosa Taka, *His Serene Highness* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, 'Eiki Nōpele Nuku. 'Oku loto ki ai 'a e toko 18.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō 'aupito Tu'utu'uni ia Fika 4/2023. Ngaahi Tu'utu'uni ki he Laiseni Toutai mo e Ngaahi Vaka Toutai 2020 kuo loto 'a e fakataha ...

<007>

Taimi: 1100-1105

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : ...ke tukupō ki he Kōmiti Lao.

Mou me'a hifo ai pē ki he'etau 'asenita 4.2 Tu'utu'uni Fika 3/2023 Ngaahi Tu'utu'uni ki hono Pule'i 'o e Faama Ika 2020. 'Eiki Minisitā Toutai.

Fakama'ala'ala he Tu'utu'uni Fika 3/2023

'Eiki Minisitā Toutai : Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea ko u fakatapu heni ki he Hou'eiki 'o e Kōmiti Kakato. Ko e taha pē eni 'o e ongo tu'utu'uni ko eni na'e fakahū mai. Ko e tu'utu'uni fo'ou eni ko e fa'u ia ke fakalelei ki he *Aquaculture Management Regulations* 2008. 'Oku fokotu'u ai ke fakapekia 'a e Tu'utu'uni ko eni 2008 kae fetongi 'aki 'a e *Aquaculture Management Regulation* 2022. Ko e Tu'utu'uni fo'ou ko eni 'oku fa'u ia 'i he malumalu 'o e *Aquaculture Management Act* 2003. Ko e Tu'utu'uni 'o e 2008 'oku talanoa pē ki he kole mo e foaki 'o e laiseni faama ika, pehē 'e pau ke sivi 'e he Potungāue pea ngata ai 'a e ki'i tu'utu'uni ia.

Ko e Tu'utu'uni fo'ou ko eni 2022 'oku ne talanoa ki he *process* 'oku ma'u laiseni mo tu'utu'uni ki he faama, ngaohi, hū atu ki tu'apule'anga, hū mai e ngaahi me'a mo'ui fo'ou 'o 'oseni,

vakai'i e tu'unga lelei 'o e me'amo'ui kuo faama, mo hono muimui'i, mafai ke fakapapau'i 'oku fai e muimui pau ki he ngaahi tu'utu'uni 'e he ngaahi faama ika mo e ngaahi me'a kehe pē kau ai mo hono ki'i totongi takitaha 'a e ngaahi laiseni takitaha.

Ko hono fakalea 'e taha 'oku toe mā'opo'opo mo kakato ange 'a e Tu'utu'uni 2022 'o fenāpasi ia mo e tu'unga 'oku 'i ai e faama ika 'i he lolotonga ni. Ko e Tu'utu'uni 'o e 2008 ne mahino ko e fakataumu'a pē ke fakahoko e faama pea 'i he lolotonga ni 'oku mahino kuo a'u ki he tu'unga 'e ngaahi pea uta ki tu'apule'anga pea 'e tokoni lahi e Tu'utu'uni 2022 ke malava ke fakahoko hono *process, export* mo e fakapapau'i 'oku 'i he tu'unga taau 'o e ngaahi me'a mo'ui ko ia ke hū ki tu'apule'anga. Ko e ngaahi laiseni kotoa he Tu'utu'uni 2022 'oku foaki kotoa ia 'e he Minisitā. Mālō 'Eiki Sea.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Mālō 'Eiki Minisitā. Hou'eiki, me'a mai Tongatapu 4.

Kole fakama'ala'ala he kupu 39 'o e Tu'utu'uni fika 3/2023 fekau'aki mo e faka'atā he Minisita ha ngāue fakalalakaka

Mateni Tapueluelu : Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato. Ko u fakamālō atu ki he Minisitā 'i he ngāue lahi ke fakamā'opo'opo mai 'a e Tu'utu'uni Ngāue ko eni Sea, kau ai mo e *CEO* mo e kau ngāue. Mau fakamālō atu ki he lipooti Sea he maau. Ko e fehu'i nounou pē ia 'oku fakahoko 'e he motu'a ni Sea. Mahino 'aupito ko e ngaahi laiseni kehekehe eni fekau'aki pea mo e *Aquaculture* faama ika Sea 'oku 'i ai hono ngaahi totongi kehekehe 'i he laiseni 'o fakafaikehekehe'i 'i he Tu'utu'uni ko eni. Ko e me'a pē 'oku tokanga ki ai e motu'a ni ko e kole fakama'ala'ala eni ia Sea....

<008>

Taimi: 1105-1110

Mateni Tapueluelu: ... kupu 39 'o e Tu'utu'uni ko eni Sea ko e kole pē ia ke fakama'ala'ala mai 'a e 'uhinga Sea 'oku 'oku toe fokotu'u ai 'a e ngaahi founa ko eni he ē hangē ko e faka'atā pē 'oku ui ia he fakapilitānia ko e *exemption* 'e ngofua ke faka'atā 'e he Minisitā ha fakahoko ngāue fakalahi mei hono totongi 'o ha ngaahi totongi 'e ala ngāue'aki ki he tohi kole ki ha laiseni ki ha langa fakalalakaka 'o e faama ika pē laiseni ki he langa fakalalakaka 'o e faama ika. Ngali ongo faikehe pē Sea ka 'oku mo'oni he ongo fakapilitānia 'oku na ki'i kehekehe pē.

Ko e kole ke fakama'ala'ala mai Sea ko e, 'e taumu'a leva ki he hā 'a e ngaahi totongi kuo 'osi fokotu'u 'i he tu'utu'uni ko eni pea 'i he taimi tatau fakaava mai 'a e fo'i mafai 'i mui 'i he tu'utu'uni ke hanga 'e he Minisitā 'o malava ke ta'ofi hano totongi 'e ha ni'ihī 'a e ngaahi totongi ko eni 'oku fokotu'utu'u atu 'i he'etau Tohi Tu'utu'uni.

'E, taimi lahi Sea ko u siofi 'a e ngaahi *exemption* pē ko e ngaahi faka'atā pehe ni ko e ngaahi konga kekekele mo'ui 'e tupu ai e me'a ko e faihala. Pea ko e 'uhinga ia 'a e kolé ke fakama'ala'ala mai ko e hā hono makatu'unga? Pea ko e hā hono lelei ki he kaha'u Sea? Pea toki hoko atu ai mālō Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Toutai: Mālō 'Eiki Sea pea ko u kole ai pē ke u hūfanga he fakatapu kae hoko atu, ko e ...

Paula Piveni Piukala: Sea ke u ki'i.

'Eiki Minisitā Toutai: Ko e fakama'ala'ala ko ení ko e ...

Fokotu'u ke tukuhifo ki he Komiti Lao Tu'utu'uni fika 3/2023

Paula Piveni Piukala: Te u ki'i kole mu'a ki he Minisitā ke u ki'i tokoni atu mu'a ko e 'uhinga pē ko 'eku hoha'a Sea ki he taimi pea ko e ngaahi me'a ko eni 'oku 'ohake 'e Tongatapu 4 'oku laumālie tatau pē mo e me'a ko eni 'e, na'a tau toki fakafokí. 'Oku lahi pē mo e fanga ki'i, ko u fokotu'u atu ke, ko u 'ofeina au e Minisitā 'e Sea ke fakafoki pē mo eni ke talanoa'i fakataha he 'oku lahi e *detail* ko u fie tokoni au Sea ki he *clarity* 'o e laó 'oku mahu'inga kiate au e lao 'oku tau fa'u heni ke fakafenāpasi ki hono sisitemi ngāue. Pea 'oku mahu'inga ka au Sea ke tukuhifo mu'a eni kole mu'a ki he Minisitā ke tukuhifo ki he Komiti Laó. Sea, kau koe...

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Ko ho'o fokotu'u ia Tongatapu 7 ē.

Paula Piveni Piukala: Ko ia.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: 'A ē ko ē 'oku mahino ko e, 'oku 'i ai ha pou pou ki he fokotu'u ko ē?

'Ikai pou pou'i Pule'anga fokotu'u ke tukuhifo Tu'utu'uni fika 3/2023 ki he Komiti Lao

'Eiki Palēmia: 'Oku 'ikai ke pou pou e Pule'anga ia ki heni pea te mau vouti tatau pē kae tuku mu'a ha faingamālie ki he 'Eiki Minisitā ...

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Ko ia.

'Eiki Palēmia: Ko e fo'i *issue* 'uluaki pē eni 'oku 'ohake ke toki fai ha feme'a'aki ki ai.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: 'E faka'osi mai 'e he 'Eiki Minisitā 'a e fehu'i ko eni 'a Tongatapu 4 kātaki.

'Eiki Minisitā Le'ole'o Toutai: Ko ia 'Eiki Sea ko e ko e 'uluaki totongi ko ē 'oku 'oangé 'i he tu'unga pē 'o e 'o e fa'ahinga faama ko ia 'i he taimi ko ia. Pea kapau 'e toe loto ia ke tñaki atu mo ha faama kehe mei ai hangē ko e mokohunu pea 'ai, hū atu mo ha faama ika, faama paka pea 'e feliliuaki ai pē 'a e ngaahi totongi ko ia ko 'ene lahi ange ko e lahi ange ai pē 'a e pa'anga e tñaki atu, mālō.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Ko e tali ē 'e Tongatapu 4 he ko e 'uhinga foki ho'o fehu'i ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ko e ki'i tokoni atu pē ki he ...

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Me'a mai.

Kupu 27 ‘o e Tefito’i Lao ‘asi ai makatu’unga ki ha faka’atā he Minisita ha ngāue fakalalakaka

Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea hangē ko e fehu’i ko ē ‘a e Fakafofonga ki he ‘Eiki Minisitā ‘a ia na’e nofo foki ia ‘i he fakangofua ke faka’atā he Minisitā ha ngāue fakalalakaka faama ika pē ha ngāue felāve’i mo ha ngāue ‘e fiema’u.

‘A ia ko e ki’i tokoni atu ki ai Sea ‘oku hā pē ia he ‘i he kupu 27 ‘o e Tefito’i Lao ki hono Pule’i e Faama Ika. ‘A ia ‘oku talamai pē ai ko e fakafuofua ki he uesia ‘o e ‘atakaí ‘e ngofua ki he Minisitā ‘i ha toe fakatokanga ‘o kapau ‘oku ‘i ai ha ‘uhinga ke ne tui ai ‘oku ala hoko ha uesia kovi ki he ‘atakaí mei ha fa’ahinga ngāue ‘i ha feitu’u faama ika ke ne fekau ki ha taha ma’u laiseni pē fakamafai kehe kuo foaki ‘e he lao ni

(a) Fakahoko ha fakafuofua ki he uesia ‘o e ‘atakaí mei he ngāue faama ika pē ngāue felāve’i lolotonga ‘e he taha tau’atāina mo taukei fe’unga pē pea ke ne fakahū ha lipooti fakafuofua ki he Minisitā ‘i loto ‘i ha vaha’a taimi ‘o fakamahino ‘a e fakatokanga fakatatau ki he ngaahi tu’utu’uni.

‘A ia ‘oku ngofua leva ki he Minisitā ke ne hanga ‘o faka’atā ha ngāue fakalalakaka ‘a ia ko e, ko e taumu’a ia Sea ha me’a ‘e malava ke ne uesia ‘a e ‘atakaí ‘o e fonua Sea. Mālō.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Ko e fakamaama pē ē ka ko u, ko hono ‘uhinga foki ‘e Tongatapu 4 he ko ho’o fehu’i ‘anenai na’e pehē kuo hoko e fo’i ...

<009>

Taimi: 1110 – 1112

Sea Le’ole’o Kōmiti Kakato: ... Lao ko eni ‘a ē ‘oku faka’atā ‘oku ‘i he Minisitā. Pea na’á ke ngāue’aki ‘oku hangē ha kekekele mo’ui ke hoko ai faihalá. Kuo fakamahino mai ‘e he ‘Eiki Minisitā ‘ene talí ko e fa’ahinga fakalahi ‘oku ‘i hono mafai ko ē ko e fakalahi meí he laiseni na’e mokohunu. Toe ‘i ai ha toe me’a mo’ui ke toe hoko atu hono faama’í mo hono, ‘oku ‘uhinga pehē pe ‘okú ke, me’a mai angé.

Tokanga ‘ikai fakangatangata mafai ma’u he Minisita & te ne faka’ai’ai me’a ko e faihala

Mateni Tapueluelu: Mālō Sea, Sea ko e ‘uhinga ko ē ‘oku fai ai e tokanga atú ko hono fokotu’u pehē mo mahino ‘a e mafaí. Ko e fo’i mafai ko ē Sea ‘oku ‘ikai hano fakangatangata ‘e taha. Ko ‘ene tu’u pehē leva ko e faka’amú Sea, me’a ní he ‘ikai ke lava ‘o fokotu’u ki ai e ngaahi makatu’unga mo e taimi ke fai ai hono ngāue’aki e fo’i mafai ko ē. Kae ‘oua ‘e tu’u tu’u pehē pē Sea, ke lava ke hanga ‘e he ngaahi *criteria* ‘e fokotu’u atú ‘o takitaki e faitu’utu’uni ko ē ‘a e ‘Eiki Minisitā pea ‘ata mai kitu’a e ‘uhinga mo e makatu’ungá, mālō.

Eiki Palēmia: Ke u ki’i tokoni atu pē Sea, ‘a ia ko e me’a ‘okú ne hanga ‘o ha’iha’i mai’aki ‘a e mafai ko ení kātaki pē. Ko e *apply* pe eni ki he ‘ū laiseni langa fakalalakaka e faama iká, hangē pe ‘oku ‘asi ko ena he kupu 39. Ko e laiseni ke langa fakalalakaka ‘o e faama ika ē, ko e fo’i me’a pe ia ko ē ‘oku faka’atā. Ko e taimi ‘oku hangē ko ení ko e ha’u ha taha ‘o tesi ha fa’ahinga ika pe ko ha *species* ke nau lava ‘o ma’u ai ha me’a fakakomēsiale. ‘Okú ‘alu leva ia he laiseni fakalalakaká, me’a pe ‘oku tau anga maheni ki ai, ‘ave ha ‘ū laiseni fakalalakaka e ngaahi sekitoa kehekehe. ‘A ia ko e me’a pehé ni pē mo ia ki he Toutaí. Ka ‘oku ‘oange ai

hangē ko e me'a 'a e Minisitā, kapau na'e kamata'aki e me'á ko e fa'ahinga *species* ko ē pe ko e fa'ahinga ika ko ē. Pea kapau 'oku fie tānaki mai ha ika 'e taha pea ko e 'uhinga pe ia ke lava pē hono mafai ko e fakakaukau pe ke tokoni ki he langa fakalalakaka. Mālō Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Palēmia kuo hoko 'etau taimi, tau ki'i mālōlō ai, mālō 'aupito.

(Na'e mālōlō heni 'a e Fale)

<010>

Taimi: 1135-1140

Sātini Leo: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Komiti Kakato.'

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō Hou'eiki, ko e, sai pē he ko ena kapau pē 'oku mou fie to'o homou teuteu, neongo kuo mu'omu'a 'a e Tokoni Palēmia ia ka 'oku, ko e faingamālie pē eni. Tau kei hoko atu pē ne 'osi 'i ai foki 'a e fokotu'u ia 'o kole ke, 'io, pea kuo pou pou ki he toe fakafoki pē 'a e līpooti ko eni ki he Komiti Lao, 'o hangē pē ko e līpooti 'a eni na'a tau toki faitu'utuuni ai. Ka na'e kei hoko atu pē feme'a'aki, Tongatapu 2.

'Uhilamoelangi Fasi: Tapu mo e Feitu'u na Sea, pea 'oku ou kole ke u fakatapu ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato. Sea 'oku ou fakamālō heni ki he 'Eiki Minisitā 'o e Toutai 'i he ngāue lahi ko ia na'e fakahoko mo 'ene kau ngāue, pea 'oku hangē pē ko e me'a na'e fai ki ai 'a e feme'a'aki 'oku 'i ai pē ngaahi me'a 'oku fiema'u ke fai ki ai 'a e sio, fai ki ai 'a e me'a 'a e Hou'eiki.

Tokanga ki he sino 'oku ne foaki 'a e laiseni ki he faama ika

Ko e ki'i me'a si'i pē eni 'oku ou tokanga ki ai 'e 'Eiki Sea, ko e, 'oku hā 'i he kupu 6, kupu 6 (1). Ko e kole 'e fakahoko 'e he foaki 'e he CEO. 'I he kupu 7 (1), 'oku hā ia ai 'e foaki 'e he Minisitā. Ko e, toe 'i ai pē, kapau 'oku 'osi sio ki he faka-Pilitānia 'oku tatau pē mo e fakalea ko ia ke toe ki'i fakama'ala'ala pē, pe ko fē sino totonu 'oku ne foaki 'a e laiseni ko eni ki he faama ika.

Tokanga ke fakamahino 'a e ngaahi fiema'u ki he tohi kole ke 'oua tau'atāina Minisita ke ngaue hala'aki hono mafai

Ko e hoko pē Sea ko e ngaahi fiema'u ko eni ki he, 'a ia 'oku hā 'i he kupu 6 (3), ngaahi fiema'u ko ē ke fakahū fakataha mo e tohi kole, 'oku hā ai 'i he (g), ka (g), mo ha toe fakamatala 'e fiema'u 'e he Minisitā 'o fakatatau ki he kupu 13 (5) 'o e lao.

'Oku hoha'a pē ki he kupu ko eni he 'oku ne hanga 'o fakaava mai 'a e matapā ke fai ai 'a e ngaahi, 'a e fili 'a e Minisitā 'o 'ikai ke fakatatau ki ha me'a 'oku tu'u 'i he ngaahi tu'utu'uni. Ko 'eku hoha'a pē ki ai ke toe fakamahino ange 'a e fo'i kongā ko ia, he 'e 'i ai 'a e taimi 'e fai ha fakatonutonu 'i hono ngāue hala'aki 'a e kupu ko ia.

Tokanga ‘oua ngaue’aki fakamatala fakatekinikale kae fakamatala mahino ‘a e ongo ‘iuniti kehekehe he tepile 2 & fika 5

Ko e ki’i me’a ‘e taha Sea ‘oku ou tokanga atu ki he tēpile 2 ‘i he peesi 51. Tēpile 1, peesi 51, ‘oku ou tui ‘e toki fai ha feme’a’aki ‘a e komiti ki he ngaahi totongi mo e ‘uhinga ‘oku fokotu’u ai ‘a e ngaahi totongi ko ia.

Ka ‘oku ou tokanga pē au ki he fika 4 ko ia ‘i he tēpile 2, fika 4 pea mo e fika 5, ‘oku ngāue’aki ‘a e iuniti kehekehe ‘e 2 ‘oku ngāue’aki e hekitoa pea mo e *square* kilomita. Ko ‘eku tokanga pē, pe ‘e lava ke hanga ‘e he, ke liliu ke ngāue’aki pē ha iuniti ‘e 1 ke faingofua hono fakahoa ‘a e ngaahi me’a ko eni, he ‘oku faingata’a ia kia kinautolu ko ē ‘oku mahino ‘oku nau mea’i ko e hā ‘a e lahi ‘o e hekitoa mo e lahi ‘o e kilomita *square*, ke lava ma’u ha’anau fakafuofua ki he ngaahi ‘elia ko eni ‘oku ‘uhinga ki ai ‘a e ngaahi kupu ko eni.

Tokanga ki he kehekehe ‘a e fakaTonga mo e fakapilitānia he kupu 7 tēpile 2

Ko e hokó pē ko e kupu 7, ko e fika 7 pē ko ē ‘i he tēpile 2 ‘oku kehekehe ‘a e faka-Tonga pea mo e faka-Pilitania, ko e faka-Pilitania ‘oku ha ‘i he peesi 50 pē ‘o e faka-Pilitania, ka ko e peesi 51 eni ‘o e faka-Tonga. ‘I he Faka-Tonga ‘oku ‘asi ai ‘i hono kakato ‘o e ta’u ‘e 3. Ko e faka-Pilitania ‘oku ‘asi ia ai ko e ta’u ...

<005>

Taimi: 1140-1145

‘Uhilamoelangi Fasi: ...Pē hono ua. Pē ko e laine ua fakamuimui pē ia ‘oku ‘asi ai ke “fakalahi ke ne ma’u ‘o e pēseti ‘e 5 ‘o e kupu kuo ‘atita’i. Ko e fakatonga ‘oku ‘asi ai ko e pēseti ‘e 5 fakapilitānia ‘oku ‘asi ai ko e pēseti pē ‘e 3. ‘A ia ko e ngaahi me’a ia ‘oku ou tui ‘e toki fai ki ai ha feme’a’aki ‘a e komiti kapau ‘e tukuhifo.

Ko e me’a faka’osi ‘oku ou tokanga ki ai ko e tēpile 3 ‘i he peesi 52 fekau’aki eni mo e fafanga ‘oku fafanga’aki ‘a e fanga ika, “fafanga ‘oku ‘ikai mo’ui

1. Ko e fafanga **peleti** fakakomēsiale,
2. Ko e fafanga **peleti** ngaohi ‘i ‘api.

Ko u fiu hono feinga ke mahino kia au ko e hā ko ā e ‘uhinga ‘o e **peleti** ka ‘oku hā he fakapālangi ko e *pellet* ko e fanga ki’i...pē toe ‘i ai hano toe fakatonga ‘e taha ke kehe ange mei he ...he ko ‘ene hā ko ē ‘i he peleti ...na’a ku ‘uluaki pehē ‘e au ko e ‘uhinga ki ha peleti ko ē ‘oku ‘ai ai ‘a e me’akai me’atokoni, ke ‘ai hano fakatonga ‘e taha ke mahino ko e ‘uhinga ki he fanga ki’i me’atokoni pē ko ē ‘oku fafanga’aki ‘a e ika fanga ki’i *pellet* ke toe mahino ange mo toe faka-palofesinale ange hono teuteu’i ko eni ‘o e ngaahi Tu’utu’uni ko eni ko ia Sea mālō ‘aupito e ma’u faingamālie.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō Tongatapu 2. ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Le’ole’o Toutai: Mālō ‘aupito ‘Eiki Sea pea tapu mo e Feitu’u na kae ‘uma’ā ho Komiti Kakato. Ko e ngaahi fehalaaki ‘oku tonu ma’u pē ‘a e fakapālangi ‘a ia ko e liliu fakatonga ‘oku ‘i ai ‘a e fehalaaki ko ia pē mālō.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Ko e 'uluaki me'a na' a ke me'a ki ai Tongatapu 2 ki he kupu 6 mo e kupu 7. Ko e vakai hifo 'a e motu'a ni ia ko e tohi kole laiseni 'oku fai ki he pule ngāue pē ko e *CEO* foaki e laiseni 'a eni 'oku fai ia ki he Minisitā 'oku fai 'e he Minisitā ko ia?

'Uhilamoelangi Fasi: Ko e 'uhinga ia 'e Sea ka 'oku 'ikai ko e me'a ia 'oku tohi. Ko e tohi " laiseni ke foaki 'e he *CEO*" ko e kupu 6 kupu si'i (1) kupu 7 kupu si'i (1) ngofua 'e foaki 'e he Minisitā. 'A ia ko e 'ai pē ke ...ko u tui 'oku tonu pē ke na kehekehe ka ko e fakalea 'oku tonu ke fakalelei'i ke 'ilonga 'ena kehekehe.

'Eiki Minisitā Le'ole'o Toutai: Ko ia Fakafofonga 'oku ...ko e fehalaaki 'a e foaki ko ē ki he *CEO* 'oku totonu ke Minisitā.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō.

'Uhilamoelangi Fasi: Mālō 'Eiki Minisitā, 'a ia ko e kupu 6 (1) 'oku totonu ke Minisitā pē mo ia?

'Eiki Minisitā Le'ole'o Toutai: Ko ia.

'Uhilamoelangi Fasi: Mālō.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Tongatapu 5.

Ngaahi fokotu'u fakatonutonu 'a Tongatapu 5 ki he Tu'utu'uni fika 3

'Aisake Eke: Mālō Sea tapu pē Sea ki he Hou'eiki Komiti Kakato Sea fakamālō pē ki he 'Eiki Minisitā he ngāue ngaahi Tu'utu'uni ko eni Sea. Ko e ki'i me'a 'uluaki pē Sea fakahoha'a ko eni. Ko hono fakahingoa ko ē 'o e fo'i Tu'utu'uni ko eni "**Ngaahi Tu'utu'uni ki hono Pule'i 'o e Faama Ika 2020**". Ko e Lao ia ko eni ko e Tu'utu'uni ia ko eni na'e toki tali pē he Kapineti ia he 'aho 8 'o Sune 2022. 'I he'ene pehē ko u fokotu'u mai ia ke liliu e 2020 ki he 2022 he ko e toki ha'u pē ia, he ko e tu'u ko ē 'a e tefito'i Lao kupu 41 ko ē tefito'i Lao ko e Tu'utu'uni kotoa pē pau ke fai he Minisitā ko e toki ha'u ia he lotu ki ai 'a e Kapineti.

'A ia ko 'eku fakatokanga'i eni ko ē heni ko e toki lotu pē Kapineti ia heni 'i Sune poini 'uluaki ia ' aho 8 ko ē 'o Sune 2022. 'A ia ko 'ene toki ha'u pē ia 'a e Lao ko ia 'o mānava mafai. Ko e kimu'a ia he 2020 mei he 'aho 8 'o Sune 2022 te'eki ke tu'u ' a e Lao ia ko eni 'a e Tu'utu'uni ia ko eni 'a ia ko e poini 'uluaki ia Sea.

Ko hono ua ko e peesi ko eni 'i hono...peesi 11 kupu 4 si'i laine ua kimui taupotu taha ko eni he 11(4). Ko e fo'i laine fakamuimui ua kimui 'a ia 'oku pehē **Tu'utu'uni kuo fokotu'u ke hiliaki** ko e fo'i lea ko ē ko e hiliaki 'oku tonu ko e **hilifaki** 'a ia ko e fakapālangi ko e *impose* 'a ia ke 'ai e fo'i lea ko ia ko e **hilifaki** 'a ia ko e ki'i fakatonuotnu ia 'o e fo'i lea ko ia Sea pea 'alu hifo ai ...

<007>

Taimi: 1145-1150

'Aisake Eke : kae pehē ai ki he 12.2 si'i kupu (b). Ko ena 'oku 'asi tu'o 2 'a e faama faama

ika. 'A ia ko e faama 'e taha 'oku tonu ke mate ia ai pē faama ika koe'uhi ke tatau. He ko 'emau faama ko ia 'i Hihifo 'oku faama pē 'e taha 'emau faama ika ko ē ai. Kae kehe ko e ki'i fakatonutonu atu ia.

Pea mo e kātaki 'alu hifo ki he kupu 19(b) laine 2 pē. 'A ia ko e fo'i laine 2 *CEO* fekau'aki mo e ngaahi. Ko e **naahi** ē ia kole atu pē Sea ke ki'i fakatonutonu atu pē. Kae kehe ke lau atu ai pē 'a e 'u me'a ko eni he na'a mau si'i nofo 'o lau e 'u me'a ke 'oatu ai pē. Ko e ngaahi 'oku 'ikai ko e **naahi** 'a e fo'i lea ko ia. Ha'u ai pē ki he kupu 20(1) sētesi 'uluaki. Kuo pau 'e 'ikai 'i ai ko e fakahū atu 'ikai ha taha. 'A ia ko e ha 'ikai ke 'i ai taha. 'A ia ko e kole atu ke toe hū atu 'a e 'ikai **ha taha** 'i he me'a ko ia Sea.

Pea ha'u mo ia Sea ki he kupu ko eni ha'u ki he peesi 23 'asi foki ia heni 'ai ko ē faka-Tonga ko ē Minisitā 'oku ne tokangaekina 'a e Toutai Le'ole'o. Ko u fokotu'u atu **Minisitā Le'ole'o** 'oku ne **Tokanga'i 'a e Toutai**. 'A ia ko e kongia ia e tafa'aki ko ia Sea.

Ha'u ko eni ki he kupu 6 'i he foomu 'i he foomu 2 (b) ko ia ko e fo'i lea ko eni hangē ko e pangikē malu'i 'a ia ko e 'uhinga ko eni ko e **bank guarantee**. 'A ia ko e fo'i laine hangatonu 'uluaki pē 'oku tonu ia 'a ia ko e faka-Tonga'i foki ia 'o e fo'i lea ko ia ko e **bank guarantee** ka 'oku fakalea foki ia ko e **pangikē malu'i**. Ka 'oku 'ai pē ia fokotu'u atu 'e au ke 'ai ko e lea ko ē ko e **malu'i fakapangikē**. Ko e 'uhinga 'oku malu'i he pangikē ha'ate me'a 'oku malu'i.

Pea ha'u leva ki he kongia ko eni peesi 31 kae kehe 'oku ki'i fetō'aki heni. Ko e foomu ko ē lele ko ia mei mu'a he 'u peesi kamata pea mei he 'u foomu mo e Tu'utu'uni 'o lele mai 'o a'u ki he peesi 30 'oku faka-Tonga 'ata'atā pē. Taimi ko ia e ha'u 'a e **peesi 31** lele ia ai ki he'ene 'osi kuo tui'io leva 'a e fakapālangi ia mo e faka-Tonga. Kae kehe, ko 'eku 'ai pē mahalo ke mahino ai leva mo e toe si'i ongosia e me'a hono tāmata'i. Mahalo ka 'oku ke fakatokanga'i e me'a ko ia he 'oku tokoni pē foki. Ko e 'uhinga fakapālangi foki ke te lau hifo 'oku me'a ka 'oku ou fakatokanga'i pē, 'oku fetō'aki 'a e anga ko ia 'o e founga faka-Tonga. Koe'uhi kapau 'oku pehē pālangi faka-Tonga mo e me'a ke na tatau pē mei mu'a 'o lele mai kimui 'i he ngaahi me'a ko ia.

Sai, ha'u pē ai 'i he kupu ko eni 'i he **peesi 35** kupu ko eni 'e fakapapu'i e tokotaha kole. Laine 3 ko e 'asi ko eni ko e lipooti ki he Sekelitali ka 'oku 'ikai ke 'i ai ha sekelitali ia he faka'uhinga lea. 'A ia ko u tui ko e 'uhinga 'a e Sekelitali.. Ko u manatu'i pē 'e au'Eiki Sea na'e ui e Potungāue ko eni e Pule ko e *Secretary for Fisheries* kimu'a ia. 'A ia ko u tui mahalo 'oku tonu ke 'alu ia ki he *CEO* ki he Pule Ngāue 'a e me'a ko eni koe'uhi kae lava 'o fetaulaki. 'A ia ko u kole atu **liliu ia** koe'uhi ko e me'a motu'a ia. Tatau tofu pē ia mo e Sekelitali ko eni 'i lalo ko ē. 'Oku 'uhinga foki ia ki he *CEO*. Ko u kole atu ki he me'a kātōa pē **Sekelitali** 'oku 'asi 'i he 'u me'a fakafoki ia ke tatau pē ki hē ko e *CEO* ia 'o e 'aho ni. Ko e feliuliaki ia ko ē 'o e ngaahi lakanga.

Tatau pē mo e peesi 42 'oku toe 'asi mo e me'a tatau ai, tatau pē mo e peesi 43 toe 'asi mo e me'a tatau ai. 'Oku 'asi mai 'a e *CEO* ia ka 'oku 'ikai ko e me'a ia. Tatau pē mo ia he peesi 45 'oku 'asi mai 'a e *CEO* ka 'oku he hopokaki holo 'a e me'a.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Tongatapu 5, ko e me'a ko ena 'oku ke me'a mai 'aki 'e 'osi fakakū. He ko hono 'uhinga he kuo 'osi 'i ai e fokotu'u pea poupu ke fakafoki ki he Kōmiti Lao.

'Aisake Eke : Ko 'eku 'ai atu pē eni ke tokoni ki he ngāue ko ia 'oku ō 'o fai. Ko 'eku 'ai atu ai pē eni koe'uhi ke..

'Eiki Palēmia : Sai pē Minisitā pē 'oku ...

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : 'Eiki Minisitā...

<008>

Taimi: 1150-1155

'Eiki Minisitā Toutai: ... Mālō 'aupito 'Eiki Sea. Pea 'oku ou fakamālō atu Fakafofonga he fakatotolo'i 'eku lipooti pea ko e me'a pē ke fakatokanga'i 'Eiki Sea ko e tu'utu'uni ke fakahū mai ha me'a ki heni 'oku tuku ki he Komiti Laó. Pea na'e 'osi fokotu'u 'e he Sea ke, ke tuku ki he Komiti Laó fokotu'u mai 'e moutolu ia ke 'omai ki he Komiti Kakatō. Ko ia 'Eiki Sea 'ikai teitei loto au ia ke toe 'alu hifo mo eni ia 'oku ou fokotu'u atu 'e au ke paasi eni ia kae tuku pē taha ki he Komiti Lao ke tau fetongi pē he na'e totonu ke nounou ange 'ene 'alu 'i he tu'utu'uni kae 'omai hē ke tau mole taimi heni 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ia 'e paasi 'Eiki Sea fokotu'u atu ke tau pālōti ke tali 'a e ...

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: 'Oku ai ha pou pou ki he fokotu'u 'a e 'Eiki Minisitā?

'Aisake Eke: Sea 'oku 'oatu mei 'osi atu 'eku fakahoha'a 'oku te'eki ai ke u 'osi.

'Eiki Palēmia: Mo e ngaahi fakatonutonu ko eni 'a Tongatapu 5 ke fakahoko ange pē ki he Kalake hangē ko ē na'e ...

'Aisake Eke: Ko ia.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Ko e me'a ia 'oku ou tokanga ki ai 'e Tongatapu 5 he 'oku mahino 'aupito pē 'a ho'o, na'a ke me'a hono lau e me'a pea 'oku 'i ai e fakatonutonu. 'Oku ou fakatokanga atu 'e Hou'eiki 'oku lahi 'etau 'asenita 'oku fa'i he ko e me'a ko ena 'oku tonu 'oku mo'oni 'a e me'a ko eni 'oku me'a mai 'aki 'e he 'Eiki Palēmia te tau lava 'o fakatonutonu 'o 'ave ki he Kalake. Ka ko ē kuo fokotu'u mai 'e he 'Eiki Minisitā ia he na'e 'osi 'i ai 'a e fokotu'u 'a Tongatapu 7 fakafoki ki he Komiti Lao pea na'e pou pou kuo fokotu'u mai mei he 'Eiki Minisitā ke tau hoko atu pē. 'Oua 'e, 'oku 'i ai ha pou pou ki he fokotu'u 'a e 'Eiki Minisitā?

'Eiki Palēmia: 'Oku mau pou pou kae 'uhinga pea tānaki pē ki ai 'a e fakatonutonu tokoni ko ē na'e 'omai mei he Tongatapu 2 kae 'uma'ā e Tongatapu 5 'a ia fanga ki'i liliu fakafō'i lea ko ē na'e 'omai 'e Sea 'e toki *finalize* ia he me'a pea toki tuku hake ki he Fale Alea. Mālō Sea.

Vaea Taione: Mālō Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Tongatapu 8.

Vaea Taione: Tapu mo e Hou'eiki Mēmipa. Sea ko 'eku ki'i fie tokoni atu pē 'a'aku ia ki he, ki he konga ko eni ko ē 'i he peesi 10 'i he faka-Tonga ko e laiseni fakalalakala 'a ia ko e kupu 5 fakalalakalasi ko ē 'o e ngaahi ngāue ko ē 'a e faama ika pehē 'a ia ko u sio hifo ko ē 'oku 'i ai e ngaahi, 'oku 'i ai e ngaahi kalasi 'e tolu ē 'oku fakalalakalasi. Pea 'i he fakalalakalasi ko

ia pea toe sio ki he tēpile ua ko eni he peesi 51 ‘asi e ngaahi totongi ‘a ia ko e kalasi (a), (a) mo e (b) fanga ki’i kalasi ‘e tolu. ‘O ko e (b) eni ia ‘e ua fakamolemole Sea he, kae sai pē ia he ‘e toki fakatonutonu ka ko e me’a ‘oku ou tokanga atu ki ai Sea ko e kupu 5 ‘oku pehē mai ‘e he kalasi (a) (a) ki he ngaahi ngāue ‘oku si’isi’i hono nunu’a ki he ‘atakaí talamai leva he tēpile ko ē peesi 51 ko eni ko ē e ngaahi totongi ‘oku ta’etotongi e kalasi ia ko (a) he ē.

‘A ia ‘oku ‘alu hifo leva ko ē ki he hoko ‘oku pa’anga ‘e 200 pea 300 leva e. Ko u tokanga atu au Sea ki he si’isi’i ko ē hono nunu’a ngāue’aki ki he ‘atakaí pea toe hoko hifo ‘oku ki’i lahi ange ‘a e totongi ia ai ki he ngāue ‘oku ‘ikai fu’u lahi hono nunu’a ki he ‘atakaí ke ki’i talamai angé ko e ki’i fehu’i pē pē ki’i lava angé ‘o ki’i me’a mai ‘a e ‘Eiki Minisitā pē ‘e anga fēfē hono fakafuofua’i e ngaahi me’a ko eni. ‘UHINGA ko ‘ete ko e kamata pē ha ngāue ia ki he ‘atakaí Sea ‘oku kamata e maumau’i ia ‘a e ‘atakaí. ‘UHINGA pē au ki he ta’etotongi ko eni ko ē ‘a e kalasi (a) ko eni ko ē ē ‘oku tu’u mai ko eni pea toe ta’etotongi pē ‘i he ‘alu hifo e langa fakalakalaka ko ē ki he faama ika Sea. ‘OKU fie tokoni atu pē au ia ki he fo’i kongā ko ia ko e fiema’u ia ke ‘ilo’i pē ko e hā e faikehekehe ko ē ‘e maumau si’isi’i mo e maumau si’isi’i ko ē ‘e tolu ko eni Sea kātaki mālō.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Toutai: Fakamālō atu ‘Eiki Sea pea ‘oku fakamālō atu Fakafofonga ‘oku makatu’unga ‘ene kehekehe mei hono uesia ko ē ‘atakaí. Ko ‘eku fakatātā ‘aki eni ‘a e, ko e faama tofe ‘e si’isi’i ‘ene maumau ‘e ia ‘a e ‘a e ‘atakaí. Ko e faama iká ‘oku fafanga e iká ‘e ‘i ai e uesia ia kapau ‘e, ‘a ia ‘oku makatu’unga ‘a e kehekehe holo ko eni mei he fa’ahinga ko ē ‘oku faama’i. Ko u tui ‘oku mahino atu pē Fakafofonga mālō.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Tongatapu 8.

Vaea Taione: Mālō ‘aupito ‘Eiki Minisitā ‘a ia ‘oku ...

<009>

Taimi: 1155 – 1200

Vaea Taione: ... ‘a ia kapau ‘e ‘i ai pe ha taha ia ‘e ha’u ‘o talamai pe ‘e ia ia ‘e ‘ikai ke maumau e ‘ātakai ia ‘o ta’etotongi pē ia he ‘ikai ke toe hokohoko ia ‘e sai pē ki he Feitu’u na, mālō.

‘Eiki Minisitā Toutai: ‘Ikai Minisitā, ‘oku ‘i ai pe ‘a e kau ‘ofisa ke nau sivi e me’a kotoa pea toki fakahoko atu ha ngofua ki ai, mālō.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato: Mālō, Tongatapu 5

‘Aisake Eke: Mālō Sea, Tapu mo e Sea pehē ki he Kōmiti Kakatō kae faka’osi atu ai leva ‘a e fanga ki’i me’a ko eni Sea. Ko e ha’u ko ē ki he peesi 51 ko ē tēpile 2, kupu (7). ‘A ē na’e ‘osi me’a atu ‘a Tongatapu 2 ‘oku kehekehe ko ē peseti ko ē ‘oku ‘asi ko ē he fakapālangí ‘oku 3. Kae peseti foki ‘e 5 ‘a e me’a hangē kiate au ko e me’a ‘oku me’a mai ‘Eiki Minisitā, ngāue’aki e peseti ‘e 3 ko ē ‘oku ‘asi he fakapālangí. Pea ‘oku ‘i ai pe mo e liliu heni ko e ‘uhingá

Lord Tu’ivakanō: Sea kole pe ke u tokoni atu ki he

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato: Me'a mai Fakafofonga Nōpele Tongatapu

Lord Tu'ivakanō: Tapu pe mo e Feitu'u na ka e 'uma'ā e Kōmiti Kakatō. Sea 'oku mahino 'oku 'osi fokotu'u foki ke 'ave ki he Kōmiti Tu'uma'ú, pe ko e Kōmiti Laó. Ka ko e kole pe ki he Fakafofonga kapau 'oku 'ikai ke 'i he Kōmiti Laó ke me'a atu ki ai 'o nau fakatonutonu e me'a ko ia he ko e tu'utu'uni eni ia. He 'oku 'ikai ke tonu ke fai ha, tau ō mai tautolu 'o hangē eni ia ha fale ako eni ia 'o toe, 'a e me'a 'oku 'ikai ke tonu ke 'omai ki hení. 'Ave ki he Kōmiti Tu'uma'ú, Kōmiti Laó fai ai e ngaahi fakatonutonu ai. Ko e hā fua e ngaahi me'a 'oku fiema'u ke 'ai pea toki 'omai ki heni.

Ko 'etau tuku pe mei hení pea mo ō atu 'o fakataha, 'omai 'apongipongi he ko ena 'e tāpuni pe Falé he Tu'apulelulú. Pea 'oku 'i ai mo e ngaahi me'a pē 'oku tonu ke, koe'uhí ke kole pe ki he Minisitā mo 'ene *CEO* 'oku mahu'inga foki e ngaahi *SMI* 'a e ngaahi ngatangata'anga ko eni 'oku 'omai ki he ngaahi vahefonua. Ke fakakaukau'i na'a lava ke fakakau atu 'i he me'a ko iá. He koe'uhí ke 'ai pe 'e lava, kapau 'e fokotu'u ha ngaahi me'a pehē 'i he ngaahi ngatangata'anga ko eni 'i he ngaahi motu pe ko e ngaahi kolo na'a lava ke ma'u mei ai ha'anau. Pea kapau 'e fokotu'u ha ngaahi kautaha, ko e me'a ia ke fai hano fakakaukau'i ka ko e tuku pe ki he Pule'angá.

Ka ko u kole atu ke tuku e me'á, 'ave ki he Kōmiti Laó ka tau hoko atu he koe'uhí he 'oku vave e taimí, fokotu'u atu.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato: Kuo mahino kuo 2 e fokotu'ú, na'e poupu'u 'i 'a e fokotu'u ko eni 'a e 'Eiki Minisitā ke 'oua 'e 'ave ki he Kōmiti Laó ka tau hoko atú, tau pāloti.

Lord Fakafanua: Sea kātaki pe ka u fakahoha'a atu

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato: 'O me'a mai Fakafofonga 'o Ha'apai

Fakama'ala'ala Sea ki he tu'utu'uni ngaue 'a e Fale fekau'aki mo e ngaahi tu'utu'uni

Lord Fakafanua: Tapu pe ki he Feitu'u na Sea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakatō ka u talanoa atu pē ki he 'ū Kōmití pea fatongia ko eni na'e 'osi hilifaki kia nautolu 'i he kamata ko ē ha fononga mai 'oku faitu'utu'uni ko ení Sea. Ko e ngaahi tu'utu'uni Sea na'e hangē ko e me'a na'e 'osi fai ki ai e feme'a'akí. Fakatatau ki he 'etau tu'utu'uni ko 'ene 'osi pē hono lau 'uluakí pea tukuhifo 'e he Seá ki he Kōmiti felāve'í. Pea 'i he'ene pehē na'e 'i ai e 'ū Kōmiti na'a ku 'osi tu'utu'uni 'i he Fale Aleá ke tukuhifo ki ai. Pea na'e toki fakafoki mai ke 'omai ki he Kōmiti Kakatō.

Tau fakatātā'aki pe Sea ko e Tu'utu'uni ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Ngāue Tānaki Pa'anga Hū Maí, na'e tukuhifo ia ki he Kōmiti Pa'angá. Ko e lao ko eni 'Eiki Minisitā Toutaí 'a ia ko 'ene Tu'utu'uni fika 3, Ngaahi Tu'utu'uni ki hono Pule'i 'o e Faama Iká pea mo e Tu'utu'uni fika 4, Ngaahi Tu'utu'uni ki he Laiseni Toutaí. 'A ia na'e 'osi pāloti foki ia 'e he Kōmiti Kakatō ke tukuhifo ki he Kōmiti Laó. Ka ko e Kōmiti ko ē na'e fakafoki mai ki he Kōmiti Kakatō ko e Kōmiti Ngoué mo e Toutaí. 'A ia ko u tui ko ia na'e tonu ke fakafoki ki ai, 'ikai ko e Kōmiti Laó.

Fakatonutonu ki he founa ngāue ‘a e Fale

Ka kuo ‘osi fai foki e tu’utu’uni ia ‘a e Kōmiti Kakatō ka ‘e lava pe ia, ka u fokotu’u atu kapau ‘e tuku hifo mo eni ke tau fakatonutonu e founa ngāue ke ‘ave ki he ‘oku totonu ke ne hanga ‘o vakai’i e tu’utu’uni ko eni ‘a ia ko e Kōmiti Ngoue mo e Toutai ‘ikai ko e Kōmiti Laó Sea. Koe’uhí ke tākaki atu pe ki he pālōti ke fakatonutonu e tu’utu’uni e Kōmiti Kakatō fenāpasi pea mo e tu’utu’uni na’e ‘uluaki fakakakato ‘e he Kōmiti ‘i he Fale Aleá. ‘A ia ‘oku tau toe foki pe ki ai ‘i he ‘aho ní Sea. Ko e fokotu’u fakakaukau pē ‘o kapau ‘e tali ‘e he Kōmiti Sea ...

<010>

Taimi: 1200-1205

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: ‘Oku ou tui pē Hou’eiki ‘oku mou mea’i e. Ha’apai 12.

Fokotu’u ke ‘ave Tu’utu’uni fika 3/2023 ki he Komiti Totonu ke ‘alu ki ai

Mo’ale Finau: Sea ki’i fakahoha’a nounou atu pē. Sea ‘oku ou tui te tau ako ‘i he ‘aho ni ‘i he, ke fakapapai’i ‘oku ‘alu ma’u pē ‘a e me’a kotoa pē fakalao, ko e *Regulation* hono ‘alunga totonu, ha’u ko ē ‘i he komiti, he ko e me’a mahu’inga Sea he me’a ko eni kuo pau ke *detail* ia ‘e he komiti, hangē ko e *detail* ko ē ‘a Tongatapu 5, ko e ‘uhinga kapau ‘e foki ki he Komiti Lao, ko e me’a tatau pē, ‘a ia ko e mahu’inga ia ko ē ‘eku ‘alu ki he komiti, he ‘ikai ke tau toe omi tautolu ‘o toe fai ha fo’i, ‘alu ki ha fo’i laine ko eni he *spelling* mo e me’a ko ia.

‘A ia ‘oku ou tui ‘Eiki Sea, na’e ‘ikai ke mā’opo’opo ‘a e fo’i ‘alunga ko ia, hangē ko e me’a ko ē ‘oku me’a ko ē ‘a e Fakafofonga, kapau ‘e foki ki he Komiti Toutai, te nau ‘alu pē ‘i he me’a tatau, kuo pau ke nau *go through* ‘i he fo’i *Regulation*, laine ki he laine ke fakapapai’i ko ‘ene hū mai ko ē ki heni ‘oku ‘ikai ke toe ‘i ai ha matapā ia ke tau toe tu’u tautolu ia ‘o fakatonutonu fakafo’i sētesi, ke fakahoko.

Ka ‘oku tupunga foki ‘etau ala ki ai ‘Eiki Sea, ko hono’uhinga he na’e ‘ikai ke mā’opo’opo ‘a e fo’i *procedure* ‘ene fou mai ko ia. Ko ia ‘oku ou fokotu’u atu ‘Eiki Sea, ko fē komiti ko ē te ne talamai he ‘aho ni te ne fakahoko totonu e fo’i fatongia ko ē, pea tau ‘ave ki ai ‘a e me’a ko eni ‘Eiki Sea, pē ko e Komiti Lao, pē ko e Toutai kae kehe ke nau hanga ‘o fakahoko ‘a e fatongia ke ‘oua ‘e toe hoko ‘a e me’a ko eni ‘oku hoko ‘i he ‘aho ni ‘Eiki Sea, ko ia pē mālō.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō Ha’apai 12, na’e ‘osi mahino pē Hou’eiki na’e fakamahino pē ‘e he ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, ‘i he’etau Fale Alea ‘a e founa ngāue ‘oku fou ai, pea na’e ‘i ai pē fokotu’u mo e kole mei he ka u Fakafofonga ke ‘omai hangatonu ko eni ki he Komiti Kakato. Ka ko eni ‘oku toe fakamaama mai ‘e he Fakafofonga ‘o Ha’apai, ‘o ‘ikai ke hangē ko e fokotu’u na’a tau ‘osi pālōti’i ko e Komiti Lao, ka ‘oku fokotu’u mai ‘a e Komiti Ngoue mo e Toutai ke ‘ave ki ai. Tongatapu 7.

Paula Piveni Piukala: Tapu mo e Sea tapu mo e kau Mēmipa, ko e motu’a ni foki na’a ne fokotu’u ke tuku hifo ki he Komiti Lao, ‘i he makatu’unga ko eni Sea, ko e lao eni ‘oku tau talanoa ai, ‘ikai ko ha ngoue eni ke ō talanoa’i e ngoue. Ko ‘eku ‘uhinga ‘eku fakalave ki ai ‘e Sea he ko e matavaivai eni ‘oku ‘uhinga ai ‘eku kole ke ‘ave ki he, ‘osi mahino ia kiate au, pea ‘oku ou ‘ofeina ‘e au ‘a e Minisitā.

Ka 'oku 'i ai 'a e me'a 'e Sea 'oku 'ikai ke 'uhinga mālie kia au, ko e lao ko eni ko e fakahū mai 'e he Minisitā Lao. Ko ia 'oku Minisitā Le'ole'o, 'oku 'ikai ke 'uhinga kia au ko e hā 'a e 'uhinga 'oku tali ui ai 'a e Minisitā Ngoue ki ai. Kapau 'oku te'eki ai ke 'ai ha Minisitā Toutai fai mo 'oatu 'a Ha'apai 12 he 'oku ne 'ilo ange 'a e me'a, ka ko 'eku 'uhinga he ko e lao, ko e *cosmetic* mo e fakatonutonu ko ē ka ko e ngaahi kakano ko ē lao mo e faka'uhinga 'o e lao hā 'a e palopelam ai...

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: 'E Tongatapu 7 ko koe foki na'a ke fai 'a e fokotu'u ko eni na'e pāloti'i 'o tali, 'a ia 'oku ke kei tu'u pē ho'o fokotu'u 'au ke kei 'ave pē ki he Komiti Lao, manatu'i kuo 'osi tali ia, na'e hikinima'i.

Paula Piveni Piukala: 'Io 'e Sea he ko e makatu'ungá ia ke sio ki he lao, ki he *clarity* e lao mo e anga hono *operationalize* 'o e lao ke faingofua 'a e ngāue 'a e Fakamaau'anga Sea, pea mo e ka u ngāue. Mālō.

Lord Tu'ivakanō: 'Eiki Sea...

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: 'Eiki Nōpele.

Poupou ke 'ave Tu'utu'uni fika 3 ki he Komiti Lao

Lord Tu'ivakanō: Sea fakatapu atu pē. Sea ko e, 'oku 'i ai foki 'a e Komiti Lao 'a e Pule'anga, pea ko e ngāue eni na'e 'omai meia nautolu, 'a ia 'oku ou tui pē hangē ko e fakatonutonu na'e fai 'e he me'a, na'e 'i ai 'a e ngaahi me'a na'e tonu ke liliu ia he ko e me'a eni fuoloa, ka 'oku kei ha'u pē. Ko e 'ave ko eni ki he Komiti Lao 'a e Fale Alea he 'oku lava pē ke ka u atu ki ai 'a e *CEO*, ngoue, ke nau 'omai angé 'enau 'uhinga mo e fokotu'utu'u ke fakalao pē me'a kotoa pē 'o hangē ko ia 'oku lave ki ai 'a e Fakafofonga 7. Pea ko e, he ko e me'a ko eni ia ko e fa'u, ko e Fale fa'u lao eni pea 'oku pau pē ke tau fou kotoa pē 'i he lao ke fakafoki pē me'a he 'e toki lava ke *co-opt* mai 'a kinautolu ko eni mei he ngoue ke nau omi mo e toutai. Ke nau ō mai ke tau fiema'u ke fai 'a e me'a ko eni, 'ave ki he Komiti Lao.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō, kei tu'uma'u pē tu'utu'uni ko ia na'a tau 'osi pāloti'i.

'Eiki Palēmia: 'A ia ko e 'ave foki 'a e fo'i tu'utu'uni ia 'anenai ki he Komiti Lao, ko e tu'utu'uni ia ko eni 'oku te'eki ai ke tau faitu'utu'uni ki ai, pea 'oku hangē ko e me'a ko ē 'a e Fakafofonga Nōpele mei Ha'apai, 'oku 'i ai pē 'a e lelei hono fakakaukau'i ke 'ave ki he Komiti Ngoue mo e Toutai he ko e komiti ia ko ē 'oku tonu ke ne ma'u 'a e 'ilo loloto ange fekau'aki pea mo e sekitoa mahu'inga ko eni ko e toutai. Kātoa 'a e kau Mēmipa ai ko e kau Fakafofonga Fale Alea ko e kau 'ilo lao kotoa ...

<005>

Taimi: 1205-1210

'Eiki Palēmia: ...Ka 'oku mahino ai hono taumu'a ke ne nofo 'o tokanga'i 'a e me'a ki he toutai, 'o kapau 'oku nau toe fiema'u tokoni nautolu ko e Kalake ena 'oku 'atā pē mo 'ene kau loea 'i he tafa'aki fakalao, ka ko u tui ko e me'a mahu'inga heni ko e sio ki he 'elito ko ē 'o e fo'i Tu'utu'uni ki he fekau'aki mo e toutai. Pea ko e fatongia tonu ia 'o e komiti ko eni kātoa ai ko e kau Mēmipa e Fale ni ko e fa'u Lao kotoa tokoni atu pē ki ai 'a e Kalake mo 'ene kau loea 'i he kau ngāue ko eni 'a e Fale Alea.

‘A ia ‘oku ou pou pou atu ke ‘ave ki he komiti ‘oku tau tuku ki ai ‘a e ngāue ko ē ki he toutai mālo ‘Eiki Sea.

Fokotu’u ‘ave Tu’utu’uni fika 3 & fika 4/2023 ki he Komiti Lao & Komiti Ngoue mo Toutai

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō ‘aupito ko e fokotu’u atu eni ia ‘ave lōua ki he ongo komiti ‘o nau fakataha Komiti Lao mo e Komiti Toutai ‘o nau ngāue kātōa ki he me’a ko eni kuo ‘osi tali ‘a eni na’e fokotu’u ‘e Tongatapu 7 Komiti Lao.

‘Eiki Palēmia: ‘O kapau ‘e tokoni ia ki he me’a pou pou atu e Pule’anga ia ki ai.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Tongatapu 7.

Paula Piveni Piukala: Ko ia Sea.

Fakafoki Minisita Ngoue ‘ene fokotu’u

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō, tau hoko mai eni ki he Lao ko eni ‘oku tau lolotonga talanoa’i fa’a feme’a’aki ki ai he na’e fokotu’u mai ‘e he ‘Eiki Minisitā pea pou pou ke ‘oua ‘e ...ke tau hoko atu ai. ‘Eiki Minisitā ‘e kei tu’u pē ho’o fokotu’u ko ia pē ‘e kei ‘ave ki he ongo komiti ‘e ua ko eni?

‘Eiki Minisitā Le’ole’o Toutai: Mālō ‘aupito ‘Eiki Sea pea tapu mo e Feitu’u na, kuo loto lelei e motu’a ni ke tukuhifo ā mālo.

Pālōti’i ‘o tali ke ‘ave lōua Tu’utu’uni fika 3 & 4/2023 ki he Komiti Lao & Komiti Ngoue & Toutai

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō ko e fakafoki ē ‘a ia te tau toe pālōti pē. Ko e pālōti ‘oku pehe ni ko e Lao Tu’utu’uni Fika 4 mo e Tu’utu’uni Fika 3/2023 ke tukuhifo fakataha ki he Komiti Lao pea mo e Komiti Ngoue mo e Toutai kātaki ‘o hiki hake ho nima ‘o kapau ‘oku ke tali ‘a e fokotu’u ko ia.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a ‘Uhilamoelangi Fasi, Māteni Tapueluelu, ‘Aisake Valu Eke, Paula Piveni Piukala, Vaea Taione, Mo’ale Finau, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā ki Muli, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Ngoue, Veivosa Light of Life Taka, ‘Eiki Nōpele Nuku, *His Serene Highness* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, loto ki ai e toko 19.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō kuo tali ia he fakataha ‘a e Komiti Kakato.

Alea’i Tu’utu’uni Fika 5/2023

Mou kātaki ‘o me’a hifo ki he 4.3 Tu’utu’uni Fika 5/2023 Ngaahi Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Ngaahi Founa Tautea ki he Ngāue Fakapule’anga 2022. ‘Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia: Mālō Sea. Ko e fakatonutonu ko eni Sea ko e fakatonutonu eni ki he Tu'utu'uni Fika 10 'o e Tu'utu'uni ki he *Appeal* ko ē ha taha 'o kapau 'oku 'ave 'o faitu'utu'uni 'a e *Public Service Tribunal*. 'I he ngāue fakapule'anga foki kapau 'e faitu'utu'uni 'a e *PSC* pē ko e sino ko ē 'oku ne tokanga'i 'a e kau ngāue fakapule'anga he teke lava 'o tangi ai ki he sino ko ē 'oku ui ko e *Tribunal* hangē pē ha sino Fakamaau 'a e ngāue fakapule'anga Sea ko u fokotu'u atu ai pē.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Tongatapu 5.

Fepaki e Tu'utu'uni pea mo e Tefito'i Lao

'Aisake Eke: Tapu mo e 'Eiki Sea pea pehē ki he Hou'eiki Komiti Kakato Sea. Sea ko e Lao foki ko eni. Ko e Tu'utu'uni ko eni foki Sea 'a ia 'oku lele mai he ngaahi ta'u lahi 'a ia na'e ...ko e 2003 na'e ha'u ko ē 'a e Tu'utu'uni ko ia ki he kau ngāue ko eni felāve'i mo e Tu'utu'uni ko e ko ē kapau 'oku 'i ai ha fakatonutonu he ngaahi me'a 'oku loto mamahi ia pea toki hū mai leva 2006 'a e Lao ko eni ko ē ki he Fakatonutonu ko ē Ngaahi Founa Tautea Sea.

Sea ko e tu'u foki 'a e fakatonutonu ko eni ko e fepaki 'oku lolotonga hoko 'i he Tu'utu'uni 'e ua 'i he ongo, 'a ia 'oku felāve'i ai pē 'a e fika 6 mo e fika 5 'a ia ko 'etau Tu'utu'uni ia ko ē 'a ia 'oku 'asi ia ko ē he fika 4.43, 4.4. 'A ia 'oku 'uhinga foki 'a e fakatonutonu ko eni 'e fepaki pē ko e kupu ko ē felāve'i mo e kau ngāue fakapule'anga 'i he' enau lāunga fakatonutonu 'oku 'aho ia 'e 30, ka 'oku 'aho pē 'e 14 ia 'asi ko ē 'i he Tu'utu'uni. Felāve'i ko ē mo e ngaahi founa ko ē ki he fakatonutonu ko ē ngaahi lotomamahi mo e vātamaki. Pea 'oku 'uhinga e fo'i fakatonutonu ko eni ke na fetaulaki.

Ko e me'a ko eni Sea 'osi 'i ai e hopo he me'a ko eni 'a e komiti ko eni 'a e Fakamaau'anga Fakapotungāue, 'a ia ko e poini heni 'oku pehe ni. Ko e hā e 'aho 'oku fakapotopoto ke tuku ki he ngāue fakapule'anga kau ngāue 'a e Pule'anga kapau 'e 'i ai ha fa'ahinga Tu'utu'uni 'a e Komisoni 'a e Kau Ngāue 'oku nau ta'efiemālie ki ai, ko e hā ha taimi fe'unga 'e tuku ke nau teuteu ai pea nau 'omai ha'anau fokotu'u kole ki he Fakamaau'anga Fakapotungāue, tu'u he taimi ni 'oku kehekehe e ongo Tu'utu'uni ko eni. Tu'utu'uni 'e taha 'aho 'e 30 Tu'utu'uni 'e taha 'aho 14 ko e me'a ko ē 'oku taukave 'a e motu'a ni.

'Eiki Palēmia: 'E Sea na'a tokoni. Ko e 'uhinga ia 'a e *amendment* ke 'ai ke na fetaulaki 'aho 'e 14 pea to'o leva 'a e. pehē ko e 'aho ngāue 'a ia ko e *working days* ka ko e *days* 'i hono fakapālangi kātaki pē Sea ngāue'aki e lea fakapālangi ka ko e 'uhinga ia 'a e me'a ko eni na'e tokanga ki ai 'a 5 ke 'uhinga ke 'ai ke na tatau ke na fenāpasi ka ko u fokotu'u atu ai pē Sea mālō.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō ko eni kuo 'osi 'etau taimi te tau liliu 'o Fale Alea.

(Liliu 'o Fale Alea pea me'a mai 'Eiki Sea 'o e Fale Alea ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: Tolo e Fale ki he 2:00.

(Tolo e Fale ki he 2:00)

<007>

Taimi: 1410-1415

Sātini Le’o : Me’a mai 'Eiki Sea e Fale Alea (*Lord Fakafanua*)

'Eiki Sea : Mālō ho’omou laumālie Hou'eiki kimu’a pea u liliu ‘etau Fale ki he Kōmiti Kakato te u ‘uluaki tuku heni ‘a e faingamālie ki he 'Eiki Minisitā 'Eiki Tokoni Palēmia.

Faka’ikai’i Pule’anga tukuaki’i mamafa ne fakahoko fekau’aki mo e Palu Aviation

'Eiki Tokoni Palēmia : Mālō 'Eiki Sea. Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea tapu ki he Tēpile ‘a e Hou'eiki Fakafofonga e Hou'eiki Nōpele tapu atu foki ki he kau Fakafofonga e Hou'eiki Fakafofonga e Kakai pehē foki ki he Palēmia mo e Hou'eiki e Kapineti. 'Eiki Sea ko ‘aneafi na’e tuku ‘aki ‘a e Fale ni ‘a e tukuaki’i ‘o e Pule’anga ‘oku ne faka-faingata’ia’i ‘a e ngāue ko eni ki he *Civil Aviation*. Ko e pehē na’e ‘i ai e kautaha na’e kole pea ‘oku ‘ikai ke fai ha ngāue ki ai. Pea ‘oku pehē pē na’e pehē ‘i he tukuaki’i 'Eiki Sea a’u ki he ‘aho ni te’eki ke ‘i ai ha fetu’utaki ia ‘e taha mei he Pule’anga ki he tokotaha ko eni kole. Ko u fie fakahā ‘i he efiāfi ni 'Eiki Sea ko u ma’u heni ‘a e ‘u tatau pea ‘oku kole pē ki he Kalake ke tufotufa atu ki he Hou'eiki Mēmipa ...

<008>

Taimi: 1415-1420

'Eiki Tokoni Palēmia: ... Fale ki hono fakaikiiki ‘o e ngāue ko ē na’e fai pea ‘oku ne poupou ki he’eku fokotu’u na’e fai atu ‘aneafi ke ‘oua te tau fakapolitikale’i pea tau feinga ke *compromise* ‘a e *safety* ‘o e fefolau’aki vakapuna sivile ‘i he fonua ni.

'Eiki Sea na’e ma’u ‘e he *Civil Aviation Division* ‘a e Pule’anga ‘a e ‘uluaki tohi kole he ‘aho 16 ‘o Novema pea na’e ‘ikai ke kakato. ‘I he ‘aho 7 ko ē ‘o Tīsema na’e feinga leva e kautaha ko eni *Palu Aviation Services* ke fakakakato pea fakahū ai mo e kole *part* 145 pē ko e kongā 145 ‘a ia ko e 145 'Eiki Sea ko e kongā ia ki he *maintenance*. Ko e *maintenance* ko ia 145 na’e kole ia ‘i he ‘aho 7 ‘o Tīsema. ‘Aho 12 ki he 13 fakakakato ai he *Civil Aviation* ‘a e ngaahi sivilisivi’i ‘uluaki *preliminary assessments* pea fakapapau’i ‘a e tohi kole ‘a e *Palu Aviation* ki he kongā 145 mo e ngaahi tohi ngāue poupou na’e kakato ke fakahoko ‘a e ngaahi sivilisivi’i fakatekinikale.

Fakakakato ‘e he *Civil Aviation Division* ‘a e sivilisivi’i ‘uluaki *preliminary assessment* ‘o e tohi kole mo e ngaahi tohi ngāue poupou. Kole ‘e he *Civil Aviation* ki he *Palu Aviation* ke fakatonutonu ‘a e *form* tohi kole mo e tohi kole *cover letter* ke ne fakahā ai ko e fuofua tohi kolé ‘eni. Fakataha ‘a e timi *CAD* mo e *CEO* ka na’e tukuaki’i 'Eiki Sea ne te’eki ke fai ha fetu’utaki ko eni na’a nau ‘osi fakataha. Pehē ki he tokotaha ko ia ‘oku ‘i ai e *Quality Assurance* pē ko e tu’unga taau ‘o e ngaahi me’angāue ke fakahoko ha talanoa fekau’aki mo e ngaahi tohi kolé ‘i he kongā 145, 135 mo e kongā 119, 135.

'Eiki Sea ‘e fiema’u pē ke u lau kotoa atu e ‘a e hokohoko ‘o e ngāue pē ‘oku talaatu pē ngaahi ‘aho na’e fai ai ‘a e ngaahi fetu’utaki mahalo na’a sai ange pē ia Sea.

'Eiki Sea: Me’a mai e ngaahi ‘aho he ‘oku lava pē Hou'eiki ‘o muimui he *screen* ‘a e ngaahi fakaikiiki.

Fakamahino Pule'anga ta'emo'oni tukuaki'i ne fai ange 'aneafi fekau'aki mo e kole laiseni kautaha Palu Aviation

'Eiki Tokoni Palēmia: Ko ia Sea. 'I he 'aho 14 ko ia 'o Tisema na'e tuku atu ai 'e he *Civil Aviation* 'a e tohi kole mo e ngaahi tohi ngāue pou pou 'a e *Palu Aviation* ki he *PASO* ki hono sivilisivi'i fakatekinikale (*technical assessment*). 2023 'aho 13 'o Sanuali vahe'i atu 'e he *PASO* 'a e ngāue ko e 'Inisipēkita ki he Tu'unga Taau mo Fefolau'aki 'i he 'Ea 'a e *PASO. Air Worthiness Inspector AWI*, fakahoko 'e he *PASO AWI* 'a e konga 'uluaki sivi'i 'o e ngaahi tohi ngāue 'i tu'a mei he feitu'u ko ia. 20 Sanuali fakapapau'i 'e he 'Inisipēkita AWI *PASO* 'e hoko atu 'a e sivilisivi'i ki he konga ua, konga ki he folau 'ahi'ahi mo e vakai'i (*demonstration and inspection phase*). Ma'u 'e he 23 'o Sanuali ma'u 'e he *Civil Aviation Division* 'a e 'Uluaki Lipooti Sivilisivi'i 'a e *PASO* fekau'aki mo e lipooti 'o e tohi ngāue. Tuku atu 'e he *CAD* 'a e 'uluaki Lipooti Sivilisivi'i 'a e *PASO* ki he *Palu Aviation* ke fakahoko 'a e ngaahi ngāue 'oku fiema'u. 24 Sanuali fakapapau'i 'e he *CEO* 'a e *Palu Aviation* ...

<009>

Taimi: 1420 – 1425

'Eiki Tokoni Palēmia: ... 'a 'ene ma'u 'a e 'uluaki lipooti sivilisivi'i 'a e *PASO* peá ne tuku mai 'a e fale'i ke fakahoko 'e he *Palu Aviation* 'a e ngaahi ngāue fakalelei'i 'oku fiema'u pea 'e maau ia ki he konga folau 'ahi'ahi mo e vakai'i. 'I he kole 'e he *Palu Aviation QM* ha fakataha ngāue'aki 'a e tekinolosiá 'i he opé, *zoom* mo e *PASO* ke talanoa'i 'a e lipooti mo e ngaahi palani ngāue fakalelei'i kuo fokotu'utu'u 'e he *Palu Aviation*.

26 'o Sanuali fakahū atu 'e he *Palu Aviation QM* 'a e palani ki he ngaahi ngāue fakalelei'i.

27 Sanuali fakahoko 'e he *Palu Aviation PASO* ha fakataha ngāue'aki e tekinolosiá, *zoom* ke talanoa'i 'a e lipooti 'uluaki mo e palani ki he ngaahi ngāue fakalelei'i 'a e *Palu Aviation*.

Fepueli, fakapapau'i 'e he *PASO* 'a e folau 'ahi'ahi mo e vakai'i 'i he feitu'u ko ia 'a ia kuo fokotu'utu'u ke fakakakato ia 'aho 16 – 18 Fepueli 2023 'Eiki Sea.

'I he'ene pehē 'Eiki Sea ko u tui kuo lava fakamahino heni ko e tukuaki'i ko ia na'e fai ki he Pule'angá 'i he 'aneafi 'oku ta'emo'oni ia. Na'e fakafaha'itaha pea fakafalala ki he ngaahi fakamatala 'oku tuku mai 'ikai 'i ai hano fakamo'oni'i. Ko ia 'Eiki Sea ko u kole ke sai pē tukuaki'i ka tau fakapapau'i 'a e me'a ko ē 'oku tau ma'u ke tau 'omai pe me'a 'oku mo'oni mo haohaoa ki he Falé ni, mālo 'aupito 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi.

Fakahā Pule'anga ne kei a'u mai pe ki he 'aho ni e fakataha mo e Palu Aviation

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Tapu mo e Feitu'u na Sea, tapu mo e kau Mēmipa Fale Alea 'o Tonga. Sea 'oku ou pou pou atu ki he fokotu'u ko eni na'e fai 'e he Tokoni Palēmia. Pea na'e hokohoko mai pē 'a e ngaahi fakataha ko eni Sea 'o a'u ki he 11 'aneuhu. Na'e lava ange ai 'a e Talēkita Pule ko eni 'o e *Palu Aviation* 'o fakataha ia pea mo e Talēkita, *CEO* ko eni 'a e Potungāue pea mo e Talēkita 'o e *Civil Aviation*.

Sea ko e fakamā'opo'opo ia 'a e ngaahi me'a ko eni na'e fai mai ki ai e fepōtalanoa'akí 'o a'u mai ki he 'ahó ni. Lele atu 'a e motu'á ni 'o ki he ma'u me'atokoni ho'atā Sea pea na'e fai 'a e pōtalanoa pea mo e *CEO* pea mo e Talēkita ko eni 'o e *Civil Aviation*. Na'e tu'unga lelei 'aupito 'a e fakataha ko ení. Pea 'oku 'i ai e fiefia ai 'a e Potungāué koe'uhí ko e ngaahi ngāue ko eni 'o a'u mai ki he 'aho ní 'oku tūkunga mālie pea 'oku 'i ai 'a e 'amanaki 'oku fiemālie pē 'a e kautaha ko ení ki he tu'unga fepōtalanoa'aki pea mo e Pule'angá, mālō Sea.

Eiki Sea: Me'a mai Tongatapu 5

Fakamālō'ia Pule'anga he ngaahi fakamatala tukumai fekau'aki mo e kole laiseni Palu Aviation

Aisake Eke: Tapu mo e 'Eiki Sea pehē ki he Hou'eiki Fale Aleá, tu'u hake pe Sea fakamālō 'aupito ki he Pule'angá, mālō 'aupito e mai e ngaahi fakamatala ko ení. 'Oku mahino 'oku fai 'aupito e ngāue tafa'aki tekinikalé. Ka na'e 'i ai pe mo e kole kātaki 'i he fokotu'u ko ē 'aneafi ki he 'Eiki Minisitā mo e Pule'angá ke 'ai ko ē ha tohi ko ē ke fakapapau'i 'oku 'ikai foki ke 'asi ia hē. 'Oku ngofua pē ia 'oku 'ikai ke fakangatangata pe ia 'a e ngofua ke puna ha vakapuna fakalotofonua 'i he vakapuna pe 'e tahá.

Ko u tui ko e me'a mo ia na'e faka'amu ke fakahoko angé 'oku 'atā pē 'aki he me'a ko iá. Pea 'oku ou fakamālō he me'a ko ení Sea, ka u toe 'oatu ai pē mahalo ko e *Fly Niu* na'a nau toe fetu'utaki mai. Ko e me'a tatau pē he'enua ngaahi me'á ka ko e toe tuku atu ai pe mo ia ia ki he Pule'angá. Ka ko e tu'unga ia ko ē 'oku fai ai fakahoha'á e fakamālō.

Tui Tongatapu 5 malava pē Pule'anga ke faitu'utu'uni ki he fakatangi mei he Palu Aviation

Pea mo hono uá pē koe'uhí ko e fakapapau'i pe he'etau talanoá. Ka 'oku ou tui 'e mahu'inga ki ha tu'utu'uni 'a e Pule'angá pea mo e Minisitā ke fakahoko kia Ti Palú 'oku 'atā. Pea pehē ki ha taha pē ke ha'u 'o fakalele ha'ane vakapuna, ko e me'a pē 'oku mahu'inga ke ha'u 'o fou he founá, mālō

Eiki Sea: 'Eiki Tokoni Palēmia

Fakahā Pule'anga te'eki ai ha taimi te nau ta'ofi ai ha kole ngofua puna vakapuna

Eiki Tokoni Palēmia: Tapu mo e Feitu'u na Sea 'oku te'eki ke ta'ofi 'e he Pule'angá ia ha taha 'o a'u 'o kole ha'ane ngofua. 'Oku 'i ai pē *policy* na'e fai fuoloa ia pe ko e ta'u eni 'e fiha kei *open sky policy* pe fonuá ni. ...

<010>

Taimi: 1425-1430

Eiki Minisitā Lao: ... pea 'oku tau kei 'atā pē 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ke hanga 'e he Pule'anga 'o ta'ofi ha taha. Mālō 'Eiki Sea.

Eiki Sea: Tongatapu 7.

Taukave Tongatapu 7 fiema’u Palu *Aviation* ha fakamahino mei he Pule’anga he ‘ikai nau fakafe’atungia nau feinga fakalele pisinisi vakapuna

Paula Piveni Piukala: Tapu mo e Sea pea tapu ki he kau Mēmipa. Ko e fokoutua hake ‘a e motu’a ni he ko e, ‘oku ou fakamālō ki hono ‘omai ‘a e *information* ko eni ‘e Sea, pea mahino leva ‘oku fai pē e ngāue. Ko e *issue* ko eni na’e ‘omai ‘aneafi ne toki makatu’unga pē ia he me’a, he tu’unga ‘oku ‘i ai ongo vakapuna ‘a e Lulutai.

Ko e mole ke mama’o ko e faka’amu ‘a e motu’a ni ke faka-politikale hono *issue* ‘o ha laiseni. Ko e faka’amu ‘a e motu’a ni ‘oku tatau ia mo e faka’amu ‘a e kautaha ko eni, ka u ki’i fakalea atu pē ‘enau fiema’u ke ‘oange he ‘oku ‘i ai ‘a e *issue* ‘oku toe loloto ange. Ko e fo’i fiema’u pē ke ‘oange mu’a ‘e he Pule’anga ‘oku nau *acknowledge that you may proceed with the setting up of your airline business without fear of interference*. ‘A ia ko ‘enau fiema’u ke ‘oange fo’i *acknowledgement* ko ia, he ‘oku ‘i ai ‘ene *commitment* ‘a’ana ia pea mo e *financier* mo e pangikē, pea ‘oku *due* ia he ‘aho ni. Ko e mahu’inga ia ko ē ke ...

Fakamahino Pule’anga nau fiema’u Palu *Aviation* ke tomu’a tukuange ‘enau palani ngāue ka nau toki faitu’utu’uni

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Kole pē pe ‘e lava ke u tokoni atu, ke u tokoni atu ki he Fakafofonga Sea. Sea ko e *issue* ko eni na’e fai hono fakataha’i ‘anenai ‘i he 11, koe’uhi ko e kole ‘a e kautaha ko eni ke *commit* ‘a e Pule’anga ke lava ke hoko atu ‘a ‘enau alea ‘anautolu. Ko e fakataha ko eni na’e mahino ‘aupito kapau ‘oku ‘i ai ha’anau palani ke fakalele ha vakapuna, pea ‘omai ‘a e palani ko ia kimu’a ia pea toki *commit* e Pule’anga.

Sea ko e *issue* ko eni ‘oku *involve* ai ‘a e *lot of*, ‘a e pa’anga lahi ‘aupito.

Paula Piveni Piukala: Sea ko u fakatonutonu atu ‘a e Minisitā, ‘oua te ne ngāue’aki ‘a e fo’i lea ko e *commit*, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ia heni ‘e *commit* he Pule’anga.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Mālō ko e *repeat* pē ia Sea fo’i lea na’a ne ‘omai ‘anenai, kae *continue* ‘enau alea. Sea ‘oku ‘ikai ke kau ‘a e Pule’anga ia ‘i he alea ko eni ‘a e kautaha ko eni Sea.

‘Eiki Sea: ‘Oku ou fakamanatu atu pē Hou’eiki ke tau ngāue’aki pē ‘a e lea faka-Tonga.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Sea te ne toe ...

‘Eiki Sea: ‘A ia ko e *continue* tau pehē pē ko e hoko atu ‘enau alea.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Ko ia, ‘e Sea kātaki, fakamolemole atu Sea. Ke hoko atu ‘enau alea ‘anautolu ia ‘o tau’atāina ia mei he sino ‘o e Pule’anga Sea. Ko e me’a ko ē ki he ‘enau fakalele vakapuna ‘oku tonu ke ‘i he ko e *private sector*, ke hoko pē ia ko e me’a ia ‘anautolu.

Ko e fakakau atu ko ē Pule’anga ke hoko atu ‘enau ngāue koe’uhi ko ha tohi Sea, ‘e fai hono sivilisi’i e me’a ko ia. Tau talanoa eni Sea ki he lisi ‘o e ongo vakapuna ‘e 2 ‘oku lau miliona, pea kapau leva ‘e nofo ‘a e Pule’anga ke ne fakangofua ke hoko atu ‘a e ngaahi alea ko eni ka ne hanga ‘o malu’i Sea, ‘oku ou tui mahalo ‘e ...

Paula Piveni Piukala: Sea ‘oku ou fakatonutonu atu ’a e fakamatala ko ē ‘oku ta’emo’oni. Sea ‘oku ou fakatonutonu atu ’a e fakamatala ko ē ‘oku ta’emo’oni, hala ‘aupito, ko e me’a ‘oku fiema’u ‘e he ngaahi kautaha vakapuna ke *commit* ‘a e Pule’anga pē ke nau malu’i ha fa’ahinga nō, hala ‘aupito.

‘Eiki Palēmia: Sea kuo hā ‘etau lea faka-Tonga Sea hangē ko ho’o fakatonutonu ‘anenai.

Paula Piveni Piukala: Koe’uhi ko ‘enau *experience* pē ko ‘enau ...

‘Eiki Sea: ‘Eiki Palēmia ko e hā ‘a e me’a ‘oku ke tokanga ki ai.

‘Eiki Palēmia: Ko ē na’a ke fakatonutonu ‘a e ‘Eiki Minisitā ke ngāue’aki ‘a e lea faka-Tonga ka ‘oku ‘ikai ke ke fakatonutonu ‘e koe Fakafofonga ke ngāue’aki ‘a e lea faka-Tonga, ko e me’a ia na’a ku tokanga ki ai Sea.

‘Eiki Sea: Ko ia, ko e fakatokanga atu Tongatapu 7, ngāue’aki ‘a e lea faka-Tonga ko e tu’utuuni ia hotau Fale.

Paula Piveni Piukala: ... ‘ikai mu’a ke talanoa mai ‘i he poini, kae kehe Sea, ‘oku ou faka’apa’apa pē au ki he Pule’anga. Ko e me’a ko ē ‘oku ou taukave ‘e au Sea, ko e fo’i fiema’u ko e ‘uhinga ko e anga ia ‘enau *experience, sorry*, anga ia ‘enau feangainga, feangainga pea mo e Pule’anga hangē ‘oku ‘ikai ke nau ongo’i ‘oku tau’atāina e fo’i *process*, kia au Sea kapau ...

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Sea ki’i fakatonutonu atu Sea. ‘Oku ou kole pē ki he Fakafofonga ke kātaki pē mu’a. Sea ko e fengāue’aki ia ko eni ‘oku ‘i ai ‘oku ‘osi ‘ohake ko ē. Pea ko ‘etau talanoa eni ‘atautolu Sea ‘i he *industries*, ‘i he ngaahi kautaha ‘oku mahino ‘aupito ‘a e fengāue’aki ‘a e pa’anga ‘oku lalahi, pea mo ha ngaahi me’a ‘oku fiema’u ‘e he Pule’anga ke ‘oua ‘e ‘alu ia ‘o tala’ofa e ‘ū me’a ko eni. Tau fou kitautolu ‘i he founa ngāue, founa ngāue Sea.

Paula Piveni Piukala: Sea ‘oku ou fie fakatonutonu atu e, ‘oku ‘ikai ko ha tala’ofa, ko e fakapapau’i he ‘ikai ke ...

<005>

Taimi: 1430-1435

Paula Piveni Piukala: ... tukuange ki he fo’i *process* fakatekinikale ke ne hanga ‘o *vet* pē ‘oku nau taau ke fai ‘a e fo’i *airline - that’s all*.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Sea ko e fo’i founa ngāue eni.

Paula Piveni Piukala: ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a heni ke *commit*.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Ko e founa ngāue eni ke nau ngāue ki ai, pea ko e kautaha ko eni ko ē ko ē tuku pē ke u ngāue’aki e fo’i lea ko e *PASO* ko e kautaha ia ‘i he Pasifiki ‘oku malumalu ai ‘a Tonga ni ke nau fale’i ‘a e Pule’anga pea ‘oku ‘ave ‘a e me’a ko eni ‘o fale’i mai ‘e he *PASO* ‘a eni ‘oku tau sio ko ē ki ai pea kuo pau ke tatau ai pē pē ko hai, kau ai mo e Lulutai ko hai ‘oku ‘i ai ha kautaha vakapuna te nau o ‘o fakaongongo ki he ngaahi

tu'utu'uni fakamāmani lahi fekau'aki pea mo e fefolau'aki vaka kau ai pea mo e Palu *Aviation* kau ai mo ha toe fa'ahinga kautaha vakapuna 'e fokotu'u 'i Tonga ni Sea mālō Sea.

'Eiki Palēmia: Sea ko e kole pē ke tokoni atu ke 'unu atu 'etau...Ko e poini pē na'e 'ohake ko eni 'e he Tokoni Palēmia ko e tukuaki mamafa na'e fai 'aneafi, ko e 'uhinga pē ia 'oku fai e ngāue ki ai. Pea 'oku ou tui 'oku tau tui kotoa pē ko e ngāue pē eni ia 'oku tonu ke fai fakatekinikale. Pea kapau 'oku toe 'i ai ha me'a kehe ia hoko atu 'a e feme'a'aki ia hangē na'e me'a atu 'a e Minisitā ne fai 'a e fakataha 'aneuhu. 'Oua mu'a tuku atu ia ke fai 'a e ngāue ko ia. 'Oua 'e 'ai eni ia ke fai ha *commit* ia pau ke tau *follow* tautolu muimui kataki 'i he founa faka-lao fakatekinikale hangē pē ko ē na'e me'a ki ai 'a e kau Fakafofonga.

Ka ko u kole atu au Sea ko e 'uhinga ko ē hono 'ohake 'o'ona ia ke fakahā ki he Fale ni na'e fai pē he Pule'anga 'enau fatongia fakatatau ki he Lao hangē pē ko ia na'e fakahoko atu 'e he Tokoni Palēmia pea ko u kole atu ke tau kātaki pē Hou'eiki ka 'oku toe 'i ai ha me'a, lava pē 'etau fakataha pōtalanoa toe fai ha feme'a'aki ki ai ka ko e kole atu pē tuku ā 'etau feme'a'aki he me'a ko eni he 'oku ou tui he 'ikai ke tokoni ia he tu'u ko eni he taimi ni ha'atau felau'aki heni ki ai.

Paula Piveni Piukala: Sea ko u kole pē ha ki'i faingamālie Sea. 'Oku 'ikai ke u 'uhinga eni ia 'oku ou tukuaki'i pē 'oku 'ikai ke u falala ki he Pule'anga. Ko u fakama'ala'ala he 'oku faingofua 'enau faitu'utu'uni he 'oku 'ikai ke 'i ai ha mo'ua fakapa'anga ia te ne ha'i nautolu. Ko e kautaha ko eni koe'uhí ko e fakavavevave 'o e tu'unga 'oku tau 'i ai, 'oku 'i ai 'ene alea pea mo e pangikē pea alea mo e kautaha vakapuna 'oku *due* 'a e me'a ko ia he 'aho ni Sea. Ke 'aonga 'etau tālanga ko e fo'i me'a pē 'oku fiema'u ' e he kautaha ko 'enau pehē mai 'oku ngofua ke ke *process* 'alu he me'a fakatekinikale, ko ia kapau te ne fakahoko 'a e fo'i fatongia ko ia pea tōnounou he *process* fakatekinikale ko e *risk* ia 'oku ne *take*.

Kole Palēmia ke hoko atu ngāue Fale Alea he 'ikai lava ke nau veteki e palopalema heni

'Eiki Palēmia: 'E Sea ko u kole ke u fakatonutonu atu, kātaki pē Fakafofonga 'oku ke me'a tonu hifo pē 'oku lolotonga lele 'a e *process* fakamuimui taha ena na'e 'osi 'ave 'a e lipooti 1 pea na'a nau *agree* ke nau felotoi ki he ngaahi me'a ke fakalelei'i. Pea 'oku toe leva mei ai he 'aho 16 ki he 'aho 18 'o Fepueli ke fakahoko ai 'a e sivi ko ena 'oku 'asi pē kātaki pē Kalake ka ke taha'i hifo ki he kongā fakamuimui. 'Oku 'asi ai 'a e fiema' u ke fakahoko 'a e sivi ko eni 'i he aho 16 ki he 'aho 18 'o Fepueli.

'A ia 'oku 'ikai ke u,...he 'ikai ke lava ha taha ia heni 'o faitu'utu'uni 'o kapau 'oku toki faka'osi 'a e sivi fakatekinikale ko eni he 'aho 16 ki he 'aho 18 fakatatau ki he fale'i ko eni 'oku 'omai mei he *PASO*. Kapau 'oku mou toki *text* atu kia nautolu ko ena 'oku 'omai e fakamatala ke nau toe 'omai ha toe fakamatala he ko e me'a ena 'oku 'omai ko ena mei he *PASO* ko e 'aho 16 ki he 18 'e fai ai 'a e folau 'ahi'ahi 'a hono vakai'i ko ena 'a e vakapuna ko ena 'oku 'omai.

Pea 'oku ou kole pē au Sea hangē ko 'eku lau te tau feme'a'aki heni pea ko u kole fakamolemole pē au hono ngāue'aki mole ai e taimi ho Fale 'i ha me'a ia 'oku 'osi mahino pē ia kia tautolu 'e fakahoko tuku pē ke lele 'a e *process* ia ko ia ke fakakakato ia ka tau hoko atu ā ki ha me'a te tau lava 'o liliu mālō Sea.

Lord Nuku: 'Eiki Sea tapu pē mo e Feitu'u na.

'Eiki Sea: Kātaki pē Hou'eiki Nōpele 'oku 'i ai 'eku fehu'i ha'aku pea toki tuku atu e taimi ki he Minisitā ko ē Ngaahi Ngāue Lalahi 'oku malumalu ai 'a e *Civil Aviation* ko eni 'a Tonga ni. Ko e pepa ko eni 'oku fakahū mai ko eni he Tokoni Palēmia na'e 'osi me'a ki ai 'a e Hou'eiki 'oku ou fakatokanga'i hifo 'oku meimei ko e lahi e 'ū me'a fakatekinikale ko eni 'i he vā....

<007>

Taimi: 1435-1440

'Eiki Sea : 'a e *PASO* pea mo e kautaha ko ia 'oku fai ki ai e talanoa.

Kaunga 'a e *PASO* ki he Potungāue Fefolau'aki Vakapuna Sivile e Pule'anga

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi : Ko ia Sea ka u ki'i fakama'ala'ala pē ko e hā e kaunga 'a e *PASO* ki he Potungāue. Ko e *PASO* ko e sino ia 'i he Pasifiki ki he fefolau'aki vakapuna pea ko kinautolu 'oku nau fale'i fakatekinikale 'a e Potungāue ki he ngaahi me'a pehé ni Sea. Tautefito ki ha kole ha'o laiseni fo'ou pea mo ha ngaahi vakapuna fo'ou ke fou mai ki Tonga ni.

Sea ka u ki'i faka'osi atu 'aki pē 'a e me'a ko eni. Sea ko e me'a ko eni na'e lave ki ai 'a e Fakafofonga Fika 7 'o Tongatapu 7 ko e ngaahi palopalema ia 'oku fekuki pea mo e Potungāue he 'u me'a lalahi pehé ni koe'uhi ko e 'alu 'a ha tokotaha 'o fai 'a 'ene alea pea hanga 'e he fo'i fakavavevave ko ia ke ne teke 'a e Pule'anga ke ngāue fakavavevave mo ia koe'uhi ko e alea 'a e kautaha 'i tu'a. Ko u tui Sea 'oku 'ikai ke *fair* eni ia ki he Pule'anga he koe'uhi ko e ngaahi me'a te ne hanga 'o uesia 'i he kaha'u 'o kapau 'e 'ikai ke hoko 'a e ngaahi me'a ko eni.

Ko e *risk* eni Sea, ko e ngaahi me'a eni 'e lava ke faingata'ia ai e Pule'anga 'i he kaha'u 'o kapau 'e hoko atu 'a e ngaahi ngāue ko eni Sea. Ka te u lave pē ki ai ke mahino...

Paula Piveni Piukala : Fakatonutonu atu e Minisitā Sea. 'Oku 'ikai ke *provide* he kole ko eni ha *risk* ki he Pule'anga *zero zero amount zero risk*. Ko e *risk* eni 'a e kei hokohoko atu 'a e Pule'anga hono fakalele e kautaha ko eni ko e *risk* ia.

'Eiki Sea : Tongatapu 7 kuo 'osi mahino ho'o poini ko e malanga pē ena he me'a tatau ko u 'osi fanongo ki ai kimu'a. Ko 'eku fehu'i 'aku ki he 'Eiki Minisitā ke tokoni mai ki he 'eku mahino'i 'a e me'a ko ia 'oku fai ki ai 'a e feme'a'aki. 'Uluaki ko Tonga 'oku tau kau ki he talite fakamāmani lahi ko ia *ICAO*. 'A ia ko nautolu 'oku nau pule'i 'a hono *regulate* 'a e 'u *airline* mo e puna fakavaha'apule'anga. 'Oku tonu 'eku ma'u 'Eiki Minisitā ?

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi : Ko ia Sea.

'Eiki Sea : Pea mei ai leva ki he sino faka-*regional* faka-Pasifiki 'oku nau 'i he malumalu e *PASO*?

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi : Ko ia Sea.

'Eiki Sea : Pea ko e *PASO* leva 'i he tohi ko ia na'e 'omai mei he 'Eiki Tokoni Palēmia 'oku fai 'enau fengāue'aki mo e kautaha ko eni.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi : Ko ia Sea.

'Eiki Sea : 'A ia ko 'eku fie'ilo 'Eiki Minisitā ko e me'a ko ia 'oku kole 'e he Fakafofonga 'oku fiema'u 'e he kautaha ko eni. 'E malava ke foaki 'e he Pule'anga pē 'ikai 'oku 'ikai ke u sio au 'oku 'i ai ha me'a 'a e Pule'anga he tohi ko ia na'e 'omai. Ko e me'a pē eni 'a e *PASO* mo e kautahá 'e uesia ha alea 'a e *PASO* pea mo e kautaha 'i ha foaki 'e he Pule'anga ha fakangofua pē 'ikai. Pē 'oku toki malava pē 'a e me'a ko ia 'oku kole 'e he kautaha 'i ha kakato 'a e ngāue 'a e *PASO*.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi : Sea ko e 'ai pē ke mahino Sea ko e fale'i ko eni ko ē 'a e *PASO* ko e fale'i fakatekinikale pē ia. Tau'atāina pē Pule'anga ia ke ne foaki ha laiseni 'o kapau 'oku loto ia ki ai 'aki 'a e ngaahi fale'i fakatekinikale. Sea ko 'eku 'uhinga ko eni koe'uhi ko e *quality assurance* he fakapālangi kātaki pē Sea ko e tu'unga fakataau ko ē 'o e ngaahi me'a ko eni Sea 'oku fiema'u ia ke 'i he tu'unga ma'olunga 'aupito. Tau pehē ko e fakalele pisinisi ko eni 'o e fefolau'aki Sea 'i he *scale* 'o e 0-10 Sea ko e pisinisi ko eni 'oku 10 e me'a kotoa. 'E 10 'a e kau pailate. 'E 10 'a e kau air *hostesses*. 'E 10 mo e kau fakaheka vaka. 'E 10 mo e mala'evakapuna. Pea ko e pisinisi ko eni Sea 'oku fiema'u ia sivisi'i. He ko e mōmēniti ko ia ho'o 'alu ke ke heka he vakapuna Sea ko ho'o mo'ui ia. Kimu'a ho'o heka he vakapuna ko ho'o mo'ui 'oku ke tuku atu ho'o mo'ui ke fuatautau ia 'e he pailate pea mo e vakapuna.

Paula Piveni Piukala : Sea ko u ki'i fakatonutonu atu e Minisitā Sea he 'oku taki mama'o tautolu 'o tau hē. 'Oku 'ikai 'aupito ko e kole ko eni 'e he kautaha ke 'oange ha'anau laiseni. Ko e kole 'a e kautaha 'a ē na'a ku lau atu 'anenai ke faka'atā mu'a ke nau *proceed* ke *set up* 'enau *airline without fear* pē *interfere* e Pule'anga fakapolitikale. Ka tukuange ki he fakatekinikale pea nau ka *fail* fakatekinikale ko honau fo'ui ia 'o nautolu. Ko e me'a 'oku nau ilifia ki ai ko e *interference* 'a e Pule'anga.

'Eiki Palēmia : Fakatonutonu Sea. Ko e *fail* fakatekinikale ko e mole ia 'a e mo'ui. 'Oku 'ikai ke..ko e sekitoa ko eni..

Paula Piveni Piukala : Sea ko u fakatonutonu atu e Palēmia, ko e 'uhinga 'eku talanoa tekinikale ...

<008>

Taimi: 1440-1445

Paula Piveni Piukala: ... ke sivi kinautolu he tekinikale pea ka 'ikai ke ma'u ai 'enau laiseni pea 'oku nau fua 'e nautolu 'oku nau tali 'e nautolu nau tali 'e nautolu e nunu'a ko ia.

'Eiki Sea: Tongatapu 7 'oku 'osi mahino e me'a 'oku ke fehu'i ki ai.

Paula Piveni Piukala: Ka 'oku talamai ia he mo'ui 'oku 'uhinga mai ia.

Fakamahino 'Eiki Sea mahino 'ikai ha feinga Pule'anga ke fakafe'atungia feinga ha taha pe kautaha ke fokotu'u kautaha vakapuna

'Eiki Sea: Tongatapu 7 me'a ki lalo. Hou'eiki ko e ko e me'a ko eni 'oku fai ki ai e fepōtalanoa'aki ko eni feme'a'aki he Fale, 'uluaki 'oku 'i ai e fiema'u fakatekinikale 'a ia 'oku tokoni mai e *PASO* ki he sivi fakatekinikale, 'a ia 'oku hā he tohi ko eni 'oku 'amanaki ke

fakahoko he ‘aho 16 ki he ‘aho 18 ‘o Fepueli. Ko e me’a ko ē ‘oku kolé ko e ko e ke faka’atā he Pule'anga ‘e ‘ikai ke nau hanga ‘o faka’atungia’i pē ta’ofi ha toe *airline* hono fokotu’u ‘i Tonga ni.

‘Uluaki ‘oku me’a mai he ‘Eiki Minisitā ‘oku ‘o’ona e potungāue ko eni ko e me’a fakatekinikale ‘oku makatu’unga ai ‘a ‘enau foaki e laiseni ka ko e me’a ko ē ‘oku kole mai he pisinisi pē ‘e malava ke ‘ave *policy* Pule'anga ‘a ē na’e ‘osi fakamahino mai he ‘Eiki Tokoni Palēmia ko e *policy* e Pule'anga ko e *free, free sky* ko ā pē ko e hā ‘Eiki Tokoni Palēmia ko e hā ko ā ho’o fakalea ‘anenai?

‘Eiki Tokoni Palēmia: ‘Oku *open sky* ‘a Tonga ni ia Sea.

Tapou ‘Eiki Sea ‘oua fiekau Fale Alea he ngaahi alea fekau’aki mo e folau vakapuna telia ha palopalema hoko ai

‘Eiki Sea: Ko ia ‘a ia ko e *policy* ‘a e Pule'anga ki he *airline* ‘oku *open sky*. ‘I he’ene pehē ‘oku ‘ikai ke u sio au ‘oku ‘i ai ha fa’ahinga *policy* e Pule'anga ke ne faka’atungia’i ha taha ‘oku fie puna pē fakahoko ha’ane pisinisi faka-*airline*. Hou’eiki ‘oua te tau hanga ‘o fakatuifio’i ‘a e pisinisi *case* pē ko e fiema’u ke fokotu’u ha pisinisi pea mo e fiema’u fakatekinikale ‘a ia ‘oku ‘ikai ke tau fiema’u ke tau ala ki ai na’a hoko ha me’a.

‘A ia ko e ko e ko ‘eku tokoni eni ki he Hou’eiki Fakafofonga ko e me’a ko ē ‘oku fiema’u mei he Pule'anga ke fakapapau’i ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha *policy* ‘a e Pule'anga ‘uluaki ke taha pē *airline*, ua ‘oku ‘i ai pē *airline* ‘e taha ‘oku nau poupou’i neongo ‘oku ‘osi mahino ko e *airline* ko ē ‘oku lolotonga puna ko e *airline* pē ia ‘a e Pule'anga.

Ko u tui mahalo ko e me’a ia ‘oku feinga ki ai e Hou’eiki Fakafofonga ka ‘oku ‘osi mahino kia au ‘a e tali e Pule'anga makatu’unga he me’a ko eni na’e fakamalanga he ‘Eiki Tokoni Palēmia. ‘i he’ene pehē Hou’eiki ‘oku ‘ikai ke u toe fiema’u ke sipela atu ka moutolu ‘oku ‘osi mahino e me’a ko eni ka tau hoko atu he ‘oku toe ‘etau ngāue ko e efiāfi ni pē Hou’eiki ‘oku toe ke tau ngāue ki he me’a ‘oku hā he’etau ‘asenita, Tongatapu 8.

Vaea Taione: Mālō Sea.

‘Eiki Sea: Me’a mai.

Vaea Taione: Tapu mo e Sea tapu mo e Hou’eiki Mēmipa Sea ko ‘eku ki’i fehu’i pē ‘a’aku ia ki he Pule'anga ko e kole ko eni na’e na’e ‘i ai ha kole pē kimu’a he lele ko ē ‘a e Lulutai pē na’e toki kole pē ia he maumau ko eni e vaka Sea ko ‘eku ki’i fehu’i pē ia ‘a’aku mālō.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘Eiki Tokoni Palēmia.

‘Eiki Tokoni Palēmia: Ko e kolé ena na’e kamata ‘i Novema.

Vaea Taione: Mālō ‘Eiki Minisitā. Sea ‘oku ‘ikai ke pehē ia ‘oku ou tu’u au ia ‘oku ‘ikai ke u *support* e me’a ko eni. Ko u pehē kapau ko ha’aku pisinisi eni Sea pea u fie lele hangē ko e *open sky* ko eni ko ē ‘a e Pule'anga Sea he ‘ikai ke u tali ‘e au ia ki he taimi ‘e toki mate ai pē ke maumau ai e vakapuna ko ena ‘a e Pule'anga Sea, te u feinga pē mei he kamata ‘o a’u ki he’eku ha’u ke mateuteu ki he me’a ko eni. Kae ‘ikai ke toki lavea ‘a e vakapuna ko eni Sea fu’u *risky* ‘aupito ia fakatu’utāmaki ‘aupito ia ki heni. Na u mei pehē pē na’e ‘osi ‘i ai ha kole

mai kimu'a kole fakataha mai he 'osi ko ena 'a e Lulutai ka ko 'eku toki lave'i pē 'e au na'e toki kole pē he ta'u kuo 'osi Sea. Mālō.

Eiki Sea: Hou'eiki te u fakamanatu atu pē na'a tau 'osi feme'a'aki ki he maté 'oua te mou ngāue'aki e mate 'oku 'ikai ke mate e vaka 'oku mei 'osi e houa ngāue 'a e ngaahi kongokonga 'a e vakapuna pē kuo 'osi *expire* 'a e taimi ngāue 'a e me'angāue e vakapuna. Me'a 'oku tau talanoa ai ki he 'ū me'a fakatekinikale 'oku tonu ke mahino 'etau feme'a'aki, 'Eiki Nōpele 'Eua.

Lord Nuku: Tapu atu 'Eiki Sea. Fakatapu atu ki he Hou'eiki Pule'anga. Ko e me'a 'oku tokanga ki ai 'a e motu'a ni 'i he 'omai ko ē me'a ko eni pea mo e anga 'a e feme'a'aki ko e talamai na'e hala e tukuaki'i ko eni ko ē na'e fai 'e he kau Fakafofonga. Ka ko e me'a ko ē ko e 'uhinga ia ko e kongā lahi ia ko ē 'o e mamafa 'o e lipooti ko ē 'oku 'omai ko eni 'o fakahoko mai 'enau ngaahi fakataha 'Eiki Sea.

Na'e fai e fakataha mo e tokotaha ko eni ko e 'ū me'a kotoa ko ē 'oku tohi mai ko ē ne 'osi mahino pē ia. Ka ko e me'a ko ē 'oku talamai ko ē he efiāfi ni ko e talamai ...

<009>

Taimi: 1445 – 1450

Lord Nuku: ... 'oku tonu pē Pule'angā na'e hala. Na'e hala e tukuaki'i ko ē na'e fai ko ē kia nautolú pea mo e anga ko ē fiema'ú. Ka ko u fakamālō 'e kau Fakafofonga Kakaí hono 'ohake e me'a ko eni ke a'u mai e fakataha 'o fai he pongipongi ni. He ko e 'uhinga ia na'e 'oatu ai me'a ko e fiu tali 'a e kautahá ke fai ha *respond*. Ke fai ha tali ange pe ko e hā ko ā 'a e 'uhingá

Eiki Palēmia: Fakatonutonu Sea

Lord Nuku: Ka ko eni 'oku 'omai e me'a ia ko eni

Eiki Sea: Fakatonutonu 'Eiki Nōpele, me'a mai 'Eiki Palēmia

Eiki Palēmia: Toki 'osi pe eni e fai e feme'a'aki e Falé ki he ngaahi fakataha na'e fai fekau'aki mo e me'a ko eni. Te tau toe hoko atu pē hono fakama'ala'ala e 'aho mo e taimi mo e 'ū me'a pehē, pe te tau muimui ā 'i he tu'utu'uni 'a e Feitu'una ke tau hoko atu, mālō. Ko e fakatonutonu ia kuo 'osi mahino na'e 'osi toutou 'ohake 'i he Falé ni Sea.

Lord Nuku: 'Eiki Sea ko e me'a ia e Feitu'u na pe 'e tali e fakatonutonú ka ko e 'uhinga 'eku 'oatú he 'oku tukuaki'i e kau Fakafofongá.

Eiki Sea: 'Eiki Nōpele ko u tali e fakatonutonu e 'Eiki Palēmiá

Lord Nuku: Ko ia, pea ko e 'uhinga ko ē te u, 'uhinga 'eku fakamalanga atú he 'oku tukuaki'i kimautolu na'e hala 'emau me'a ko ē na'e 'oatú. Ka 'oku tonu e me'a ko ē na'a mau 'oatú 'oku fai ai e fakataha ko eni ko ē na'e a'u mai ki he 'ahó ni. Ko e me'a ia 'oku ou fiefia ai ko eni hono fakahoko mai 'e he 'Eiki

Eiki Palēmia: Sai pē Sea ka u toe fakatonutonu atu pē mahalo na'a ko e tu'o uá na'a toki tau muimui ā ki ai. Na'e fai e fakatonutonú pea tali 'e he Seá pea ko eni 'oku toe hoko atu pē.

‘Oku ‘ikai ke u loto au ke u toe fakatonutonu atu fo’i me’a tatau pē ‘e ‘Eiki Nōpele. Ka ‘oku ou kole atu pē ‘oku toe hangē ko e me’á ko e ki’i taimi ko ena ‘oku me’á ke vakai’i e ngaahi tu’utu’uni kehé, fakamālō atu e ma’u faingamālié.

Lord Nuku: Mālō ‘aupito ‘Eiki Palēmia, te u ki’i tuku ‘eku fakamalangá koe’uhí ko e tu’utu’uni ‘okú ke ‘omaí. Ka ko u tui ki he ‘uhinga na’e ‘oatú pea fai ai e fakataha he ‘aho ní ko e me’a ia na’e loto ki ai e kautahá, mālō ‘aupito.

Paula Piveni Piukala: Sea ko e ki’i me’a kehe pe eni ia, ‘e lava ‘o ‘omaí ha ki’i faingamālie ke u ‘ohake ai.

‘Eiki Sea: Ko u tui mahalo ‘e toki tuku atu ha faingamālie ka tau ‘uluaki ngāue ki he’etau ‘Asenitá Fakafofonga. Kei toe lahi pē taimí he uiké ni, Hou’eiki tau liliu ‘o Kōmiti Kakato.

Paula Piveni Piukala: Mālō Sea

KOMITI KAKATO

Hoko atu alea’i Tu’utu’uni fika 5/2023

Sea Le’ole’o Kōmiti Kakato: Hou’eiki tau hoko atu pē mu’a ‘i he me’a na’e ngata ai ‘etau fakataha na’e faí. ‘A ia na’e ko eni pe ‘oku mou me’a hifo ki ai ‘a ia ko e 4.3 pea na’e fai ‘a e tali ‘a e ‘Eiki Palēmiá kae pehē ki Tongatapu 5. Tuku atu pe ke hoko atu e feme’a’akí, Tongatapu 5.

Fokotu’u ke liliu e Tefito’i Lao ke ‘aho ‘e 30 kae ‘ikai ‘aho ‘e 14 ‘aho fai ai tali kau ngāue ki he Fakamaau’anga Fakatonutonu

‘Aisake Eke: Tapu mo e Seá pea pehē ki he Hou’eiki Kōmiti Kakatō Sea, mālo e Laumālie ki he efiāfi ní, hoko atu ‘etau ngāue Sea. Sea hangē pe na’e fai e fakahoha’á ko e ‘omaí foki ‘a e ongo tu’utu’uni ko ení ko e Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Ngaahi Founa Tautea ki he Ngāue Fakapule’angá 2020. Pea mo e ngaahi Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Founa Ngāue ki he Lotomamahí mo e Vātamaki Ngāue Fakapule’angá koe’uhí ke nau tatau pea mo e Tefito’i Laó. He ko e Tefito’i Lao ko ē ki he Kau Ngāue Fakapule’angá kupu (21) kupu (c) pea pehē ki he kupu 2 kupu (b). Ko e kupu ko iá ‘okú ne talamai ai ko ē ko e ‘aho pe 14 ‘oku tuku mai ki he ngāue fakapule’angá ke ‘ave ha’anau tohi ki he Fakamaau’anga Fakatonutónú.

‘A ia ‘oku mahino pē e taumu’a ‘o e fo’i tu’utu’uni ko eni Sea. Ka ko u kole pē ki he ‘Eiki Palēmiá pea pehē ki he Kapinetí ko e ‘aho ‘e 14 fu’u nounou. Ko u kole atu mu’a ke liliu mu’a e Tefito’i Laó ke ki’i holomui atu eni kae liliu e Tefito’i Laó ke ‘aho ‘e 30. Pea toki liliu ki ai e ongo tu’utu’uni ko eni Sea he ko u ‘osi lave’i ‘e au ia, ‘osi ‘i ai ‘a e ni’ihi ia kau ngāue fakapule’angá ‘oku nau ‘efihia heni.

Na’e ‘i ai e tokotaha ia na’e kole ki he Fakamaau Fakatonutonu ‘a e kau ngāue fakapule’angá pea faitu’utu’uni ia ai ‘a e sino ia ko iá. Pea hanga leva ‘e he Pule’angá ‘o faka’ilo, ‘alu nautolu ki he Fakamaau’angá koe’uhí ‘o fakatefito ia he Tefito’i Laó he ‘aho ‘e 14. Pea na’e ikuna e Pule’angá ia ...

<010>

Taimi: 1450-1455

‘Aisake Eke: ... ‘o ‘uhinga ko e tu’u ko ē ‘a e konga lao ko eni kupu 21 (c), pea ko e me’a na’e foki mai ko e taha ia he tu’utu’uni ‘a e Fakamaau’anga ke liliu ke nau fenāpasi. Pea ‘oku ou, Sea na’a ku kau au ‘i he Penolo ko eni Fakamaau’anga ko eni Fakatonutonu, ‘a e lahi ko ē tōmui ‘a e kau ngāue fakapule’anga ‘i he ‘aho ‘e 14. Mahino pē foki mahalo ka ‘i ai ha tu’utuuni ‘oku kovi mahalo si’i loto mamahi ai ha fo’i ‘aho ‘e fiha, ‘osi pea toki fai ai ‘a e fakatonutonu, ka ‘oku ou, fai ‘a e ngāue fakalao. Ka ‘oku ou kole pē ki he ‘Eiki Palēmia fakamolemole kae si’i ‘ai ai leva ke ‘aho ‘e 30 kae toki foki mai, mālō.

Fokotu’u tali Pule’anga ke fakafoki Tu’utu’uni fika 5/2023 ke liliu Tefito’i Lao ke liliu mei he ‘aho 14 ki he ‘aho 30 ke tangi ai kau ngāue fakapule’anga

‘Eiki Palēmia: Sea ‘oku mahino ‘aupito pē me’a ‘oku kole ‘e he Fakafofonga, pea ‘oku tali lelei ‘e he Pule’anga, ke fakafoki ‘a e *Regulation* ia ko eni ka mau ngāue mautolu ‘i he Tefito’i Lao ke ‘oange ha faingamālie mo ha taimi ke fai ai ‘a e tangi ‘a kinautolu ‘oku ‘ikai ke nau fiemālie ki he *PSC*, ‘a ia ko e fokotu’u atu ia Sea, ke tuku mai ‘a e *Regulation* ia pē ko e tu’utuuni ko eni, ‘uhinga ka mau ō mautolu ‘o feinga ke liliu ‘a e fo’i lao Tefito’i Lao, kae tu’uma’u pē ‘a e fo’i tu’utu’uni ko ia ‘i he taimi ni. Kapau pē ‘oku fiemālie ki ai ‘a e Feitu’u na.

‘Oku mahino ‘aupito pē me’a ‘oku tokanga ki ai ‘a e Fakafofonga, mālō Sea.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō. Ko e ‘aho ‘e 14 ko eni, ‘a ia ko ‘etau liliu ko eni ‘o ‘aho ‘o e māhina e. *Calendar day*?

‘Eiki Palēmia: Ko ia, ‘a ia ko e tu’u ia ‘i he taimi ni ..

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Ko e 30.

‘Eiki Palēmia: Ko hono liliu foki e tu’utu’uni ke tatau pea mo e Tefito’i Lao, ‘a ē pea ko e kolé foki ia ke tu’u pē mu’a ‘i he ‘aho tetau vakai ki he ‘aho ‘e 30 ke ‘oange ha faingamālie ki he kau ngāue fakapule’anga ke nau tangi ai ki he Fakamaau’anga ko eni ‘a e Pule’angá Sea. Pea ‘oku ou, ‘a ia ko e fokotu’u atu pē ia ke *withdraw* mai pē holomui mai ‘a e tu’utu’uni ia ko eni, ka mau fai ‘emautolu ha ngāue ke sio ki he ‘aho ‘e ngali fakafiemālie ange, ke ‘oange ha faingamālie fe’unga ki he kau ngāue fakapule’anga ‘oku nau fie tangi ki hano tu’utu’uni, mālō Sea.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō, Tongatapu 5.

Fakamālō’ia Tongatapu 5 Pule’anga ki hono tokangaekina kau ngāue fakapule’anga

‘Aisake Eke: Tapu mo e ‘Eiki Sea mo e Komiti Kakato. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha lea fe’unga ‘e fakamālō ‘aki ‘e ‘Eiki Palēmia mālō ‘aupito ‘a e si’i, ‘a e tokangaekina ‘a e kau ngāue poupou atu, mālō.

Mo’ale Finau: Sea, tapu mo e Sea, ko e kole pē ki he Palēmia pē ko e fo’i ‘aho ‘e 30 ko ia ‘e nofo ‘i tu’a ‘o teuteu ai ‘ene *appeal* pē ‘e foki mai pē ‘o ngāue mo teuteu ‘ene *appeal*.

‘Eiki Palēmia: Tau toe alea’i pē fo’i me’a he tu’u ko eni. ‘E Fakafofonga tuku pē ke mau ō ‘o vakai ki ai he’*depend* he, ‘e fakatatau pē ia ki he tu’utu’uni ‘oku kei, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a, ko e ha ‘a e tu’utuuni ko ē ‘oku kehe ia mei he tu’utuuni ko ē. ‘Oku *depend* pē mei he *case*.

Mo’ale Finau: ‘Io, mālō ‘aupito Palēmia. ‘Oku ou tui ko e tali lelei ia he ‘oku ‘osi ‘i ai mo e *case* ia na’e pehē Sea, na’e hu nofo pē ‘o ngāue mo vahe. Ka ‘oku ou tui ko e fakakaukau ko eni ‘oku loto lelei ‘a e Pule’anga ‘e lelei ia ki he fanongo mai ‘a e kau ngāue pea te nau fiefia Sea, ‘oku lava ‘e he Pule’anga ‘o fai ‘a e me’a ko ē ‘oku lelei taha ki he fonua ‘Eiki Sea. Mālō.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō. Kātaki katau, ‘io Tongatapu 8.

Vaea Taione: ‘A ia ko e ‘aho ‘e 30, ‘oku ‘ikai ko e ‘aho, ‘a ia ko e *working days only* ‘a ia ko e ‘aho kakato, ‘aho kotoa pē, 30. Mālō.

‘Eiki Palēmia: Ko ia, ‘a ia ko e hangē pē ha fo’i māhina ‘e 1. Mālō.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Ko e ‘uhinga foki he ‘ikai ke toe lahi he ‘aho ‘e 30 ‘i loto he ‘aho ‘e 30, pea ka ‘osi pē ha ‘aho ‘e 2 ia kuo ‘omai ‘ene fakahoko ‘ene me’a ‘a’ana ia, ka ko ia. Ko u kole atu ke tau pālōti. Fakatonutonu e Tu’utu’uni Fika 16, ko eni ‘a ia ko e Tu’utu’uni Fika 6/2023, Ngaahi Tu’utu’uni ...

‘Eiki Palēmia: Kātaki pē Sea ko e ‘ai pē ke ke fakama’ala’ala mai kātaki pē, ‘oku toe pālōti’i ‘e hanga ‘e ha Minisitā ia ‘o to’o ha’ane tu’utu’uni, he ko e me’a tau’atāina pē foki ia’a e Minisitā na’a ne fakahū mai. Ko e anga pē ‘eku kole fakama’ala’ala pē ‘aku ia na’a ...

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō ‘aupito ‘Eiki Palēmia, kuo pau pē ke tau pālōti. Tu’utu’uni Fika 6/2023, Ngaahi tu’utu’uni mo e ...

Lord Nuku: ‘Eiki Sea, kātaki mu’a ‘Eiki Sea. Ko ‘etau pālōti’i eni ke hiki ‘a e ‘aho ‘e 14 ‘o, pē ko e hā ‘a e ‘uhinga ‘a e, ‘uhi he ‘oku ‘i ai ‘a e Tefito’i Lao. ‘Oku ‘i ai ‘a e Tefito’i Lao pea ‘oku ‘i ai pea mo e tu’utu’uni, ka ko ‘eku ‘uhinga atu pē ‘aku ‘Eiki Palēmia, kapau ...

‘Eiki Palēmia: Mo’oni ‘a e Nōpele.

Lord Nuku: Kapau te tau pālōti’i ‘etautolu ē ia, ‘oku lolotonga kehekehe pē ‘a e Tefito’i Lao pea mo e me’a, ka ko e ‘uhinga ia ...

‘Eiki Palēmia: ‘A ia ko e ‘uhinga ia ke *withdraw* mai e kae tu’u pē ‘i he’ene tu’u ‘i he taimi ni ko e ‘aho ‘e 30, ka mau liliu mai ‘emautolu ’a e lao ...

Lord Nuku: ... ‘a e Tefito’i Lao.

‘Eiki Palēmia: ... ‘aho ‘e 30. ‘A ia ko e ‘uhinga ia kae ‘oua ...

<005>

Taimi: 1455-1500

‘Eiki Palēmia: ...Alea’i ē ia kae holomui ia ka au ō mautolu ‘o ngāue ki he kole ko eni na’e

‘omai ke liliu ‘a e tefito‘i Lao ke tatau ke mahino ‘oku 30. ‘A ia ko e ‘uhinga ia ko ē pē ‘oku ‘i ai ha totonu ‘a e tokotaha na‘a ne ‘omai ‘a ‘ene Tu‘utu‘uni ke ne hanga ‘o to‘o hangē ko ia na‘a ku fokotu‘u atu ke mau ō ‘o ngāue, kae tu‘u pē ‘a e Tu‘utu‘uni ia he taimi ni ka mau ō mautolu ‘o liliu e Tefito‘i Lao mālō Sea.

Sea Le‘ole‘o Komiti Kakato: (Mou kātaki pē ko e Kalake pē fai ‘ene feme‘a‘aki mo e Sea)

Tokoni Sea fekau‘aki mo e Tu‘utu‘uni fika 5/2023 kae toki monomono Tefito‘i Lao ‘amui

Lord Fakafanua: Kātaki pē Sea ko e tokoni atu pē ki he fokotu‘u mei he ‘Eiki Palēmia. Ko e Tu‘utu‘uni ko eni ko e Tu‘utu‘uni foki ia ‘oku fakamo‘oni mai ki ai e ‘Eiki Palēmia pea kapau ‘e loto e tokotaha ‘o‘ona e Lao ‘a e Tu‘utu‘uni ko eni ke fakafoki. Ko e me‘a pē ia ‘a‘ana ke ne fakafoki ka ko e tokoni pē ki he feme‘a‘aki koe‘uhī ‘oku ‘i ai ‘a e faka‘amu ke hiki mei he ‘aho 14 ki he ‘aho ‘e 13 pea toki fakahū mai e fakatonutonu ia ki he Tefito‘i Lao ke tatau pea mo e Tu‘utu‘uni he ko e me‘a pē ‘a e Pule‘anga ke nau toki fakakaukau ki ai na‘a lava pē ke tau hiki eni ke ‘aho 30 kae toki ‘omai e Lao ia ke muimui mai ki he ..neongo ‘oku mu‘omu‘a e saliate ia he hoosi ka ko e anga pē fakakaukau Sea.

Kole ke tu‘u pe ‘aho 30 he Tu‘utu‘uni kae liliu e Tefito‘i Lao ke ‘aho 30 pea toki fakahu mai

‘Eiki Palēmia: Sea ko e tokoni atu pē Sea tu‘u he taimi ni ‘oku ‘aho ‘e 30 ‘a e Tu‘utu‘uni ia kae 14 ‘a e Tefito‘i Lao ‘a ia na‘e ‘uhinga ko ē hono ‘omai eni ke ‘ai e Tu‘utu‘uni ke 14-14 ka ko e hangē ko e kole ko eni ko ē na‘e ‘omai mei he Fakafofonga ‘a e Kakai ke tuku pē mu‘a he 30 ‘a e ‘ai ko eni he Tu‘utu‘uni kae liliu ā e Tefito‘i Lao ke 30 ko e ‘uhinga pē ke ‘oange ha faingamālie ki he kau ngāue fakapule‘anga ka ko e tu‘u ...ko e ‘uhinga ia ‘oku ‘omai ai ‘a e liliu ko eni ‘a e *amendment* ko eni ke ‘alu ‘o 14 ke tatau mo e Tefito‘i Lao ka ‘o kapau ‘e to‘o ia ‘e tu‘u pē Tu‘utu‘uni ia ‘o 30 ka mau liliu mai ‘emautolu ‘a e Tefito‘i Lao ke 30 mālō Sea.

Poupou ki he fokotu‘u Palēmia ke fakafoki Tu‘utu‘uni fika 5/2023 kae toki fakahū mai Tefito‘i Lao

Lord Fakafanua: Mahino ia Sea ko e poupou atu ki he fokotu‘u ‘a e ‘Eiki Palēmia kapau ko ia pea tu‘uma‘u ai pē ‘a e *Regulation* fakafoki ‘enautolu kae toki fakahū mai ‘a e Tefito‘i Lao ke fetongi ‘oua ‘e toe pālōti‘i ia Sea.

Fakafoki Pule‘anga nau Tu‘utu‘uni fika 5/2023 kae toki fakahu mai liliu ke ‘aho 30 Tefito‘i Lao

Sea Le‘ole‘o Komiti Kakato: Mālō ‘aupito Hou‘eiki ko eni ‘e toe fakafoki he Pule‘anga ‘a e Tu‘utu‘uni ko eni kae fai ‘enau ngāue ke liliu ‘a e Tefito‘i Lao ki he ‘aho 30 mālō.

Tu‘utu‘uni Fika 6/2023

Tau hoko atu ki he 4.4 Tu‘utu‘uni Fika 6/2023 Ngaahi Tu‘utu‘uni Fakatonutonu ki he Founga Ngāue ki he Loto Mamahi mo e Vātamaki Ngāue Fakapule‘anga 2022. Tuku atu ki he ‘Eiki Palēmia.

Kole Pule'anga ke holomui nau Tu'utu'uni fika 6/2023 kae fai ngaue ki he Tefito'i Lao kae toki fakahū mai

Kole Pule'anga ke holomui mai mo e Tu'utu'uni fika 6/2023 fai nau ngāue ki he Tefito'i Lao

'Eiki Palēmia: Hangē ko e lau Pē he Kalake ko u tui ko e liliu tatau pē eni na'e 'ohake ko ē fekau'aki mo e ... 'o kapau ko ia ko e me'a tatau pē kole atu ke holomui mai eni ia ka mau ngāue ki he Tefito'i Lao ka tau...hangē pē ko e laumālie na'a tau me'a ki ai ke 'ave ha 'aho 'e 30 fakafaingamālie'i'aki mālō Sea.

Tu'utu'uni Fika 2/2023

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō 'aupito, tau hoko atu ki he 4.5 Tu'utu'uni Fika 2/2023 Ngaahi Tu'utu'uni ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Ngāue Tānaki Pa'anga Hūmai (Sisitemi Lesisita Faka'elekitulonika 'i he Taimi 'o e Fakatau) 2022. 'Eiki Minisitā Pa'anga.

Fakama'ala'ala Pule'anga he Tu'utu'uni fika 2/2023

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu atu Sea tapu ki he 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Fale ko e ngaahi Tu'utu'uni ko eni kuo tuku mai ki ho Fale ko hono pule'i e ngaahi ngāue tānaki pa'anga hūmai ngaahi sisitemi lesisita faka'elekitulonika 'i he taimi 'o e fakatau 'i he 2022. Sea ko e Tu'utu'uni ko eni ko e fokotu'u mai pē koe'uhí ko e ngaahi misini faka'eletulonika 'oku fokotu'u mai ke fokotu'u he ngaahi falekoloa mo e ngaahi tānaki fai'anga fefakatau'aki 'oku nau kau 'i he totongi 'o e tukuhau pea 'oku hā atu pē 'a e ngaahi fokotu'u ki he Tu'utu'uni ko ia 'i he lau ko eni fekau'aki ko eni

<007>

Taimi: 1500-1505

'Eiki Minisitā Pa'anga : ... hono fokotu'u pea mo hono founga hono fakahoko 'a e ngāue ko ia. Ko ia 'oku fokotu'u atu Sea mālō.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Fokotu'u mai ē 'oku pou pou? 'Oku ai ha feme'a'aki?

Paula Piveni Piukala : Sea.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Me'a mai Tongatapu 7.

Paula Piveni Piukala : Tapu mo e Sea pea tapu mo e kau Fakafofonga. 'Oku mahu'inga ma'u pē foki ke tau 'omai 'a e ngaahi tekinolosia fo'ou. Kapau, ko 'eku fokotu'u 'aku Sea ke fou 'a e fo'i lao ko eni he me'a na'e fou ai 'a e ongo fo'i tu'utu'uni ko ē kimu'a. 'Oku lahi pē me'a ia Sea koe'uhi ko 'eku ke toki talanoa'i mu'a ia 'i he Kōmiti Lao pea mo 'omai ha kau tekinikale. Koe'uhi ko e fakatonulea pea mo e ngaahi me'a kehekehe pē Sea 'oku ou kole au ia ke fou mu'a eni he ki'i *process* ko ia ke ki'i *vet* atu kae toki 'omai. He kapau te tau toe hē tatau pē, kapau 'oku tau hē he me'a 'a e toutai 'oku tau anga ki ai, fēfē hake ai 'a e me'a faka'ilekitulonika ko eni Sea mālō.

'Eiki Tokoni Palēmia : Sea tapu mo e Feitu'u na pea mo e Hou'eiki Kōmiti. Sai pē Sea he ko e tokoni ofi taha pē ia 'a e Minisitā Mālōlō *Revenue* mo e *Customs* Tongatapu 4 ko ia na'e kamata ko ē ke ne fofoa mai e fo'i fakakaukau ko eni. 'A ia ko e *cash register* ko eni 'oku ne lava mā'opo'opo ange ai e tukuhau mo e 'u me'a ko ia hono tānaki. Tuku atu pē ki ai ke ne malanga mai ai Sea 'oku ne ma'u lelei pē 'e ia mālō.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Mālō. Ko Tongatapu 7 na'e tu'u me'a hake ia 'o fokotu'u ka 'oku te'eki ai ke ma'u ha poupu ki ai ke fakafoki ko eni ki ha Kōmiti. Ka 'o kapau 'e tokoni mai 'a Tongatapu 4 'o hangē ko e me'a ko ena 'oku me'a mai 'aki 'e he Tokoni Palēmia na'a lava mahino ai pē e me'a ko eni heni. Tongatapu 4 mālō.

Fakama'ala'ala Tongatapu 4 he taumu'a e Tu'utu'uni fika 2/2023 he'ene kei faifatongia ko e Minisita mālōlō e potungāue

Mateni Tapueluelu : Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea mālō ho'o laumālie ki he ho'atā ni pea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato. 'Eiki Sea 'osi e feme'a'aki ko eni he'etau kautaha vakapuna hē ai pē au Sea feinga ke fakafokifoki mai e manatu ki he lao ko eni. Ko e mo'oni pē 'Eiki Sea ko e lao eni ko e Tu'utu'uni Ngāue eni na'e kamata fokotu'utu'u 'i he taimi na'e fokoutua ai e motu'a ni 'i he Potungāue ko eni. Pea ko e mo'oni pē ko e ngaahi tu'utu'uni ngāue ko eni 'oku fakatekinikale Sea hangē ko e me'a ko ia 'a e 'Eiki Minisitā.

Ko e taumu'a Sea ke hanga 'e he ngaahi misini 'oku tufotufa atu 'e he Pule'anga ki he ngaahi falekoloa pau ke fakapapau'i ai 'a e voliume totonu 'o e fakatau ko ia 'oku nau fakahoko pē fakapapau'i ai 'a e tukuhau totonu totonu ke nau hanga 'o totongi. Fakafuofua he taimi na'e 'i ai e motu'a ni Sea 'oku ofi pē ki he 'ova hake 'i he 3 miliona pē laka ange ai. Kehe ia *exemption* 72 miliona *exemption* ia 'e lava ke tānaki 'o kapau 'e tonu 'a e lipooti ko ia 'oku 'omai mei he ngaahi pisinisi. Ko e 'uhinga ia 'o e misini ko eni Sea, ko e me'a pē na'e te'eki ke fakakakato ia he taimi e motu'a ni 'a ia 'oku fakakakato ia he taimi ni 'e he Hou'eiki Kapineti 'o e 'aho ni ko e tu'utu'uni ko eni na'e te'eki ke fatu ia ai hoku taimi 'Eiki Sea. Ko e fakakaukau na'e fokotu'utu'u mo talanoa'i pea omi e kau *consultant* ki ai. Ka ko e tu'utu'uni ko eni ko 'eku toki mamata eni ki ai Sea neongo ko e ngaahi fakakaukau 'oku tatau pē.

Ko e me'a pē na'e tokanga ki ai e motu'a ni ia fekau'aki mo e lao ni mo e Tu'utu'uni Ngāue ko eni Sea 'oku tautea foki ha ni'ihī 'o kapau 'e 'ikai ke 'oatu ha'o *receipt*. Pea kole fakamolemole pē 'oku mo'oni ko e Potungāue ko eni 'oku fihifihi Sea ko ha taha 'e 'alu 'o Minisitā he Potungāue ko eni ko e lao ia 'e 5 'oku pau ke ne hanga 'o ma'uloto 'ikai toe lau ki ai 'a e tu'utu'uni 'a eni *Regulation*. Pea 'oku fihī holo kau ai 'a e tautea'i ko eni ko ē 'o ha ni'ihī 'oku 'ikai ke 'oange ha *receipt* 'ikai ke 'asi ia he Tu'utu'uni ko eni. 'I he 'uhinga 'oku 'asi ia ha Tefio'i Lao Kupu 83(b) mahalo Sea kapau 'oku tonu 'eku kei manatu. 'Oku 'asi ai 'a e tautea 'o kapau 'e 'ikai ke 'oatu ha...

<008>

Taimi: 1505-1510

Mateni Tapueluelu: ... 'inivoisi ki ha taha fakatau.

Ko hono 'uhinga pē na'a pehē ha ni'ihī 'oku 'ikai ke 'asi heni ko e me'a na'a ku fiu kumi 'e au Sea 'oku hanga 'e he Pule'anga 'o 'omai 'a e ni'ihī ke nau hanga 'o 'oatu 'a e *software* pē ko e

polokalama ko ia ke ngāue'aki 'e he ngaahi mīsini ko eni. Pea fakapapau'i 'oku tonu e *software* ko ia. He 'ikai ke ngāue noa'ia 'aki pē 'e ha taha pea ko 'eku ki'i kole tokoni 'a'aku Sea ki he Pule'anga 'a ia mahalo 'oku kamata eni 'i he kupu 7, 8 'o a'u hifo ai ki he 9 pea toki lava ai e Pule'anga 'o tautea 'i he kupu 10 'aki hanga 'e he Minisitā 'o to'o 'a hono *supply* 'o e, 'a e me'a ko ia ki ha kautaha 'a ia 'oku 'omai 'e he Pule'anga ha tokotaha *IT* 'oku ne hanga 'o *supply* e *software* ko eni ki he kau, ngaahi falekoloa.

Tokanga ki ha tautea 'i hano pā'usi'i (hufanga he fakatapu) e sisitemi

Ko 'eku fekumi 'a'aku 'o kapau leva 'e hanga 'e he ni'ihiki ko eni 'o 'oatu ha polokalama hala 'i he 'ilo 'ilo pau, 'oku 'i ai nai ha tautea ka kinautolu heni pē ko e tautea ia 'oku fakahanga pē ki he ngaahi falekoloa? He ko e ko e kole ia 'oku ou 'oatu ko ē ki he Pule'anga na'e fai e ...

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: 'Eiki Minisitā ko e fehu'i ē.

Mateni Tapueluelu: Ke tokoni mai mālō Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō Sea ko u fakamālō atu pē ki he Fakafofonga koe'uhí ko e fakama'ala'ala na'e fakahoko ka ko e 'ai pē ke u ki'i tali nounou atu pē ki he fehu'i ko eni ko ē kuo fakahoko mai ko e hā ko eni ko ē fekau'aki mo e kautaha 'oku kautaha 'oku nau fai 'a e 'a e fa'u polokalama ki heni ko e 'uhinga pē ia ki he kautaha ko eni ko ē ko ē kuo hanga 'e he potungāue 'o 'o 'o 'omai ke nau fakahoko 'a e ngāue.

Ko e ngāue ko ē na'e fai ki ai na'e 'osi fakapapau'i 'aupito pē mo hono fai hono, hono sivi mo hono, mo hono fakahoko 'a e ngāue ki ai koe'uhí ke nau fakahoko lelei 'a e ngāue ko ia mo mo fakatatau ki he fiema'u ko eni ko ē ko ē 'oku fai 'aki 'a e ngāue. Mālō 'aupito.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō 'aupito.

'Eiki Palēmia: Sea ko e ki'i tokoni atu pē.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: 'Eiki Palēmia.

Fakamahino Palēmia 'i ai pe ngaahi aleapau ngāue mo e *supplier*

'Eiki Palēmia: 'Oku angamaheni pē foki ia he ngaahi kautaha pehe ni 'oku 'i ai e *contract* pea mo e potungāue pea kapau 'oku nai faihala'i pehē ko e *breach* ia ia 'a e *contract* ko ia 'oku mahino pē mo e ngaahi kupu ia ai 'a e tautea 'i he fehalaaki ko e ta'efai ki he aleapau *contract* he ē. Tukukehe pē 'a e ala *charge* nautolu ia ki he *fraud* pē ko e ngāue hala mo e ngāue kākā mo e 'ū alā me'a pehē pē ka 'oku sai pē ke 'uhinga ke fakatokanga'i 'a e 'e ala hoko 'a e ngaahi me'a pehe ni ka 'oku lava pē 'o tautea'i 'a kinautolu 'e faihala pehe ni mālō.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Tongatapu 4.

Mateni Tapueluelu: Fakamālō lahi ki he Palēmia Sea kapau 'oku kau ia 'i he *contract* 'a e Pule'anga mo e ngaahi kautaha ko eni ko e 'uhinga pē taki e tokanga ki ai 'Eiki Sea kapau 'e me'a 'a e Hou'eiki ki he tautea 'oku 'omi ko eni 'i he tu'utu'uni ko eni 'a ia 'oku 'omi ia he kupu 17 ko e peesi faka'osi ia ko e tautea ia 'oku 'omai (*penalty*) 'i he tu'utu'uni ko eni. Ko e tautea ia 'oku fai pē ia ki he fo'i kupu pau pē. Kupu 13 pē.

Tokanga ki ha tautea fakalukufua ke hilifaki ke fakakau he Tu'utu'uni

'A ia ko e kupu 13 kupu (1) mo e 5 uehe 1 mo e 3 Sea 'a ia ko e tautea 'oku fai pē ki ai 'a ia ka ko e ngaahi ngāue kehe 'oku fakahoko 'i he tu'utu'uni ko eni 'oku fai ki ai e tokanga ke fakapapau'i pē Sea ke 'i ai hano tautea ko e angamaheni foki Sea 'oku 'i ai e *general penalty* pē ko e tautea fakalukufua 'oku ou tokanga'i he 'oku 'ikai ke pehē 'a e tu'utu'uni ko eni 'oku tuhu'i mai pē ia ko e fo'i kupu 13 pē 'oku, kupu (1) mo e 3 'o ka faifai 'oku maumau'i pea ko ia pē ia 'oku 'omai hono tautea 'oku fai ai 'a e tokanga Sea ki he ngaahi kupu kehe na'a lava 'o fakapapau'i pē mu'a 'Eiki Palēmia ko u fakapapau'i 'oku 'i ai hono ki'i tautea ke to'o mafamafa eni he ko e ko e *scheme* fo'ou eni 'a e Pule'anga 'oku toka ki ai 'etau 'amanaki Sea ko e toutou *deficit* ko eni 'a e Pule'anga 'oku 'i ai 'a e 'amanaki lahi ia ki he ngāue ko eni te ne tokoni ke tātānaki mai ha ki'i seniti totongi Sea 'i he 'unu'unu atu ko eni ki he kaha'u. Ko e kole pē ia 'e Palēmia mālō

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Me'a mai 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'aupito Fakafofonga. Ko e, 'ai pē ke u ki'i fakamahino pē Sea fakama'ala'ala atu pē mo tali e fehu'i ko eni 'oku 'omai he Fakafofonga. Ko e, ko e tautea ko ē 'oku 'ave ki he kupu 13 'uluaki 'a ia 'oku fekau'aki hangatonu ia mo e me'angāue lesisita ko eni. Pea ko e kupu hono 13 (3)...

<009>

Taimi: 1510 – 1515

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... 'oku fekau'aki ia mo e Polokalama ngāue ko ē 'oku 'i he mīsini lēsisita ko eni. 'A ia 'oku fakakaukau e tautea 'oku ne hanga 'o kāpui 'a e ngaahi kupu kotoa ko eni ko ē he ngaahi fakamatala ki he anga hono ngāue'akí. Ka 'oku ui fakapatonu ki he me'angāue ko eni. Koe'uhí 'okú ne 'omai ai pē mo e ngaahi kupu kehé 'oku nau fekau'aki kotoa pē, mālō 'Eiki Sea.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā

Fehu'ia pē 'oku fakalukufua ke 'inasi mo e ngaahi pisinisi iiki he ngaue'aki mīsini lesisita

Lord Nuku: Sea kātaki pe mu'a Sea ko e ki'i fehu'i pe ia ki he 'Eiki Minisitā. Ko e ki'i fehu'i pē 'e Sea koe'uhí foki ko e founa, ko e founa ko eni ke ngāue'aki e mīsini ko eni. 'Oku fakalukufua pe 'oku 'i ai pē ha ngaahi pisinisi 'oku ala ki ai pe 'oku fakalukufua katoa ki ha fa'ahinga pisinisi pē. 'A e me'a ko eni, he ko e 'uhingá foki he kapau 'e pehē 'i ai 'a e ngaahi pisinisi 'e fakangatangata ia 'ikai ke nau lava nautolu ia 'o a'usia 'a e founa ko eni ko ē faka'ilekitulōnika ko eni.

Ka ko e 'uhingá 'eku kolé pe 'aku ia he ko 'etau tali pe tu'utu'uni ko eni kuo pau leva ke *cover* fakalukufua. He 'ikai ke pehē ke tu'utu'uni ki ha fa'ahinga kae tuku ha fa'ahinga. Ka ko 'eku 'uhingá pe 'aku ia kapau ko e lēsisita foki ko eni ko e 'uhingá ke fakapapau'i e anga e tānaki e siliní pea mo 'ene hū atu mo 'ene hū mai. Ka te u lave'i pē ko u fie lave pe ki aí, mahino e ngaahi kautaha lalahí ia. Ka ko 'eku uhingá eni ki he fanga ki'i kautaha iiki pe 'oku kau 'i heni hono tautea pe 'ikai.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato: Tali mai ai leva 'Eiki Minisitā kimu'a pea tau mālōlō

Kamata ngāue potungāue ki he ngaahi pisinisi fakamovetevete

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Io mālō 'aupito Sea, 'io 'oku mahino pe ia hono fakahā atu pe he tu'utu'uni ko eni. Ko e ngaahi kautaha ko ē 'oku fekau'aki mo nautolú ko e ngaahi kautaha 'oku nau totongi 'a e CT, 'ū totongi ko eni ko ē 'a e tukuhau fakata'ú. Pea 'oku kau kātoa ki ai e ngaahi fa'ahinga kautaha pē 'oku nau fefakatau'aki. Ka 'oku kamata pe ngāue ia 'a e Potungāue he taimi ni 'i he tokanga ki he tafa'aki ko eni ko ē 'o e fefakatau'aki fakamovetevete mo e ngaahi tafa'aki pehē.

Ka ko e laó 'oku fekau'aki mo e ngaahi fefakatau'aki pea mo kinautolu ko eni 'oku lolotonga totongi 'a e tukuhau fakata'u, mālō.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato: Mālō 'aupito, kuo hoko 'etau taimi tau ki'i mālōlō.

(Na'e mālōlō heni 'a e Fale)

<010>

Taimi: 1530-1535

Sātini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Komiti Kakato.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō Hou'eiki tau hoko atu pē 'a e feme'a'aki 'i he kupu'i lao ko eni fekau'aki mo e ngaahi faka'ilekutulonika mo e fakatekinolosia ko eni ki he tñaki pa'anga hū mai. Tongatapu 7.

Tokanga ki he lahi mafai ma'u he Minisita he'ene 'asi he Tu'utu'uni

Paula Piveni Piukala: Sea 'oku ou ki'i fokotu'u atu pē koe'uhi ko e kau, 'osi fakafou atu 'i he ngaahi tu'utu'uni ko eni ki he Komiti Lao. Ke muimui atu pē mo e ki'i lao ko eni, 'oku, 'e Sea 'oku 'i ai 'a e me'a ia 'e taha 'oku mamafa kiate au, 'oku fu'u lahi 'a e kau 'a e Minisitā 'i he fo'i *process* ngāue ko eni mo e mafai 'oku 'oange 'e he ki'i lao ko eni.

Sea 'oku ou 'oatu 'a e fakakaukau 'oku pehe ni, te tau fa'u 'a e lao 'e malu'i 'a e kakai pea malu'i pea mo e kau Minisitā. Ko e 'uhinga 'eku fakatalanoa Sea he ko e ki'i 'elia fakatekinikale eni, kia au 'oku kei tatau pē mo e tu'u 'i mu'a 'i he ngaahi lao ko ē 'oku 'osi 'omai, ke 'omai 'a e ngaahi fiema'u, *requirement*, fakatekinikale, ke ne *thrive* 'a e 'io mo e 'ikai, kae 'oua 'e 'omai ki he *subjective assessment* 'a e Minisitā.

'I he'ene pehē 'e lava leva 'o fakahaofi 'a e Minisitā pea pule'i lelei 'a e ngaahi ngafa fatongia ko ia Sea.

'Eiki Palēmia: 'E lava ke u fakatonutonu Sea, 'oku ou mahu'inga pē au 'i he fakamalanga 'a e, ka ko e pehē ko ē 'oku *subjective* ko e potungāue ko 'enau me'a 'oku fai ko e tokoni'i 'a e Minisitā ke ne fakahoko hono fatongia, kau ai 'a e fale'i fakatekinikale, 'oku 'ikai 'i ai ha Minisitā ia 'e ngāue tokotaha, mole ke mama'o, pea 'oku ke pehē 'e koe ko ia tokotaha pē ke

faitu'utu'uni, 'ikai ke u 'ilo 'e au ha Minisitā pehē 'o a'u ki he motu'a ni Sea, 'oku ou fakafalala 'i he ngaahi fale'i 'oku 'omai 'e he kau ngāue 'a e potungāue. Mālō Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: 'E Tongatapu 7.

Paula Piveni Piukala: Ko e poini ia ko ē 'a'aku ke tohi'i ...

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: 'Io, ko ho'o poini foki 'oku ke me'a mai'aki 'i he kupu'i lao ko eni, 'oku hangē 'oku ke me'a 'o pehē 'oku fu'u lahi ai 'a e mafai 'o e Minisitā pē ko ha faingamālie ke faihala 'a e Minisitā, 'i he me'a faka'ilekutulonika ko eni, 'a eni 'oku, ko 'eku tokanga atu ke nofo 'etau feme'a'aki 'i he fo'i lao, ko e me'a faka'ilekutulonika, 'a ē 'oku hangē ha *software*, pē ko ha *device* 'i he fakalea ko eni faka-Pilitānia 'oku 'ave 'o fokotu'u 'i he ngaahi misini *cashier* 'a e ngaahi falekoloa, ko ia 'e 'Eiki Minisitā. Ko e me'a ia 'oku hoko heni 'e fai heni, he ngāue ko eni 'i he kupu'i lao, tu'utuuni ko eni.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko ia Sea, pea ko e hangē pē ko e me'a atu 'a e 'Eiki Palēmia, ko e fakaikiiki ko ē he founga 'oku fai'aki ko ē 'a e ngaahi fale'i mo e me'a 'oku 'ave ki he Minisitā 'oku fakahoko foki ai e potungāue pea toki a'u ki he fo'i tu'unga ko eni 'oku hā atu ke hanga 'e he Minisitā 'o fakapapau'i, pē ko hono tali ke ha fa'ahinga founga, mālō.

Paula Piveni Piukala: Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Me'a mai Tongatapu 7.

Paula Piveni Piukala: Sea 'oku ou faka'apa'apa pē au ki he Minisitā, ka ko e laumālie e motu'a ni 'etau fa'u 'a e lao, ke ne malu'i 'a 'etau faitu'utu'uni. Ko hono tali ha kautaha ke nau hoko ko e *provider*, 'oku 'i he Minisitā, ko 'ene tali ha kautaha ke nau, ko hono to'o ha kautaha 'oku 'i he Minisitā, ka kia au Sea, tohi'i mu'a he lao, ngaahi makatu'unga fakatekinikale, kuo pau ke hanga 'e he *service provider* 'o *meet* 'o a'usia makatu'unga ai 'eku hanga 'o *grant* ...

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Tali mai 'Eiki Minisitā, he na'e me'a 'a e 'Eiki Palēmia 'anenai ko hai 'a e kautaha te ne fakahoko 'a e ngāue ko eni 'e 'i ai 'enau aleapau ngāue.

Paula Piveni Piukala: Ko e 'uhinga foki ia Sea, ko e 'uhinga foki ia 'eku feinga ke to'o 'a e filifilimānako, kae lava ke *open compete* ki ai 'a e maketi.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Ai pē ke u ki'i tokoni atu ...

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga.

Fou pe Potungāue he founga ngāue angamaheni *Procurement* pe fakatau fakapule'anga

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Io, ko e founga foki ia ko hono 'omai ha taha ke fakahoko 'a e ngāue ko eni Sea, 'oku fou pē ia 'i he lao angamaheni hono 'omai ha *procurement*, hono 'omai ha taha ngāue faka, ha taha ngāue ki he pule'anga. 'A ia 'e fou pē ia 'i he lao ko ia mo e tu'utu'uni ko ia 'o hangē ko e me'a mai 'a e Fakafofonga, pē 'oku tukuange kitu'a ke fai mai ha ngaahi tohi. Pea ko e, pea 'omai leva 'a e ngaahi ngāue, me'a ko ia, 'o fou mai 'i he founga kuo tali 'o 'alu 'o toki fai leva 'a e fo'i, 'a e fo'i faitu'utu'uni fakamuimui ko eni Sea. Mālō.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Kātaki ko 'eku ki'i fehu'i atu pē ki he Pule'anga. 'A ia kuo mahino ko hono fakahoko ko ē 'o e fatongia ko eni, 'a ia 'oku tau pehē ko e *software* pē ko e ha 'a e me'a 'oku 'ai, 'o *install*, 'e fou ia 'i he *procurement*, 'a ia 'oku mahino 'e 'ave ki ha kautaha 'i tu'a, 'ikai ko ha va'a 'i loto pē 'a e tākaki pa'anga 'oku ne fai 'a e me'a ko eni.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko ia, 'oku 'ave ia ki ha kautaha 'i tu'a pea 'i ai mo e alepau ngāue 'oku fakahoko 'aki pea fai mei ai hono talí Sea. Mālō.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: 'O fou pē he *procurement* anga maheni.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko ia.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō.

Vaea Taione: Mālō Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Tongatapu 8.

Vaea Taione: Tapu mo e Sea Komiti Kakato. Ko 'eku ki'i fehu'i pē ia 'a'aku ke fakama'ala'ala mai 'e he Minisitā Sea. Ko e ngaahi *requirement* ko eni ki he ngaahi *electronic* ko eni, ko moutolu te mou pule'i e me'a ko ē ko ē 'oku fiema'u 'e he Pule'anga ki he kautaha ko eni, pē 'oku nau fie, pē ko e ha'u pē mo 'enau *system*.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Oku 'i ai pē foki 'a e ngaahi feitu'u, ngaahi feitu'u ia 'osi 'i ai pē 'enau ngaahi *system* ia 'anautolu, pea ko e me'a pē 'oku fakahoko 'e he Pule'anga hangē pē 'oku hā atu 'i he tohi, 'i he tu'utu'uni, 'oku oātu ai 'a e kau ngāue 'o vakai'i 'ene fenāpasi mo e *system* ko ē 'oku ngāue'aki 'e he Pule'anga pea 'oange 'a e me'a ko eni 'oku 'asi ko e fakamo'oni'i 'e ngāue'aki. Pē 'oku 'i ai 'a e ngaahi fiema'u pē 'oku fakahoko ange ki he ngaahi feitu'u ko eni, pea lava leva ke ngāue 'o tali'aki 'a e, ke nau ngāue ki he *system* mo e founa.

<005>

Taimi: 1540-1545

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... ngāue mālō.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō Tongatapu 2.

Tokanga ki ha kongā he Tu'utu'uni 'oku lave ai ke malu'i e sisitemi mei hano pa'usi'i ngaue'aki me'a faka'ilekitulōnika

'Uhilamoelangi Fasi: Tapu mo e Feitu'u na Sea pea tapu mo e Hou'eiki e Komiti Kakato. 'Uluaki fakamālō ki he Minisitā ngāue lahi na'e fai ki hono teuteu'i 'a e Tu'utu'uni ko eni hangē ko e ngaahi me'a 'oku fai ki ai 'a e feme'a'aki 'oku fu'u tekinala 'aupito 'a e ngāue ko eni 'oku teuteu ke fakahoko ko eni pea lahi 'a e ngaahi me'a ai 'oku faka'eletulonika. Hangē pē 'oku mea'i he Hou'eiki 'Eiki Sea ko e mala'e ia 'o e 'elekitulonika ko e me'a ko ē 'oku fa'u he 'aho ni 'e motu'a ia 'apongipongi pea 'oku sitepu 'e 10 ma'u pē kimu'a 'a e kau kākā ia pea mo e kakai ko eni 'oku nau fakakaukau kākā 'i he potungāue pē ko e Pule'anga.

‘Oku ou vakai hifo ki he Tu‘utu‘uni ko eni ‘oku ‘ikai ke ‘asi ai ha me‘a fekau‘aki mo e malu ‘a e sisitemi pē ko e *security* ‘a e sisitemi, ka ko ‘eku fie ‘ilo pē ki he ‘Eiki Minisitā pē ‘oku ‘i ai ha fa‘ufa‘u ke tu‘u he Tu‘utu‘uni kuo pau ke feinga ‘ene potungāue ke nau ‘ai ma‘u pē ha founa ke fakafepaki‘i‘aki ‘a e kakai ko eni ‘oku ...te nau kakaa‘i ‘a e sisitemi mahalo ‘oku tau ‘osi mea‘i kotoa pē he Fale ni ‘a e matakali ‘oku nau fu‘u mataotao ‘aupito nautolu ‘i he ‘elia ko eni ‘o e ‘elekitulonika. Ko e sistemi ia ko eni te nau lava ‘enautolu ‘o fa‘u mai ‘enau me‘a ke nau kakaa‘i‘aki mahalo pē ‘apongipongi pē ko e uike kaha‘u. Ko e me‘a pē ‘oku ou tokanga ki ai na‘a hoko ha me‘a pehē pea toe faingata‘a ange ‘a e ngāue, ka ko u tokanga atu pē pē ‘e lava ke fakahū ‘i he Tu‘utu‘uni ko eni ‘a e konga ki he malu pē ko e *security* e sistemi ke nau ngāue ma‘u pē ki ai ko ia pē Sea mālō.

Eiki Palēmia: Sai pē ke u tokoni atu ki he ...

Sea Le‘ole‘o Komiti Kakato: Me‘a mai ‘Eiki Palēmia.

Taukave Palēmia ‘i ai pe Lao ke tautea’i ‘aki ngāue ta’efakalao he ngaahi me’a faka’ilekitulonika

Eiki Palēmia: Tafa‘aki ko eni ki he fetu‘utaki. ‘Oku ‘i ai pē foki ‘a e Lao ki hono tau pehē fakahoko e hia fakahia‘i ha ngāue ta’efakalao‘aki ‘a e ngaahi me’angāue faka’elekitulonika. ‘A ia ‘oku tatau ai pē ia pē ko e misini ‘a e Kasitomu pē ko e misini ‘a e pangikē pē ko e misini ‘a Falepa’anga, ka ‘oku mahu’inga ‘a e me’a ko ē ‘oku ‘ohake he Fakafofonga ‘i he feme’a‘aki kotoa pē heni ho komiti Sea ‘oku tonu ke kau pē mo e *security* ‘i he ngaahi me’a pehe ni, ka ko e fakama’ala’ala atu pē ‘oku ‘i ai pē Lao fakalukufua ki hono Ngāue Hala‘i ‘aki pē ngāue kovi ‘aki ‘a e ngaahi me’a faka’elekitulonika ‘oku ‘i ai mo e ngaahi tautea ai Sea mālō.

Paula Piveni Piukala: Sea.

Sea Le‘ole‘o Komiti Kakato: Tongatapu 7.

Paula Piveni Piukala: Ko e me’a ko u kole ‘e au ‘e fakalahi ngāue Sea kae fakamole si’iis’i ange ia kapau he ‘ikai ke ...ko e Lao ko ha Lao ‘e ‘i ai pē mo hono tautea he ‘ikai ke faka’ilo kita he Lao kehe kae tautea kita mei ha fo’i kupu’i Lao mo ha Lao kehe ‘oku mahu’inga Sea ‘oku tau ongosia.

Eiki Palēmia: Sea fakatonutonu atu ki he Fakafofonga. Ko e Lao ko eni ke ngāue‘aki ‘a e Komipiuta mo e Me’a Faka’eletulonika ‘oku ‘uhinga ia ki ha komipiuta pē ko ha me’a faka’eletulonika pē ‘e ngāue‘aki ‘i he tapa fē, ‘oku ‘ikai ko e ‘uhinga ia kapau ‘oku tuhu’i mai ko e Lao ‘a e Kastitomu ‘ikai momēniti pē ho ngāue‘aki ha me’a faka’eletulonika pē ko ha me’a fakakomipiuta ‘oku kau ia ki he Lao ko eni, kapau ‘oku mou ilifia ha Hou’eiki Mēmipa ia heni he me’a ‘ikai ko ha me’a ia ke fai ha ilifia ki ai he ko e ‘uhinga ‘oku mahino mai pē ia fē e taimi ‘oku ke ngāue‘aki hala‘aki ai pea toki ngāue leva ki ai ‘a e Lao ko eni mālō.

Sea Le‘ole‘o Komiti Kakato: Mālō.

Kole Tongatapu 7 tuku Tu‘utu‘uni fika 3 ki he Komiti Lao ke vakai’i fakalelei ai

Paula Piveni Piukala: Sea ko e ‘isiū kehe ia ‘oku fakamalanga ai ‘a e Palēmia ko ‘eku ‘uhinga ‘a’aku ki he maumau’i e Lao ko eni. ‘Oku mahu’inga kia au ke tau fou mu’a he fo’i

founga ko eni 'oku 'osi fou ai ke lava 'o *vet* fakalelei 'a e ki'i Lao ko eni fakatatau ki he ngaahi fiema'u 'oku faingata'a'ia 'aupito au ia Sea ka hoko atu 'a e Lao ko eni mahino 'e pāloti 'i he tu'unga ko eni 'oku 'i ai, 'oku ou fie tokoni 'i he ki'i Lao ko eni 'e Sea ke mā'opo'opo he ko e hangē ko e fakamalanga 'a Tongatapu 2.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: 'E Tongatapu 7. Te ke hanga mu'a... 'e tokoni 'aupito ki he'emau mahino'i tautautefito kia mautolu 'oku 'ikai ke mau ma'u 'a e 'ilo lahi fakatekinolosia ki he ngāue 'a e sisitemi ko eni, ka 'oku ke me'a mai pē foki koe 'oku ngali 'e fakatu'utāmaki pē 'oku hā 'a e Lao pē ko e Tu'utu'uni ...

<007>

Taimi: 1545-1550

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : ... ka 'oku ou tui 'e tokoni lahi ke ke hanga 'o toe ki'i fakamatala mai ange 'o 'omai ha fo'i tā fakatātā ha me'a he lao ko eni ko eni 'oku tau me'a ki ai he Fale 'oku ngalingali 'oku ke me'a 'o pehē 'e 'i ai 'ene fakatu'utāmaki.

Tokanga ki ha makatu'unga ke malu'i 'aki Minisita mei ha ngaahi 'ahi'ahi ke uesia ai pule lelei

Paula Piveni Piukala : Sea ko u 'osi lave atu ki he makatu'unga ke malu'i e Minisitā. 'Oku 'asi he ngaahi mahalo pē 'oku 'asi tu'o 40 'a e Minisitā ke ne faitu'utu'uni 'i hono *execute* e lao ko eni. Pea 'oku lahi pea 'oku ou faka'amu au Sea ke 'ave 'a e me'a ko eni ki he Kōmiti Lao. Fokotu'u atu 'e au ia ke 'oatu mu'a au ki he Kōmiti Lao. Ko e 'uhinga he 'oku ai 'a e 'ata ia heni. Ko e *issue* ko ia na'e 'ohake he ngaahi Tu'utu'uni ko ē 'a e *cultivate* 'a e 'ātakai ke hoko ai 'a e filifilimānako *issue* ia 'oku ou hoha'a au ki ai ke tau fa'u mu'a e lao ke pule lelei...

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Ko u kole atu Tongatapu 7 'i he lao ko eni. Hanga mu'a pē te ke me'a mai 'aki 'a e fo'i kupu'i sētesi. He ko e me'a ko ena 'oku ke me'a mai 'aki 'io 'oku mo'oni, ka ke hanga ange 'o 'omai ange ha fo'i kupu'i sētesi 'i he lao mo 'ene fekau'aki mo e me'a faka'ilekitulonika 'e ngalingali 'e hoko ha palopalema pē ko ha maumau. Ko e me'a ia 'oku ou tokanga lahi ki ai, he ko e me'a ia 'oku ke tukuaki'i 'i he lao ko eni, Mālō.

Paula Piveni Piukala : Sea te u 'oatu pē 'e au ia 'a e kupu 16 ko eni ia 'oku 'asi hake ko eni,

Mateni Tapueluelu : 'E lava ke u tokoni ki Tongatapu 7.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Tongatapu 4.

Tokanga Tongatapu 4 ki he kupu 7 & 8 e Tu'utu'uni

Mateni Tapueluelu : Sea fakamolemole ko e kupu 7 kupu 8 ko e tu'utu'uni ko eni Sea 'e lava ke 'oatu ai ha ki'i fakakaukau ki he me'a 'oku tokanga ki ai ko ē ki ai 'a 7. Ko hono 'uhinga kuo fu'u fakatekinikale 'a e tu'utu'uni ko eni pea mahalo na 'oku 'ikai ke fu'u 'uhinga mālie ki he ni'ihī. Pea 'oku 'i ai ai 'a e tokanga ke matu'aki malu eni 'Eiki Sea he ko e 'ātakai 'oku 'amanaki ke tau tuku atu eni ki ai ke *operate* ai Sea ko e 'ātakai 'oku mohu fili 'aupito mo mohu 'ahi'ahi.

‘A ia ko e 7 mo e 8 Sea manatu pē na’e ‘i ai ‘a e taimi na’e tuku atu ai ‘e Sea ‘e he Potungāue Kasitomu ke takitaha ō ‘a e ni’ihi ‘o feinga’i mai ‘enau ki’i kautaha ke nau fakafuofua pē ‘enautolu ia ‘a e tute *apply* e me’a ko ia. Pea toki *apply* kehekehe e ni’ihi. ‘Oatu pē founa ia kae *apply* e kakai kehekehe pea ‘osi ange ia ia, mei takitaha pē ki’i kautaha ia mo ‘ene ki’i kau *customer*. Pea ‘oku ‘i ai ‘a e tokanga ai ke fakapapau’i ‘oku malu’i fakalūkufua ke tatau kātoa pē. Pea ‘oku tokanga ‘Eiki Sea ko e ‘uhinga ko e kupu 7 mo e 8 ‘oku ‘atā ia ki ha ni’ihi ke nau kole ki he Minisitā ke nau hanga ‘o *supply* e ngaahi misini mo e polokalama ko eni. ‘A ia ‘oku 7 ia mo e 8. ‘Oku fai e tokanga Sea ke matu’aki malu’i ‘a e polokalama ‘i he founa ngāue Sea ke na’a ‘ohovale ‘oku ‘i ai pē ha ni’ihi ia Sea he kau pisinisi ‘oku nau teka hake ‘o *apply* mai ke nau hū mai nautolu ‘o *provide* e *software* mo e me’a. ‘E lele lōloa eni Sea.

‘A ia ko e fai e tokanga ke matu’aki malu e tafa’aki ko eni Sea na’a ‘osi ange he ‘oku totongi ‘e he Pule’anga ‘a e ngaahi misini ‘oku tuku atu ko ia ki he ngaahi ‘u pisinisi. Na’a ko e tokanga eni ‘ikai ke mau loto mautolu ia ke tuku tāupe noa’ia pē. ‘Oku lahi kātoa ‘etau ngāue toe pē ‘etau ‘aho ‘e 2 Sea ka ‘oku mau loto pē mu’a ke ‘ai ke fakapapau’i ‘oku malu, he ka ‘ikai Sea ‘e lava eni ia ‘o hoko ai ‘a e *unfair competition* pē ko e fe’au’auhi ‘ikai *fair* ia ki ha ni’ihi. ‘UHINGA ia ko ē ‘oku fai ai e tokanga ka ‘oku ‘i ai e falala ki he taukei e ni’ihi. ‘Eiki Palēmia mo Tongatapu 7 he tafa’aki ko eni e komipiuta Sea mahalo ko e me’a ia ‘oku vili ai ki he tafa’aki ko ia pea ko e ki’i poupu atu pē ongo kupu 7 mo e 8 ‘e lava *apply* ki ai ke fakapapau’i ‘oku malu Sea ‘a e *device* pea mo e *software*. ‘A ia ko e *sales register device* mo e *Sales register software* ke malu lōua. Mālō Sea.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : 'Eiki Minisitā me’a mai.

Fou ma’u pe ngaahi fakatau e Pule’anga he founa *Procurement* angamaheni

'Eiki Minisitā Pa'anga : Mālō ‘aupito Sea hangē pē ko e, fakamālō atu ki he Fakafofonga he fehu’i ko ia. Hangē ko ia na’e fakahoko atu ‘anenai ko e founa foki ia hono ‘omai e me’a ko eni mo hono fa’u ‘oku fou pē ia he founa *procurement* angamaheni ‘a e fakatau ko ē ‘a e Pule’anga angamaheni pea ‘oku ‘i ai pē mo e aleapau mo e ngaahi me’a pehē ki he, kae toki..

<008>

Taimi: 1550-1555

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... ha fili mei hē pea toki fakapapau’i ‘aki hono fili ‘a e tokotaha ‘a e feitu’u ko e kautaha ‘oku nau fakahoko ‘a e ngāue ko eni.

Ko e ngaahi mafai foki ‘oku hā atu hangē ko ē na’e fakahoko atu ‘anenai ‘oku ‘i he Minisitā pē foki ia ka ko e ngaahi founa ngāue ko ē ko ē ke ‘alu hake ‘oku fakahoko pē foki ia ‘e he potungāue ‘o ‘alu hake mei ai ke toki a’u hake ki he ki he Minisitā ke fai ha’ane ha’ane faitu’utu’uni ki he ngaahi ngaahi tafa’aki ko ia ‘o hangē ko ‘ene hā ‘i he fakahinohino. Pea ko e ko e lao sino’i lao ia ‘oku ‘i ai mo e mafai ia e Minisitā ke ne ‘oange ha *dedicate* ‘a e ngaahi mafai ki he ngaahi tafa’aki kehekehe hangē ko e *CEO* ka ko e mahalo ko e me’a pē ke fakamahino ‘oku ‘i ai pē ‘a e founa ngāue ia ke maau ‘a e ngaahi me’a ko ē ‘oku fakahoko pea toki ‘omi ki he Minisitā ke fai ‘a e faitu’utu’uni ko ia. Mālō.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Me’a mai Ha’apai 12.

Fakamālō'ia Pule'anga he a'usia ha taimi ke ngaue'aki ai mīsini faka'ilekitulōnika he ngaahi falekoloa

Mo'ale Finau: Mālō 'Eiki Sea. 'E Sea ko u tui ko e laumālie 'o e lao ko ení kuo faifai pea a'u mai ki he fonua ni ke ai ha fanga ki'i mīsini 'i he fanga ki'i pisinisi tau maheni pē foki 'Eiki Sea he'etau ō atu ko ē ki he fakatau 'i he'etau fononga mai 'oku 'ikai ke mai ha *receipt* ia. Pea 'oku faingata'a leva ia 'Eiki Sea ke tānaki 'a e tukuhau ia ke kakato 'a ia tau hangē ko e *consumption tax* faingata'a. 'Aho ni kuo tu'utu'uni e Pule'anga kuo pau ke mīsini 'a e pisinisi kotoa pē. 'Oku ai pē fanga ki'i mīsini kehekehe ngaahi falekoloa lalahi 'Eiki Sea 'oku ai e *software* 'ave ki ai he 'oku 'i ai 'enau komipiuta 'a ia 'oku toe lahi ange pea toe fīhi ange 'a e ngāue.

Tui 'a Ha'apai 12 'e si'isi'i faihala hono ngāue'aki misini lesisita 'ilekitulōnika ke fakangata

Ko e me'a ko ē 'oku ou 'ohake heni 'Eiki Sea koe'uhí 'oku ou tui 'e ki'i faingata'a ke fai ha faihala heni. 'I he'eku 'uhinga ko eni 'Eiki Sea he 'oku *fixed* pē foki 'a e *tax* ia tau pehē pēseti 'e 15 kuo pau ke sivi 'a e mīsini ko ia ke tonu 'a e pēseti ko ē 'oku ne *deduct* mei he koloa 'e 15 'a ia ko e ngaahi fika ko ē 'oku fiema'u ko ē he Pule'anga ke to'o kuo pau ke 'i loto ia he mīsini. Ko e 'uhinga ke tatau kātoa pea 'oku ou tui he 'ikai ke 'i ai ha Minisitā te ne fakahoko ha tu'utu'uni ke 10 'a e pēseti ia 'e to'o he *software* mīsini ko ē. Ke 'asi ia he'ene *software* 'a'ana. 'A ia ko e anga 'eku fakakaukau 'Eiki Sea 'oku ou tui 'e matu'aki faingata'a ke fai ha tu'utu'uni pehē. Ko e 'uhinga he 'oku 'osi 'ilo'i 'e he kakai 'o e fonua mo e ngaahi falekoloa 'oku tatau 'i he mīsini.

Ko e me'a pē 'e ngali fīhi 'Eiki Sea ko e tu'utu'uni ko ē ko hai te ne fa'u e mīsini ke fakatau atu he ngaahi falekoloa kapau 'oku hu'u pehē e laó ke fakapapau'i 'i he taimi tatau 'oku ou tui 'e feinga, totonu ke feinga 'a e Pule'anga ke ma'a 'aupito 'enau hanga ko ē 'o faitu'utu'uni he 'e kei fai pē hono sivi'i ko e kautaha ko ē te ne ma'u ko ē te ne tuku atu 'a e ngaahi mīsini mo e *software* he 'ikai ke nau hanga 'o liliu kākaa'i ha mata'ifika ke 'asi mai ki tu'a he taimi he taimi ko ē 'oku fai ai e ngāue 'Eiki Sea. Ka ko e me'a 'oku ou fakamālō ai kuo lava ke tau a'u ki ha fo'i stage 'Eiki Sea kuo mīsini 'a e fonua ko eni 'i he pisinisi 'e tonu ange ai 'Eiki Sea hono tānaki e tukuhau 'o hangē ko e fiema'u 'a e fonua 'Eiki Sea ko e ki'i me'a pē ia ko u 'ohake 'Eiki Sea 'eku fakakaukau ki he lao ko eni 'Eiki Sea mālō.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō. Ko e, ko 'eku ki'i kole atu pē mu'a ki he 'Eiki Minisitā 'oku toe, ko e ngāue ko ē 'a e fo'i sisitemi ko eni 'oku mou, 'e lava pē homou kau ngāue ai 'o *read* 'o lau mei Fale Pa'anga 'o 'ilo 'a e ngāue 'a e sisitemi pē 'oku nau 'a'ahi ki he 'ū falekoloa tau pehē ko e 'ū falekoloa. 'O toki, te ke lava 'o toe ki'i fakamaama mai 'a e anga ko eni e ngāue 'a e fo'i sisitemi ko eni? Mālō.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'aupito Sea ko e, ko e sisitemi foki ia ko eni hono fokotu'u 'oku malava pē 'o *real time* he ē 'o taimi pē ko ia 'oku ma'u e fakamatala he Potungāue Tukahau 'oku 'ikai ko e Potungāue Pa'anga ko e Potungāue Tukahau 'uhī foki ko e fakamatala tukuhau ko eni. 'Oku toe 'i he lolotonga ni 'oku toe 'i ai pē foki mo e 'a'ahi ia 'a e kau ngāue koe'uhī foki 'oku tau kamakamata foki he he ngāue'aki e sisitemi ko ení. Ka 'oku toe lava pē mo e kau ngāue 'o 'a'ahi ki he ngaahi feitu'u 'oku nau pehē 'oku *base* pē he tu'unga 'oku nau pehē 'oku fakatu'utāmaki 'oku *risk based* he ē 'a e 'uhī he 'oku nau sio ai he ngaahi me'a 'oku tonu pē ke vakai'i ke fakapapau'i ka ko e, ka ko e hangē pē ko e lau ko eni 'oku kei kamakamata

foki pea ‘oku hoko pē ka ko e tali ia ki ho’o fehu’i ‘io ‘oku ‘oku ha’u hangatonu pē ki he potungāue, mālō.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō ‘aupito.

Lord Fakafanua: Sea ko e kole fakama’ala’ala pē ki he ‘Eiki Minisitā ...

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Fakafofonga Ha’apai.

Poupou Sea ki he sisitemi kā ke malu ange hono ngāue’aki

Lord Fakafanua: Tapu pē mo e Feitu’u na Sea pea mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Komiti Kakato ‘oku muimui atu pē he fakamalanga ‘a e Fakafofonga Ha’apai 12 koe’uhí ko e ko e sisitemi ko eni ‘oku makatu’unga lelei pē ‘oku ou poupou ki he, ha fakakaukau mei he Pule’anga ‘uluaki koe’uhí ko e ...

<009>

Taimi: 1555 – 1600

Lord Fakafanua: ... founga lolotongá ‘oku ki’i, ‘ikai ke u fie pehē ‘oku ta’efalala’anga ka ‘oku ‘ikai ke fu’u malu hangē ko ha sisitemi faka’ilekitulōnika, ‘o fakatātā’aki pe ngaahi *case* na’e hoko kimu’a ‘i he Pule’angá. ‘O fai atu e fononga ‘a e kakaí ke totongi ‘enua me’a he Pule’angá pea *receipt* atu e *amount* ia ta ko ē ko e tohi *receipt* pe ia ‘a e tokotaha ngāue ko iá ‘oku ‘ikai ko ha me’a faka’ofisiale.

Pea ‘oku ou tui ko e ngaahi sistemi ko eni te ne hanga fakama’u e *receipt* ke ha’u mei ha sisitemi ‘oku toe malu ange ‘ikai ke lava ha taha ‘o ngāue ki ha’ane tohi *receipt* pe ‘a’ana ke ne hanga ‘o kākaa’i ha taha. ‘A ia ko e ‘uluaki ‘uhinga ia ‘oku ou poupou ai ki he sisitemi ko eni Hou’eiki.

Fehu’i ko e pisinisi fē ‘oku ‘ai ki ai ‘a e sisitemi ngāue fo’ou ko eni

Ka ko ‘eku fehu’i ki he ‘Eiki Minisitā ke ne fakapapau’i mai pe ko hai ‘i he tu’utu’uni ko eni ‘oku pau ke ‘i ai ha’ane sisitemi pehē. Ko hai ‘oku tu’utu’uni he Pule’angá pau ke nau muimui ki heni. Koe’uhí ko e tokangá hangē ko e kau fakamāketi ko eni ‘i he hala tahí, ko e kau māketi ko eni ‘i he hala pule’anga pea mo e ngaahi pisinisi iiki pe ia ‘oku ‘ikai ha’anau fu’u ivi lahi ke nau tauhi e ‘ū me’a fakapepá.

Ke ki’i fakamahino’i mai angé, na’e me’a mai ‘Eiki Minisitā ko kinautolu pe ko ē ‘oku lesisita *CT*. ‘A ia ‘oku mahino ko e pisinisi kotoa pē ‘oku tonu ke ‘i ai ha’anau *tin number*. Ka ‘oku, ko e ni’ihi ko ē ‘oku fiema’u ‘i he Lao ko ē *CT* pe ko e *Consumption Tax*, ke lesisitá. Ko ha pisinisi ‘oku laka hake ‘ene tānaki pa’anga ‘i he ta’u ‘e 1 ki he 100,000. ‘A ia kapau ko ho pisinisi ‘oku ‘ova he 100,000 ho’o tānaki he ta’u ‘e 1, pau ke ke kau koe he sisitemi ko eni. Koe’uhí ke fakama’ala’ala mai pe ko kinautolu pe ‘oku kau heni.

Ko e me’a hono 2 Sea, ko u fiema’u pe ke fakama’ala’ala ‘e he ‘Eiki Minisitā Pa’angá he ‘oku ‘i ai e ngaahi pisinisi ia ‘oku, ‘oku ‘ikai ke nau kau nautolu ia he fakatau faka’ahó. Ngaahi pisinisi ko eni ‘oku meimei fakahoko ‘enua ngāué he founga aleapau ‘oku ui ia he mala’e ko ē

pisinisi ko e *ongoing concern*. ‘Oku ‘i ai e ngaahi aleapau ia ‘oku nau t̄naki ai ‘enau pa’anga, ma’u ai ‘enau mo’u. ‘E kei kau p̄e mo e fa’ahinga pisinisi peh̄e ‘i he fiema’u ke ‘i ai ha’anau l̄esisita. Tau fakat̄t̄a pe, ngaahi pisinisi peh̄e mahalo ko ‘enau kasitom̄ ‘e 2 pe he ta’u. ‘E kei fiema’u pe ke ‘i ai ha’anau *register machine* ke taa’i e fo’i toko 2 ko īa.

Ka koe’uh̄i ko e Lao ko ē ki he *CT* ‘oku fiema’u ia ke nau kau ki he me’a ko en̄i. Pe ‘oku ‘i ai ha fa’ahinga founa ke faka’at̄a nautolu ia koe’uh̄i ‘oku mahino pe *case* ia ko īa ‘oku ‘ikai ke lahi ‘enau fefakatau’ak̄i ‘a nautolu ke makatu’unga ai fiema’u e m̄isini. He ko e me’a ko eni na’e me’a ki ai pea fakamalanga ki ai ‘a Tongatapu 4, meimei ko e 3 miliona ‘i he’ene fakafuofua ‘a’an̄a. ‘E lava ‘o t̄naki mai ko e pa’anga mole ia koe’uh̄i ‘oku ‘ikai ke tau hanga ‘o fakapapau’i e fefakatau’ak̄i.

Pea ko ‘etau hiki ko ē ki he m̄isini faka’ilekitul̄onik̄a ‘e lava leva ‘o fakapapau’i ‘a e lahi ko ē fefakatau’ak̄i ke ma’u ‘e he Pule’anḡa ‘ene tukuhaú ‘a e peseti ‘e 15 he fefakatau’aki kotoa p̄e. ‘A ia ko ‘etau fakat̄t̄a p̄e ko ha falekoloa, ko ‘enau fefakatau’ak̄i ia ‘a nautolu mahalo na’a’u ‘o 500 he ‘aho ‘a e taimi ko ē ‘e h̄u atu ha taha mo ‘ene pa’anga pe ko ha *Eftpos card* ‘o fai e fefakatau’ak̄i. Fakahoko leva ‘e he sisitemi ko en̄i ‘a ‘ene nḡaue ‘o *issue* e *receipt* pea fakapapau’i mo e *ID* ‘oku *secure* mo e ‘ū me’a ko īa, hanḡe ko e lau ko ē e tu’utu’uni. ‘UHINGA lelei leva hono fiema’u e m̄isini ko en̄i.

Ko e ‘uhinḡa au ki he ngaahi kautaha ko ē ‘oku ‘i ai ‘enau ngaahi aleapaú hanḡe ko e *ongoing concern*. ‘A ia ‘oku ‘ikai ke u lava au ‘o fakatonga’i atu. Ka ko e ‘ū kautaha ko īa ‘oku ‘ikai ke ‘uhinga lelei ‘enau *adopt* e ‘ū founa sisitemi ko en̄i. Pe ‘oku ‘i ai ha fakakaukau peh̄e ai ‘Eiki Minisit̄a. Ko ia p̄e fehu’i ke fakama’ala’ala mai ‘Eiki Sea, m̄l̄o.

Sea Le’ole’o Kōmiti Kakato: M̄l̄o, ‘oku mahino pe fehu’i ‘e ‘Eiki Minisit̄a ē, pe’i me’a mai

Taumu’a e sisitemi fo’ou ki he pisinisi laka he 100,000 pa’anga nau tanaki he ta’u

‘Eiki Minisit̄a Pa’anga: Ko ia m̄l̄o ‘aupito Sea, ko e tali p̄e ki he ‘uluaki fehu’i hanḡe pe ko ia na’e me’a mai ‘aki ‘e he Fakafofonḡa. Ko e hanḡe ko ē na’á ku lave ki ai ‘anenai ko ē ko kinautolu pe ko ē ‘oku l̄esisita *CT* ‘oku ‘ova he 100,000 ko kinautolu p̄e ‘oku fai ki ai ‘a e *apply* ki ai ‘a e faitu’utu’uni ko en̄i, pea ‘oku *apply* ki ai ‘a e konga ko en̄i.

Ko e konga ko eni ko ē ki he ngaahi pisinisi ia ko ē ko ē ...

<010>

Taimi: 1600-1605

‘Eiki Minisit̄a Pa’anga: ‘Oku tau peh̄e ‘oku *transaction* lalahi ‘aupito kae si’isi’i p̄e ‘ene, ‘oku mahu’inga lalahi kae si’isi’i ‘ene fai ‘a e fefakatau’aki. Mahalo ko e ki’i konga p̄e ke toe ki’i vakai’i pe ki he Potunḡaue p̄e ‘oku nau fiema’u ke kau ‘i he failesisita ko eni. Ka ‘oku lahi foki ‘a e ngaahi potunḡaue ‘a e ngaahi kautaha peh̄e ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi *system* kehe ia ‘oku nau nḡaue’aki ki he’enau tali totongi, pea ‘i he founa peh̄e ‘oku ha’u p̄e potunḡaue ia ‘o sio ki he *system* ‘oku nau nḡaue’aki, pea kapau ‘oku nau fakafiem̄alie, pea ‘i ai ha me’a ‘e toe fiema’u ke fakatau ki he *system* nḡaue ‘a e potunḡaue, pea ‘oku fai p̄e nḡaue ki ai mo tokoni ki ai, mo fai hono faka’at̄a. M̄l̄o ‘Eiki Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō 'aupito. Tongatapu 5.

'Aisake Eke: Tapu mo e Sea pea pehē ki he Komiti Kakato. Sea fakamālō pē ki he 'Eiki Minisitā he 'omai 'a e tu'utu'uni ko eni, koe'uhi ke tokoni pē ki he tākaki pa'anga ke lava 'o mau mai, mo 'alu pē mo e taimi.

Tokanga pē na'e 'osi femahino'aki Pule'anga mo e ngaahi pisinisi he sisitemi fo'ou

Sea ko e ki'i 'eke pē eni ia, mahino foki na'e 'osi, kamata eni ia 'i Sune, 'i he, 'a ia ko e tali ko ē fo'i tu'utu'uni, he 'oku ou 'eke pē 'e au ki he 'Eiki Minisitā he koe'uhi ko 'eku, pē 'oku fēfē he na'e 'ai pē ke u 'eke pē na'e fai pē ha femahino'aki mo e kau pisinisi, ka ko u tui 'i he vaha'a taimi ko eni pea na'e 'osi lele ki'i me'a, pē 'oku fēfē anga ho'omou sio.

Fokotu'u ke faka'asi he Tu'utu'uni 'oku fakataumu'a Tu'utu'uni ki he ni'ihii pe 'oku totongi CT

Ko e ua pē ki he ni'ihii ko ē 'oku kau 'i he tukupau ko hai 'oku nau kau 'i he founga ko eni, ko e tu'u foki 'i he lao lolotonga ia 'oku fiema'u pē eni ki ha taha totongi tukupau, pea ko 'ene fakamatala ko ē totongi tukupau 'oku 'uhinga ki ha taha 'oku ala tukupau 'i he Lao Tānaki Tukupau. Pea 'oku ou lave'i pē 'e au 'a e me'a 'a e Minisitā 'oku pehē, 'oku 'uhinga pē eni ia ki he ngaahi pisinisi ko ē 'oku nau tākaki ko ē totongi fakatau. Ko e 'ai pē 'e au koe'uhi na'a lava 'o ki'i monomono 'a e tokotaha totongi tukupau ko e 'uhinga pē ki he kāinga pē ko ē 'oku totongi CT, ko e 'ai pē ke 'ilonga he 'Eiki Minisitā koe'uhi ko 'eku lau hifo 'a e me'a, 'oku 'ikai ke fu'u fakapapau'i ko hai 'oku kau heni. 'A ia ko 'eku ki'i 'ai pē ia.

Tokanga pe ko e faka-Tonga pē fakapālangi 'oku tonu he kupu 10 (2) e Tu'utu'uni

Ua, ko e ki'i kupu ko e ki'i fakatonutonu pē he kupu 10 (2), 'a ia peesi 12. Ko e faka-pālangi ia, ko e faka-Tonga, kehe ai 'a e faka-Tonga mo e faka-pālangi, ko e faka-papālangi ia ko e faka-Tonga ia 'oku 10 (2) pē, 'oku 'ikai ke toe, ko ena 'oku (a) mo (b) 'a e faka-Tonga, ko e faka-pālangi ia 'oku 1 pē 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ia ko e (a) mo e (b) 'oku 'alu hake pē 'a e (a) ia 'o kau he setesi pea to'o 'a e konga (b) ka ko 'eku 'eke pē 'aku pē ko e hā 'a e tonu heni. Ko e pālangi pē ko e Tonga, koe'uhi he 'oku na ki'i tu'u kehekehe ai.

Ka 'oku mahalo ko e, kae kehe kae mahalo ko e me'a lahi pē ia 'oku 'eke ko ē ki he anga e taukei e lele mai ka 'oku mahino 'aupito pē 'a e me'a, 'a e taumu'a ia, ka ko 'eku ki'i fakamalanga pē Sea, mālō.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: 'Io 'Eiki Minisitā me'a mai.

Kole mei he Pule'anga ke toki fakapapau'i mai fē kupu he 10(2) 'oku tonu

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Io, mālō 'aupito 'a e tokoni 'a e Fakafofonga Sea. Ko e, 'io hangē pē ko ē na'e fakamalanga atu 'anenai ko kinautolu foki ia 'i he lao ko eni 'oku totongi he tukupau fakatau, pea 'oku fai pē sio koe'uhi kapau 'e fiema'u fakatonutonu ke fakapapau'i 'oku, ko e tu'unga totonu ia 'oku hā 'i he tu'utu'uni.

‘I he felāve’i ko ē mo e faka-Tonga mo e faka-pālangi ‘i he kupu 10, ‘io ‘oku fakatokanga’i hifo ‘oku ‘i ai pē ‘a e kehekehe ai, kae kole pē ke tuku mai mu’a ke fakapapau’i mai ‘a e tu’unga ko ia ‘i he’ene hā ‘i he kupu 2 e kupu 10, kupu 10 (2), ‘a e tu’unga ‘oku totonu ko e hā ‘ena ki’i kehekehe ko eni mo e faka-Tonga mo e faka-pālangi. Mālō.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: ‘Io, ‘Eiki Palēmia.

‘Eiki Palēmia: Toe ki’i tānaki atu pē ‘e Sea, ke hangē ki he *progress* pē ko e me’a ko eni ‘oku fai ‘i he taimi ni, ‘oku ‘i ai ‘a e misini ‘a e, ‘e 39 ‘a e potungāue ‘i he taimi ni ‘oku ngāue’aki pea ko e toengá leva ‘oku takitaha ‘i ai pē ‘enau ngaahi misini. Ka ‘oku faka, pau ke tali ‘e he potungāue. Ko e ki’i *update* ia, ‘oku lolotonga lele pē foki ‘a e ngāue’aki ‘a e me’a ‘i he taimi ni hono tali pē ka ko hono ‘uhinga hono ‘omai pē ki heni ke fakakakato ‘a e *process* pē ko e founa, mālō Sea.

<005>

Taimi: 1605-1610

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: ...Kuo mahino ‘Eiki Minisitā Pa’anga ko ena kuo mou tali ‘a e kole fakatonutonu ‘a Tongatapu 5 pē te mou toe fakafoki e Lao ke fai homou ngāue ki ai Tu’utu’uni ke fai hamou ngāue ki ai pea toki fakahū mai?

Kole ke pālōti’i pē Tu’utu’uni & tānaki ki ai mo e ngaahi fakatonutonu fai mai

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko ia ko e kole pē ia ke ‘omi ia ke pālōti pea toe tānaki atu ki ai mo e fakatonutonu ko eni ‘oku ‘omai mālō.

Paula Piveni Piukala: Sea tuku pē ke u toe ki’i

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Kātaki ‘o fakamahino mai ange ko e fakatonga pē ko e fakapālangi ‘i he me’a na’e tokanga ki ai ‘a Tongatapu 5 ‘oku fakatonutonu? Ko ia ko fē ‘oku tonu ‘ia naua ko e fakatongá pē ko e fakapālangi?

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko e ki’i fo’i kongá ia te mau toe fakapapau’i mai Sea mālō.

Toloi alea’i Tu’utu’uni fika 2/2023 kae fakapapau’i mai Pule’anga fē he faka-Tonga pe fakapālangi ‘oku tonu he kupu 10 (2)

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Sai ko ia kuo mahino ia ko ena he ‘ikai ke toe fai ha’atau ngāue ki he kupu’i Lao ko eni kae ‘oleva ke fakamahino mai mei he Pule’anga mo e ‘Eiki Minisitā Pa’anga ‘a e me’a ko ē na’e tokanga ki ai ‘a Tongatapu 5.

Tu’utu’uni Fika 7/2023 Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukahau ‘Ekisia 2022

Hou’eiki tau hoko hifo ai pē ki he 4.6 fakamolemole. ‘A ia ko e Tu’utu’uni Fika 7/2023 Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukahau ‘Ekisia 2022. ‘Eiki Minisitā.

Fakama’ala’ala Pule’anga he Tu’utu’uni fika 7/2023

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu atu Sea tapu atu ki he 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Fakafongā. Ko e ki'i Lao pē eni fakatonutonu ki he Tukupau 'Ekisia 2022. 'Oku fekau'aki ia pea mo e hiki hake 'o e fakamatala tute ki he tapaka 'oku ngaahi 'i Tonga mei he ngaahi tapaka na'e tute fakalotofonua pē ko e tapaka Tonga 'oku hiki hake mei he pa'anga 'e 100 Tu'utu'uni motu'a ki he pa'anga 'e 300 ki he kilo fokotu'u atu Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō 'oku 'i ai ha feme'a'aki he Tu'utu'uni ko eni fekau'aki mo e tapaka Tonga fakalotofonua.

Māteni Tapueluelu: Sea tapu pē mo e Feitu'u na 'Eiki Sea kae pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato. Sea 'oku mahino pē ki he mātu'a ni Sea ko e Tute 'Ekisia eni 'o e Tapaka Tonga 'oku fai e tokanga ki ai 'oku 'asi ia he *version* fakapilitānia ko e sikaleti. 'A ia 'oku fokotu'u mai ke totongi pa'anga 'e 300 ki he kilo, kapau 'oku tonu e manatu 'a e motu'a ni Sea na'e pa'anga 'e 100 ki he kilo ka 'oku hiki hake eni 'o 300.

'A ia ko e tapaka ko ē 'oku 'osi ngaahi mei muli 'aupito 'oku ha'u 'oku kakato pa'anga ia 'e 750 ki he kilo kapau 'oku kei tu'u ai pē 'i he founga motu'a Sea *rate* motu'a. Ko e tapaka ko ē 'oku 'omai mei muli 'o toki ngaahi 'i Tonga ni 'oku 600 tupu ia ki he kilo pea ko e tapaka Tonga eni. 'A ia 'oku 'uhinga pē eni ia Sea ki he sikaleti kapau 'oku tonu 'emau ma'u ko e 'uhinga ia ko ē ki'i faka'eke'eke ki he 'Eiki Minisitā 'oku kau heni 'a e tapaka Tonga kehe pē ko e 'uhinga pē eni ki he ngaahi kautaha 'oku nau ngaahi 'a e sikaleti mei he tapaka Tonga 'i Tonga ni, 'ai pē ke ki'i mahino ange Sea na'a 'i ai ha ki'i hoha'a 'a e kakai 'o e fonua.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mahino pē fehu'i?

Tali Pule'anga ko e tukuhau pē eni ngaahi kautaha 'oku ngaahi sikaleti mei he tapaka Tonga

'Eiki Minisitā Lao: Sea ko e tapakatonga 'oku 'i ai pē mātu'a ia 'oku nau ngaahi pē 'enau tapaka 'o fakamōmoa 'o fakatau 'oku 'ikai ke kau ia ai. Ko e tapaka pē eni ia 'oku fakatau ki he kautaha 'oku ngaahi'aki e sikaleti 'a ia 'oku toki fai pē tukuhau ia 'i he 'osi ko ē hono ngaahi 'a e fo'i sikaleti. Ka ko e fua ko ē kau ngoue 'oku ta'etukuhau pē kau ngoue 'Eiki Sea. Ko e me'a pē eni ia 'oku 'ave ki ke kautaha pea ko e talanoa eni ia 'Eiki Sea he a'usia he na'a ku tō tapaka au, pea 'oku mo'oni pē ia 'oku ma'u ai 'a e sēniti pea 'oku ma'u ai 'a e kau sēniti kau ngoue tokolahi 'i he tapakatonga 'o fakatau 'o ngaahi'aki e sikaleti mālō Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō ko 'eku ki'i fehu'i pē 'a'aku eni. Ko ha taha 'oku tō...

<007>

Taimi: 1610-1615

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : .. tapaka pea ne hanga pē 'e ia 'o ngaahi 'o fakamōmoa 'o fa'o he fanga ki'i milemila pēketi 'o fakatau. 'Oku kau ia heni 'ikai ke 'ave ia 'o *process* 'o ngaahi hangē ko e fo'i sikaleti.

'Eiki Tokoni Palēmia : 'E toki a'u ia ko ē ki he falekoloa pea 'e lava 'o ngāue ki ai e Tukupau. Ko e taimi ko ia 'e fakatau pē ia 'i hono 'api 'o hangē ko ia 'oku lolotonga hoko he taimi ni 'oku 'ikai ke tukuhau ia. Ko hono fakalea 'e taha 'oku *normal* pē me'a ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ia 'e hiki ko e hiki pē eni ko e totongi pē eni ia 'o e tapaka 'oku 'ave 'o ngaahi 'aki e sikaleti 'i he *Small Industries*.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Fakatokanga atu pē 'etau taimi. Mahalo ko e faka'osi pē ena mālō. Tongatapu 4.

Mateni Tapueluelu : Mālō Sea 'oku mahino pē Sea ko e sitesitika ko ē 'oku 'i he malumalu e Potungāue 'oku lahi e hiki ko ē 'a e ni'ihī mei he tapaka ko ē 'omai mei muli 'alu ki he tapaka Tonga na'a ko e 'uhinga ia 'oku fai ai e hiki ko eni. Ka ko 'eku ki'i fehu'i nounou pē Sea ki he Pule'anga pē na'e fai ha ki'i *public consultation* he fo'i lao ko eni. Mahino pē ia 'oku 'i ai e mafai ki ai e Pule'anga mo'oni pē ia pea 'oku mo'oni pē ia 'e pau pē ke fai ha kumi ha sēniti ke fakalele'aki e Pule'anga pea ko 'eku ki'i fehu'i pē 'a'aku pē na'e fai ha ki'i *public consultation* Sea mālō.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : 'Oku ai ha tali mai ki hē?

'Eiki Palēmia : Mālō Sea na'e pē foki 'a e pōtalanoa angamaheni pē ia ka na'e toe 'i ai foki e fakakaukau 'e 'omai ki he Kōmiti Lao pea hangē ko 'etau tu'utu'uni 'oku 'alu 'a e uike 2 ai ke toe 'oange ha faingamālie pē. Ka ko e me'apango na'a tau pālōti'i ia 'e tautolu ke tuku e me'a ia ko ia ka tau ha'u ki he Fale. Ko e 'uhinga kae 'ikai ai ke toe 'i ai ha faingamālie uike 2 ko ē ke toe fai ai ha feme'a'aki ai 'a e kau Fakafofonga pea mo e kakai. Pea ko e tu'u ia ko ē he taimi ni Sea fokotu'u atu ai pē.

Mateni Tapueluelu : Sea kole atu mu'a.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Me'a mai.

Mateni Tapueluelu : Mau tokanga pē Sea koe'uhi ko e kakai Tonga ko ē 'oku nau angamaheni 'aki he 'ikai ke 'ave 'o fakatau ki he ngaahi kautaha ngaohi tapaka ka 'oku nau hangatonu ki he falekoloa. Ko u tui mahalo ko e kāinga ia ko ē te nau tokanga mai ko nautolu ngali uesia heni. 'A ia ko hono 'ai mahino 'oku hiki 'e hiki e tapaka ai 'a e 'u...

Lord Fakafanua : Sea ko e tokoni atu pē ki he me'a 'a Tongatapu 4.

Mateni Tapueluelu : Mālō me'a mai.

Tui Sea 'ikai ha fu'u uesia kau ngoue he tukuhau'i ko eni tapaka Tonga

Lord Fakafanua : Ko e hiki ko ē he tute 'e fua ia 'e he tokotaha 'oku ne fakatau e sikaleti. 'E 'ikai ke 'i ai ha fu'u uesia ia ki he kau faama 'oku nau fakatau atu ki he *manufacturer*. Ko e tukuhau ko eni 'e hilifaki ia he kautaha ko ē 'oku ne ngaohi ko ē sikaleti pea ko e taimi ko ē 'oku nau fakatau atu ai ki he falekoloa ko e feitu'u ia 'e ma'u 'enau toe fakafoki mai ai e pa'anga ko eni 'oku 'ave ki he Pule'anga. 'A ia ko e kau faama 'ikai ke 'i ai ha fu'u uesia mahao fakalūkufua ka holo hifo e fiema'u ko ē ki he sikaleti 'e toki uesia ai e kongā ko ia. Tokoni atu pē ki he me'a 'a Tongatapu 4.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Nōpele 'Eua.

Tui Fakafofonga Nopele 'Eua 'oku uesia kau ngoue he Tu'utu'uni Tute 'Ekisia ko eni

Lord Nuku : 'Eiki Sea ko e me'a 'oku fai ki ai e tokanga ko e fo'i kongā ko ē ko ē ko e tapaka 'oku ngaohi 'i Tonga ni mei he tapaka na'e tupu fakalotofonua. 'Ikai ke tohi mai ia hē pē ko e fē 'a e ngaohi fakalotofonua. Pē 'oku ai ha fo'i me'a ke ne hanga 'o talamai 'oku 'atā e motu'a ko eni ko ē. Ko 'ene tu'u ko ia he taimi ni tapaka Tonga kuo pau ke 'omai e ki'i hā ia mei he Labour kae fakangofua 'aki ke 'alu ki falekoloa. 'A ē ko ē 'a e mātu'a Tonga. Ka ko e me'a ko ē 'oku fai ki ai e tokanga ia, ko e tapaka 'oku ngaohi mei tapaka tupu fakalotofonua. 'Oku 'ikai ke ne hanga 'o fu'u fakamahino'i mai 'a e tu'unga ko ia. Ka ki he motu'a ni ia 'oku fihia ai pē ngoue ia pea mo e kautaha ko ē.

Fakamahino Pule'anga fakataumu'a Tu'utu'uni ki he ngaahi kautaha ngaohi tapaka

'Eiki Tokoni Palēmia : 'Oku ou tui 'Eiki Sea 'oku fakamahino pē 'e he Tu'utu'uni ko eni, ko e tapaka ngaohi 'aki e sikaleti mei he tapaka tupu fakalotofonua. Ngaohi ia fa'o he puha 'o fakatau ko e sikaleti. Ko e taimi ko ia 'e tukuhau leva 'a e kautahā ka 'oku 'ikai ko e tangata ngoue hangē ko ē ko 'eku lave 'anenai, ko e ni'ihi ko ē 'oku 'ai 'a e fanga ki'i peketi meimei 'avalisi ia ki he peketi 'e fiha he kilo 'oku takitaha fakatau pē ia honau 'api 'oku 'ikai ke tānaki ai ha tukuhau ia. Ko e me'a pē eni ia fekau'aki mo e ngaohi'anga tapaka ko ia 'i Ma'ufanga pea 'oku 'ikai ke tukuhau 'a e kau ngoue ia. Kapau 'oku fiema'u ia ke toe holo 'e toe lahi ange e me'a 'a e ngoue. Kae tuku ai pē hē Sea. Fokotu'u atu ke tau pālōti ai leva Sea.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Fokotu'u ē ke pālōti.

Lord Nuku : Sea tuku mai mu'a hamau faingamālie ke fakafofonga'i atu e kakai ko ē 'oku mau hanga 'o fakafofonga'i. Pea kapau 'oku ke 'uhinga ke tau hanga 'o tuku atu ia. 'Oku 'ikai ke u tui ki he pa'anga 'e 300 ki he tapaka Tonga 'i Tonga ni 'a eni ko ē 'oku tu'u mai ki he kilo he na'e 100 pē. Ka ko eni 'oku fakahoko mai ko e tapaka ko eni fakapālāngi 'ohake e faka-Tonga ke tau sio ki ai ko e lao ia 'oku tau ngāue'aki e lao faka-Tonga. Ka ko 'eku 'uhinga 'eku tokanga ki ai, ko e tapaka 'oku ngaohi 'i Tonga ni mei he tapaka na'e tupu fakalotofonua 'a ia 'oku ngaohi ia 'ehe kakai ko ia 'i Tonga ni 'enau fanga ki'i milemila. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha toe tu'unga ia hē ke talamai ai 'oku mavahe. Ko e tapaka 'oku tupu fakalotofonua pea ngaohi 'i Tonga ni ko e me'a ia 'oku fai ki ai e hoha'a Sea. 'Ikai ke u tui ko ha fu'u me'a lahi ko hono hanga pē he Pule'anga pē ko e hā 'enau fakalelei 'e fai ki hē kae tau'atāina e kakai ngoue. Ko ia pē fakahoha'a Sea.

Sea Le'ole'o Kōmiti Kakato : Mālō 'aupito Kōmiti kuo 'ova 'etau taimi. Ke tau liliu 'o Fale Alea.

(Ne me'a mai leva 'Eiki Sea 'o e Fale Alea - Lord Fakafanua ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea : Toloi e Fale ki he 10:00 'apongipongi.

Kelesi

(Na'e kelesi tuku ai pe e Fale Alea 'e he 'Eiki Sea)